

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM

Alapította: Heimler Károly

Kiadja:
a Soproni Szemle Alapítvány

Főszerkesztő: MOLLAY KÁROLY

Szerkesztőbizottság:

BIRCHER ERZSÉBET, DOMONKOS OTTÓ, GRÜLL TIBOR, HÁRS JÓZSEF titkár, olvasó- és technikai szerkesztő, HORVÁTH ZOLTÁN, KÖRNYEI ATTILA, KUBINSZKY MIHÁLY, METZL JÁNOS, SARKADY SÁNDOR, TURBULY ÉVA

Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata. Alapította Heimler Károly.

Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány, Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.

Felelős kiadó Dr. Ádám Antal. Megjelenik évente 4 alkalommal, összesen 24 ív terjedelemben

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / „Beszélő akták”

3. „Beszélő akták”

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / „Beszélő akták” / Krász Lilla: Életképek a születés kultúrtörténetéből a 18. század végi Sopronban

Krász Lilla: Életképek a születés kultúrtörténetéből a 18. század végi Sopronban

A születés kultúrtörténete hosszú évszázadokon keresztül elválaszthatatlan a bábák működésétől. A városokban, a falvakban mindig voltak értő asszonyok, akiket a várandós anyák a maguk és születendő gyermekük megsegítésére kértek. Tudásukat nemzedékek során keresztül adták át egymásnak. A fogantatástól az újszülött megkeresztelésével bezárólag, a „még-nem-lét” állapotától a „már-létezés” állapotáig a baba alakja mindenütt felbukkan. Nem egy átlagszakma képviselői voltak ők. Tevékenységi körük igen széles feladatkört foglalt magában. A szülés levezetésén kívül a baba *egyházi* (nehéz szüléseknél a gyengécskének mutatózó újszülött kényszerkeresztelése), *közösségi* (gyermekágyas anya és az újszülött

ápolása, a keresztelői ünnepség előkészítése, az anya templomi avatására való felkészítése) és *hivatali* (gyermekgyilkos anyák ellen folytatott bűnpereknel mint szakértő) szerepkört egyaránt betöltött, de ő volt az a „beavatott személy” is, aki titokban magzatelhajtást végzett.¹⁽¹⁾ A női test működésének megfigyelése, a terhesség diagnosztizálása, a szülés levezetése a 18. század második feléig szinte kizárólag női közegben, rokonok, szomszédasszonyok és a tapasztalati úton tevékenykedő bábák bevonásával történt. Maga a szülés a kollektív emlékezet által őrzött hagyományok és rituálék övezte közösségi eseménynek számított. A gyermekvárás, a gyermek érkezésének időszakát és a gyermekágy hathetes periódusát ez emberi élet egy különleges, átmeneti fázisaként értelmezték, amikor az anya és gyermeke nemcsak a földi, hanem a természetfeletti világból leselkedő veszélyeknek egyaránt kiszolgáltatott állapotban van. Ebben a különlegesen érzékeny, ugyanakkor veszélyeztetett életfázisban különböző megelőző, elhárító és óvó eljárások szőttek védőhálót az anya és a gyermek köré. A bába ebben a kontextusban elsősorban lelki társ, munkájának nagyobb részét az egyes születéssel kapcsolatos közösségi rítusok, ünnepek megszervezése, az anya pszichológiai felkészítése tette ki. Tevékenységük fiziológiai részét rutinból, szinte ösztönösen beidegződött mozdulatokkal, de nagy empátiával végezték (*1. kép*).

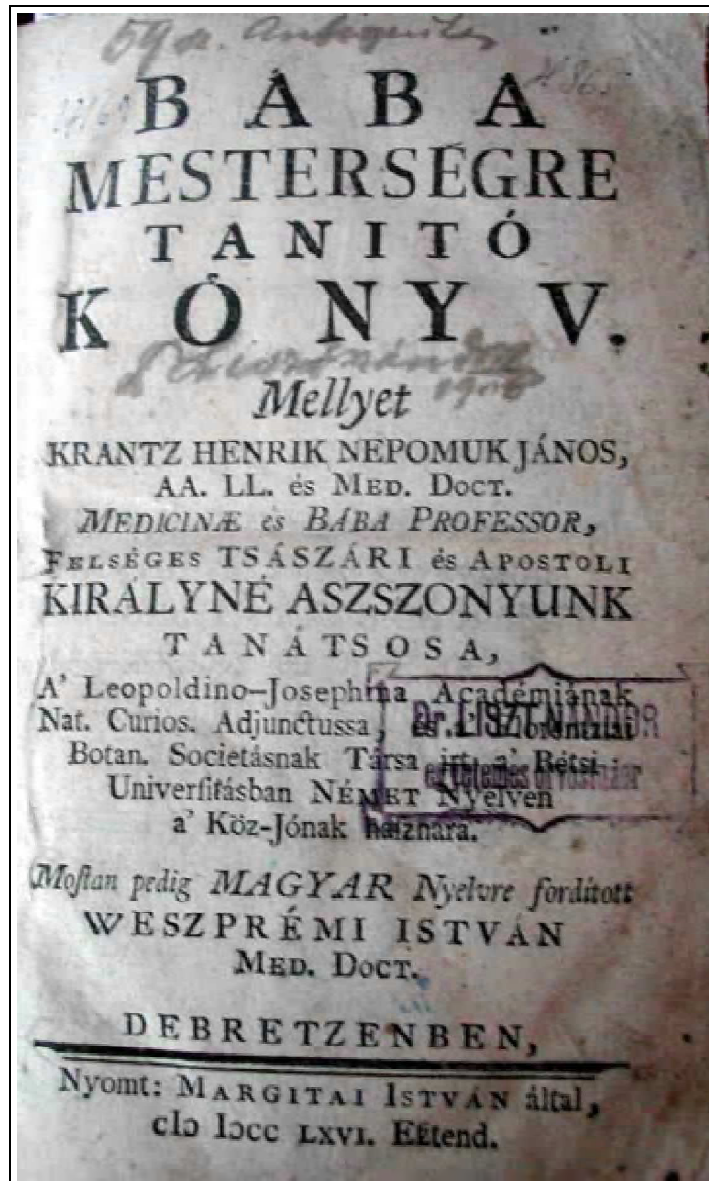
A felvilágosodás százada a társadalom szerkezetében, az emberek gondolkodásában Európa-szerte alapvető változásokat hozott, ami együtt járt az élet minden területén jelentkező modernizációs törekvésekkel. A 17. századi gazdaságtörténeti írásokban találkozunk először azzal a gondolattal, miszerint egy állam prosperitása, gazdasági dinamizmusa az alattvalók számának, egészségi állapotának függvénye. Ez a 17. századi elmélet a többé-kevésbé felvilágosult reformokat propagáló államokban, Angliától ⁴Franciaországon keresztül a Habsburg birodalomig a 18. század folyamán megvalósulni látszott a gyakorlatban: a népesedési problémák kezelése, a nagyarányú születési mortalitás visszaszorítása állami politikai programmá vált.²⁽²⁾ A bábákra irányult a világi hatalom figyelme, a populációs problémák legfőbb okát ugyanis a bábák tudatlanságában vélték felfedezni.

1. kép. Szülő asszony vizsgálata szülőszéken (Jörden, Johann Heinrich: *Selbstbelehrung für Hebammen, Schwangere und Mütter*. Berlin, 1797.)

A kormányzatok a felvilágosult modernizáció jegyében egyre növekvő dinamizmussal és egyre hatékonyabb bürokratikus eszközökkel próbálták bevonni az évszázadok óta empirikus alapon tevékenykedő bábákat a korszak új igényeinek, új kihívásainak megfelelő, a szakemberek és a hatalom letéteményesei által korszerűnek és időszerűnek ítélt intézményesülő képzésbe. Ragaszkodás az érintett bábaasszonyok részéről az örökölt tudáshoz és magatartásmintákhoz – a világi hatalom részéről normatív szabályozás és intézményes ellenőrzőhálózat kiépítése: ezek a nyugtalan, ellentétes érdekek egyúttal a változás motorjai is voltak. Az új típusú „gondoskodó államok” egészségpolitikai koncepciói hosszú távon a szüléset területén is alapvető **5**struktúrális, mentális változásokhoz vezettek. A század nagyszabású egészségügyi reformjainak eredményeképpen megjelent a szakértő férfi szülész, a szakképzett, anatómiai ismeretekkel

rendelkező baba és a szülő asszony „újfajta hármasa”. Ebben a kontextusban a gyermek világra segítésének folyamata – a racionalizált felvilágosult tudományosság jegyében – kezd pusztán biológiai eseménnyé, egy megoldandó ok-okozati rendszerre épülő problémává válni, ahol a lélektani tényezők mind inkább háttérbe szorultak.

2. kép. Weszprémi István 1766-ban kiadott bábakönyvének címlapja Weszprémi István: Bába mesterségre tanító könyv. Debrecen, 1766. Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár

A bábák és az egész szülészeti modernizációja szempontjából az új korszak térségünkben egészen pontos dátumokhoz köthető: 1766-ban jelent meg a Debrecenben működő kálvinista főorvos, Weszprémi István első magyar nyelvű bábakönyve „Bába mesterségre tanító könyv” címmel (2. és 3. kép). Nem eredeti munka. Johann Heinrich Crantz, a híres első Bécsi Orvosi Iskola professzora által írott bábakönyv

fordítása, amelyet Wespriemi kilenc fametszetből álló függelékkel egészített ki. A főorvos könyvét hamarosan több más, bábák számára írott tankönyv, illetve katekizmus követte.³⁽³⁾

3. kép. Wespriemi István bábátankönyvéhez csatolt fametszet, amely az embrió különböző helyzeteit mutatja be rendellenes szüléseknél Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár

A következő dátum 1770, az egészségügyi normatíva kibocsátásának esztendeje. A normatíva – a birodalom minden területén egységesen – akadémikus gyógyítókból (orvosok, sebészek) álló bizottság előtt letett vizsgálóhoz kötötte a bábák hivatalos praktizálását, kísérletet tett továbbá a bábaképzés intézményes kereteinek megteremtésére. A cél világos és egyértelmű: kriminalizálni a képzetlen, „avatatlan” nők működését, mint kontárokot diszkriminálni a munkájuk során „csak” a tapasztalataikra támaszkodó bábákat. A normatíva tartalmazza a felvilágosodás korának alaptörvényeit. Az egészségügyi rendelet – az

európai normákhoz igazodva – a tradícióra épülő empirikus tudást akarta mindenáron professzionalizálni, a könyvekből, szakemberek által közvetített új, modern tudás előtérbe helyezésével. E modern tudás hordozóit a férfiakban, orvosokban, sebészekben jelölte meg az életnek egy olyan területén, amely évszázadokon keresztül a női szféra kizárólagos hatáskörébe tartozott. Nehéz, komplikációval járó szülésekhez a bábának ezentúl férfi szakembert kellett hívnia. A baba feladatköre a természetes szülések levezetésére, a gyermekágyas anya és az újszülött ápolására korlátozódott. A rendelet tiltással, valamint a bábák kötelességeinek és viselkedési normáinak pontokba szedett, szakszerű megfogalmazásával töltötte be a neki szánt társadalmi-fegyelmező funkciót.⁴⁽⁴⁾

Ugyancsak 1770-ben került sor a nagyszombati egyetem orvosi fakultással való bővítésére. Lehetőség nyílt egy- vagy kétszemeszteres szakszerű bábakurzusok megszervezésére. Az egyetem 1777-ben Budára, majd hét évvel később Pestre költözött. A szülészet tanszék élére kezdettől fogva Bécsből hívtak professzorokat: ez azt is jelentette, hogy az oktatás nyelve a német volt. Éppen a nyelvi korlátok, valamint a magas tan- és vizsgadíjak miatt évtizedekig csak nagyon kis számban szereztek itt bábák oklevelet. A fakultás létrehozását megelőző időszakban a bábák a bécsi egyetem orvosi fakultásán szervezett kurzusokat látogatták, de Bécsben oklevelet szerzett bábával még 1770 után is szép számmal találkozunk.⁵⁽⁵⁾

Milyen körülmények között, milyen nehézségek árán, milyen ütemben és nem utolsósorban mennyire hatékonyan sikerült a fent körvonalazott állami koncepciókat és törekvéseket a mindennapi gyakorlatban végrehajtani? Ezekre a kérdésekre a leghitelesebb választ a II. József-kori hivatali aktákban találjuk.

A Magyar Országos Levéltár Helytartótanácsi Levéltárában található az a rendkívül gazdag állag, ami országos kitekintésben enged bepillantást a 18. század utolsó évtizedeiben Magyarország területén működő bábák életébe. Az anyag 1783-tól tartalmazza a vármegye vagy szabad királyi városok főorvosainak a Helytartótanácsához küldött éves narratív jelentéseit és az ezekhez csatolt, táblázatos kimutatások formájában elkészített ún. minősítési íveket (*Conduitleiste*).⁶⁽⁶⁾ A jelentéseket latinul írták, ugyanígy a táblázatokat latinul töltötték ki majd 1784-től II. József nyelvrendeletének kibocsátásától kezdődően, – elvben kötelezően – németül. A rendszer bevezetésével József az állami kontroll, a normatívák végrehajtásának az élet minden területén hatékony eszközét próbálta megteremteni. A felvilágosult államkonceptióhoz illeszkedő eszközt akart alkotni ahhoz, hogy az adott pozícióra – erkölcsi és képességeik szerint – a legalkalmasabb szakemberek kerülhessenek.

A vármegyei főorvosok által az Egészségügyi Ügyosztály számára készített bábaminősítések első pillantásra szürke adathalmaznak tűnhetnek. A – térségünkben „új tudománynak” számító – statisztikai módszerrel készített táblázatos kimutatások a Helytartótanács számára fontos információkkal szolgáltak a hivatalosan vagy nem hivatalosan működő bábákról, területi eloszlásukról, szakmai felkészültségükről. Az 1785 és 1790 közötti időszakból rendelkezésünkre álló, földrajzilag az ország egész területét lefedő mintegy 140 bábaminősítés nyomán meg lehet ismerni az alá-fölrendeltségek néhol drámai, néhol komikus helyzetképeit. Meg lehet érteni azt, hogy milyen mértékben érvényesült az érdem, mennyiben volt a hatalom, illetve a hatalom képviselőinek kezében az érdem vagy érdemtelenség kinyilvánítása; mikor, hol, milyen emberi és szakmai feltételek érvényesülésével esett egybe a pozíció és a státus, hogyan működött ezeknek a dinamikája. A változatosan gazdag anyag alapján megrajzolható a korabeli egészségügyi hierarchia, a közigazgatási gyakorlat, a bábák intézményes képzésbe való bekapcsolásának problematikus, ellentmondásokkal terhelt folyamata, a szakképzett orvosok és a sok esetben méltatlanul tudatlannak aposztrofált bábák között kibontakozó konkurenciaharc, a régi empirikus gyakorlat és az új metódusok együttélése, csakúgy mint a jozefinus reformok megvalósításának lehetőségei és határai. Ugyanígy a minősítések hűen tükrözik a korabeli Magyarország etnikai, vallási sokszínűségét is. A táblázatoknak

azonban még ezen túlmenően is további olvasata és értelmezése lehetséges. A minősítésben ugyanis a társadalom legkülön-bözőbb rétegei vettek részt. Az irányelveket a legfelsőbb szinten szabták meg, amelyeket a középső réteg, az orvosok, jegyzők, bírák, egyházi emberek fogantatottak és bonyolítottak és a legalsó szinten ott voltak maguk a válaszadók, a bábák. Ilyen módon horizontális keresztmetszetet kaphatunk a 18. század utolsó évtizedeiben a magyar társadalom színvonaláról, annak igényeiről és igényességéről, a női lakosság viszonyulásáról azokhoz, akik a számukra legfontosabb eseményekben, a szülésben részt vettek. Az, hogy a minősítési rendszer valóban működött, egy társadalmi szint fokmérője is egyúttal.

De mit is tartalmaznak a tabellák? A minősítési ívekben 14 rubrika a bába személyi adatait tartalmazza: a bába neve, szolgálati helye, hol született, vallása, életkora, családi állapota, hol tanult, kinél tett vizsgát, bizonyítvánnyal vagy egyetemi diplomával rendelkezik, mióta szolgál bábaként, ki alkalmazta, korábban hol és milyen munkát látott el, nyelvismerete, fizetése.

A *születési hely* megjelöléséből következtethetünk a bába mozgására.

A *hol tanult, kinél tett vizsgát, bizonyítvánnyal vagy diplomával rendelkezik* rubrikákból a tudás megszerzésnek útja rajzolódik ki előttünk. Diplomát kapott az a nő, aki egy-két éves nyilvános egyetemi kurzuson vett részt, majd végül az egyetemen egy bizottság előtt számot adott elméleti és gyakorlati tudásáról. „Csak” bizonyítványt kapott az, aki sokszor ugyanezen a tabellán feltüntetett okleveles bábánál, vagy a vármegyei/szabad királyi városi főorvosnál vagy sebésznél tanult néhány hónapot, és az orvos, sebész, vagy okleveles bába, a főszolgabíró, és az esküdtek alkotta bizottság előtt tett vizsgát. Ezekre a vizsgákra többnyire az adott törvényhatóság valamelyik nagyobb városában került sor. A vármegyei főorvosok, sebészek vagy okleveles bábák által kiadott bizonyítványnak inkább formális jelentősége volt: az uniformizálás és a fegyelmezés egy újabb eszköze, az orvosi vagy sebészi autoritás kinyilvánítása, a világi hatalom részéről megnyilvánuló kontroll egyfajta bürokratikus demonstrálása. Maga a képzés a szakszerűsítés e korai fázisában a „jó bába” új típusú munkaéthosának formálódását szolgálta. Amit viszont a bába feltétlenül megtanult: kapcsolatot teremteni hivatalos intézményekkel és ezek képviselőivel. Bizonyítványa pedig már nem valamiféle gyakorlati, hanem tankönyvekből, speciális kurzusokon elsajátított, absztrakt tudást szimbolizált. Mindez a bábát szinte észrevétlenül a világi hatalom kontrollmechanizmusának aktív vagy passzív részévé tette.

Az *életkor* és *családi állapot* rovatok alapján megrajzolható a képzett bába „prototípusa”: nagy általánosságban az okleveles bába fiatal, vagy legfeljebb a negyvenes évei elején járó férjes asszony. A bizonyítvánnyal rendelkező bábák között inkább a valamivel idősebb 40–60 éves asszonyok dominálnak.

A *fizetés* és *ki alkalmazta* rubrikák mutatják, melyik bába végzi munkáját a város, vagy a plébánia évi hivatalosan rögzített fizetéssel rendelkező alkalmazottjaként és ki az, aki alkalmanként a levezetett szülések után természetben vagy igen csekély pénzben kapja honoráriumát és éppen vagyontalansága miatt jobban ki van téve a vesztegetéseknek, pártosságnak.

A *mióta szolgál a bába* és *korábbi munkája* rovatok a bürokratikus illetve szakvezetés (vármegyei főorvos) számára voltak fontosak. Alapvető volt a bábák „hivatali múltjának” ismerete: hol, milyen minőségben szerzett tapasztalatokat. Ennek akkor volt jelentősége, ha egy bábát haláleset vagy áthelyezés miatt pótolni kellett. Ugyanakkor ez a rovat jól mutatja e foglalkozásban rejlő karrierlehetőségeket is.

A *nyelvtudás* megadása a feladat elvégzése szempontjából volt fontos. II. József ugyanis megkövetelte minden államilag fizetett alkalmazottól, hogy ismerje a működési területén élő lakosság nyelvét. Itt

megjegyzendő, hogy országos kitekintésben is sok a német anyanyelvű bába, akiknek egy jelentős része Bécsben tanult, de mivel még a pesti orvosi fakultás oktatási nyelve is német volt, az itt végzett bábák is német származásúak. Legtöbbjük előtt – tanulmányaik befejeztével – nagy feladat állt: idegen származású, okleveles bábaként elfogadtatni magukat az adott helyi közösséggel.

A minősítési ívek második részében egy rovat erejéig a bábák egyéni tulajdonságai kerülnek mérlegre: okos, félénk, nagyon szorgalmas, átlagos, gyenge, őszinte, szerény, pénzéhes, szemtelen, irigy, féltékeny más bábákra, erkölcstelen, pletykás, ingerült és türelmetlen a pacienseivel, iszákos, túlkapásokra hajlamos. Ilyen és ehhez hasonló bejegyzéseket találunk itt. Ugyanazon bábát az 1786–1790 közötti öt esztendőben végigkövetve esetenként valóságos portrék rajzolódhatnak ki.

Amit műfajukból adódóan az uniformizált minősítési ívek sokszor csak sejtetnek, az az egészségügyi jelentések narratív részeiből nyer beigazolást. A jelentések színvonala, részletessége a vármegyei vagy szabad királyi városi orvos lelkiismeretességének, szakmai elhivatottságának és nem utolsósorban hatékonyságának függvényében vármegyénként nagyon különböző. A vármegyei orvosok évi jelentései a társadalmi élet minden olyan területére kiterjedtek, amelyek az egészségügyi viszonyokra hatással lehetnek. Az előírások szerint szakszerűen elkészített jelentés – optimális esetben – a következő területek többé-kevésbé részletes kidolgozását tartalmazta:

1. A vármegye általános egészségügyi viszonyai: a megye területén előforduló betegségek leírása és gyógyítása (*Krankenbericht*). Léghőmérséklet és időjárási viszonyok havi bontásban (hőmérséklet, légnyomás, levegő nedvességtartalma, széljárás, vízállás). Ez utóbbiról azért kellett éppen az orvosnak beszámolnia, mert a léghőmérséklet és a járványos betegségek között összefüggést sejtettek.

2. Gyógyszertárak vizsgálata (*Apotheken-Visitation*): minden vármegyei, szabad királyi városi orvosnak évente egyszer, lehetőleg júliustól októberig meg kellett vizsgálnia a vármegye területén működő gyógyszertárakat. A szempontok a következők voltak: van-e a gyógyszerésznek egyetemi oklevele, megfelelő és kellő tisztaságú épületben van-e a gyógyszertár, a gyógyszereket az előírások-nak megfelelően készítik, tartják és a megszabott áron adják-e. A vizitációk során meg kellett vizsgálni továbbá a mérgeket áruló fűszerkereskedéseket is, hogy a kereskedők meg tudják-e különböztetni a különféle mérgeket és elkülönítik-e az élelmiszerektől.

3. Járványos betegségek regisztrálása

4. Marhavész

5. Veszett állatok marása miatt keletkezett betegségek számbavétele

6. Gyógyvizek állapotának leírása

7. Természeti tünemények regisztrálása (lidércek, csillaghullás, földrengés)

8. Halottszemlék és a halottak eltemetésével kapcsolatos előírások betartásának ellenőrzése

9. Sebészek, szülészek, állatorvosok műszereinek állapota. A vármegye egészségügyi személyzetével kapcsolatos problémák, hiányok számbavétele.⁷⁽⁷⁾

Vajon a fent ismertetett hivatali akták tükrében a szülészeti II. József kori medikalizációjában hol helyezkedik el Sopron szabad királyi város? Két kitűnő orvos, Conrád József és Czepecz János Jakab 1786.

február 28-ára datált, a Helytartótanácsához felküldött egészségügyi jelentését ismerjük. A jelentés latin nyelvű szöveges része és német nyelvű bábaminősítési táblázata az 1785. évi állapotokat tükrözi. A város 1783 és 1790 között mindössze egyetlen narratív jelentést küldött az Egészségügyi Ügyosztályhoz. Minősítési ívet ugyan az 1786., 1787. és 1788. évekre is találunk, de a rögzített adatok teljes egészében megegyeznek az 1785. évre elkészített táblázatos kimutatásával. Ez egyáltalán nem meglepő. A szöveges jelentések megírása és a tabellák rubrikáinak szakszerű kitöltése igen munka- és főleg időigényes feladat volt. Több vármegye és szabad királyi város főorvosa úgy próbálta könnyíteni a dolgát, hogy egyszer elkészített egy többé-kevésbé reális tabellát, a későbbiekben pedig változatlan formában, vagy jobb esetben az életkor adatait módosítva ugyanazt küldte el. Sopron esetében sem hanyagságról lehet szó, hiszen az egészségügyi jelentést aláíró két orvostól már a kortárs – egyébként ítéleteiben igen szigorú – Wessprémi István is négykötetes [11](#) orvoséletrajzában a legjobb véleménnyel nyilatkozik. [8\(8\)](#) Az igen rövid életű soproni születésű Conrád József (1756–1780) az első protestáns ifjú volt, akit 1779-ben a bécsi egyetemen orvosdoktorrá avattak. Már apja, a győri származású *Conrád András* (1724–1780) is orvos volt, aki rövidebb hallei tanulmányok után 1748-ban végül Göttingenben lett orvosdoktor. 1750-ben költözött Sopronba, ahol 1769-től töltötte be a város orvosa pozíciót. Tudományos szakirodalmi munkásságának elismeréseképpen 1751-ben a Császári Természettudományi Társaság is beválasztotta tagjai sorába. A család társadalmi státuszát, tehetőségét és megbecsülését mutatja, hogy a város szívében található Fabricius-házban laktak. A szintén soproni születésű *Czepecz János Jakab* (1750– ?) a lipcei és a bécsi egyetemen hallgatott medicinát, majd 1776-ban Nagyszombatban avatták orvosdoktorrá. Sopronban városi orvosi minőségben működött, munkáját rendkívüli elhivatottsággal végezte. Tudjuk róla, hogy beosztottait: a sebészeket és a bábákat naplórásra szoktatta.

Az e két orvos által jegyzett, nagyon alapos körültekintéssel kitöltött minősítési ívből egész kis bábaportrék rajzolódhatnak ki (*1. táblázat*). A tabellából kiderül, hogy Sopron városban 1785-ben összesen hét hivatalos bába működött. Közülük ketten a város alkalmazottaiként, ami azt jelentette, hogy egy összegben megállapított évi fizetést kaptak. A fizetés ugyan – országos kitekintésben – nem volt túl magas, de az egyes szülések levezetése után a szülő nő családjától is némi pénzhez, 20-40 fillérhez juthattak. A lakosság vallási megoszlásának megfelelően egyikük evangélikus, a másik pedig katolikus vallású volt. Mindketten beszéltek németül és magyarul, ami a városban élők etnikai hovatartozása (felerészt német, felerészt magyar ajkú lakosság) tekintetében a józsefi előírások értelmében szükséges volt. A katolikus *Magdalena Keischl* Sopronban született, férjezett 41 éves asszony volt, aki tanulmányait a bécsi egyetem orvosi fakultásán végezte, ahol 1767-ben szerzett oklevelet. Valószínűleg az oklevél megszerzését követően maradt Bécsben, ahol a Szent Márk Kórházban szolgált gyakornokként. 1777 óta állt a város alkalmazásában, de bábaként már 19 éve szolgált, tehát már tanulmányait megelőzően is szert tett némi tapasztalatra. A szintén soproni születésű evangélikus városi bába, *Elisabetha Zeberer* férjezett 35 éves fiatal nőként szolgált. Életútja hasonló katolikus kolléganőjéhez. 1782-ben szerzett oklevelet a bécsi egyetem orvosi fakultásán, majd ezt követően két évig gyakornokként működött a bécsi Szent Márk Kórházban. A város 1784-ben vette fel alkalmazottai sorába.

A többi öt bába szintén minden szempontból megfelelt az állami normatívák követelményeinek. Ők úgymond „magánzóként”, tehát nem a város alkalmazásában tevékenykedtek, munkájukat egyéb más családi teendőik mellett mellékállásban végezték. Honoráriumot az egyes szülések levezetéséért, 20–40 fillérnyi összeget a szülő asszony családjától kaptak, de a „fizetés” rovat bejegyzéséből tudjuk, hogy előfordult olyan eset is, amikor fizetség nélkül távoztak. Az ingyenes bábaszolgálat gyakori jelenség a korszakban, hiszen a bábák hivatalos esküjének egyik pontja kiköti, hogy szegény gyermekágyastól nem is

fogadhatnak el pénzt.

121. táblázat. Sopron szabad királyi városban működő bábák 1785-86. évi minősítése

Name der Hebamme	Gebürtig Von/aus	Religion	Alter	Stand	Wo gelernet	
Magdalena Keischlin	Ödenburg Ungarn	Kath.	41	Verheyrath.	Auf der Universität zu Wien	M N 1
Elisabetha Zeberin	Ödenburg Ungarn	Evang.	35	Verheyrath.	Auf der Universität zu Wien	M 2
Sophia Griechisch	Ödenburg Ungarn	Evang.	41	Verheyrath.	Auf der Universität zu Wien	M 1
Sophia Keischin	Ödenburg Ungarn	Evang.	33	Verwittibt	Auf der Universität zu Wien	M 1
Christina Bayrin	Ödenburg Ungarn	Evang.	57	Verwittibt	In Presburg bei der Stadt Hebamme Rosina Strohoferin	I I u E 1
Marianna Christofin	Bayern	Kath.	40	Verheyrath.	Auf der Universität zu Wien	M 1
Rosalia Stadlbacherin	Heiligenstadt	Kath.	50	Verheyrath.	Auf der Universität zu Wien	M 5

13A három evangélikus vallású, soproni születésű bábaasszony közül kettő, a 41 esztendő, férjezett *Sophia Griechisch* és a 33 éves özvegy *Sophia Keisch* a bécsi egyetem orvosi fakultásán kaptak oklevelet, majd ezt követően a Szent Márk Kórházban gyakornokoskodtak. *Sophia Keisch* valószínűleg gazdasági kényszerből lett bába. A táblázatban 33 évesen már özvegyasszonyként szerepel. Minden bizonnal férje elvesztését követően szánta rá magát, hogy a közeli Bécsben megszerezze a praktizáláshoz szükséges oklevelet és gyakorlatot. A szintén evangélikus 57 esztendőes özvegyasszony *Christina Bayer* már 20 évnyi, nagy tapasztalattal rendelkező bábák közé tartozhatott. A „hol tanult” rubrika bejegyzése szerint *Rosina Strohofer* az okleveles pozsonyi városi bábánál szerzett szülészeti ismereteket. A „hol szolgált” rovatból megtudjuk, hogy Pozsonyban *Strohofer* asszony segédbábájaként működött, ami azt jelentette, hogy elkísérte minden szüléshez, ahol az ún. „vezérbába” instruálta. Majd ezt követően vizsgát tett és bizonyítványt szerzett a pozsonyi főorvos *Torkos Jusztusz János*ból és *Riebe* sebészből álló bizottságnál. A két katolikus bába, a 40 esztendőes, férjezett, bajor származású *Marianna Christof* és a heiligenstadti születésű 50 éves, szintén férjezett *Rosalie Stadlbacher* a bécsi egyetemen szerzett oklevelet. Mindketten a Szent Márk Kórházban töltötték le a gyakornoki idejüket, sőt *Marianna Christof Magdalena Keischl* városi bába mellett is dolgozott segédként. A tabella utolsó rovatában valamennyi bába a legjobb, okos, serény, igyekvő, szorgalmas minősítéseket kapta.

Ha Sopron város táblázatát összevetjük a korabeli Magyarország más szabad királyi városaiban, vármegyében működő bábákról készített tabellákkal, kiderül, hogy Sopron városa Pozsony, Nagyszombat és még néhány felvidéki bányaváros (*Beszetercebánya*, *Libetbánya*, *Körmöcbánya*) mellett a legelőkelőbb helyet foglalja el mind a bábák számát, mind pedig képességeit illetően. A Helytartótanács Számvevőségének feladata volt, hogy az ország legkülönbözőbb területeiről beérkezett minősítésekben feltüntetett, államilag fizetett, a vármegye, vagy a szabad királyi városok alkalmazásában dolgozó, szakszerűen kiképzett orvosok, sebészek, bábák számszerű összesítéseit elvégezze (2. táblázat, 4. kép). Az elkészült tabellát a Számvevőség azután továbbította az Egészségügyi Ügyosztálynak, ahol az illetékes szakreferensek országos kitekintésben reális képet formálhattak arról, hol van hiány, milyen ellentmondások, illetőleg eltérések vannak a fizetések összegében.

A Számvevőség összesítéséből Sopron vonatkozásában kiderül, hogy a két városi alkalmazott bába fizetéséhez képest a két városi orvos körülbelül három és félszer többet (személyenként évi 112 Forintot), a városi sebész pedig másfélszer nagyobb összeget (személyenként évi 40 Forintot) kapott a várostól. Országos szinten ezek a fizetések viszonylag alacsonyak: egy vármegyei főorvos minimálisan 30 (*Trencsén vármegye*) maximálisan 800 (*Tolna vármegye*) Forintot kapott, egy sebész évi járandósága 13 (*Libetbánya*) és 268 (*Pozsega vármegye*) Forint között mozgott. A bábák esetében anyagi szempontból magasan a legjobb helyzetben a felvidéki bányavárosokban szolgáló asszonyok voltak: a várostól kapott – eleve magas - fizetésen kívül a bányavárosi kamarától még további 52–60 Forintnyi járandóság jutott nekik. Általában a bábák évi fizetése 10 Forinttól (*Esztergom*) 200 Forintig (*Liptó és Árva vármegyék*) terjedt. De mennyit ért a fizetés? A vonatkozó források tanúsága szerint 1789-ben egy köböl búza 6–8 Forintba került.¹⁽⁹⁾ Egy köböl búzából pedig körülbelül 100 kg kenyeret lehetett sütni.²⁽¹⁰⁾

142. táblázat.

A helytartótanács számvevőségének 1786. évi kimutatása a vármegyékben és szabad királyi városokban alkalmazott orvosokról, sebészekről, bábákról¹⁽¹¹⁾

142. táblázat.

A helytartótanács számvevőségének 1786. évi kimutatása a vármegyékben és szabad királyi városokban alkalmazott orvosokról, sebészekről, bábákról⁽¹¹⁾

District	Gespanschaft en und Städte	Ärzte (Nr.)	Einzelner jährlicher Genuß (fl.)	Zusam- men (fl.)	Wundärzte (Nr.)	Einzelner jährlicher Genuß (fl.)	Zusam- men (fl.)
Neutraer	Preßburger	2	300	600	6	100	600
	Preßburg	1 1	500 200	700	1	100	100
	Tyrnau	1	200	200	-	-	-
	St. Georgen	1	90	90	-	-	-
	Bösing	1	120	120	-	-	-
	Modern	1	120	120	-	-	-
	Neutraer	1	500	500	5	100	500
	Skalitz	1	300	300	-	-	-
	Trentschiner	1	600	600	5	100	500
	Trentschin	1	30	30	-	-	-
	Barscher	1	600	600	5	90	450
	Kremnitz	1	237 fl. 12 cr.	237 fl. 12 cr.	1	100	100
5 Kirchner	Tolnauer	1	800	800	4	150	600
	Baranyer	1	600	600	6	zusammen	1100
	Fünfskirchen	-	-	-	-	-	-
	Syrmier	1	400	400	3	zusammen	400
	Werözer	1	600	600	3	zusammen	800
	Schimegher	1	518	518	4	zusammen	1236
15 Raaber	Raaber und Wieselburger	1	150	150	4 2	50 55	310
	Raab	1	150	150	3	zusammen	60
	Ödenburger	1	300	300	5	50	250
	Ödenburg	2	112	224	1	40	40
	Eisenstadt	1	100	100	-	-	-

District	Gespanschaften und Städte	Ärzte (Nr.)	Einzelner jährlicher Genuß (fl.)	Zusammen (fl.)	Wundärzte (Nr.)	Einzelner jährlicher Genuß (fl.)	Zusammen (fl.)
	Rust	-	-	-	1	Wohnung	-
	Komorn und Graner	2	800 450	1250	4 3	150 140	1020
	Komorn	-	-	-	-	-	-
	Gran	1	175	175	1	30	30
	Eisenburger	1	500	500	6	150	900
	Gins	1	55	55	-	-	-
	Weßprimer	1	600	600	4	150	600
Neusohler	Sohler und Thurotzer	2	400	800	2 2	150 130	560
	Neusohl	1	75	75	-	-	-
	Briesen	-	-	-	1	18	18
	Liebethen	-	-	-	1	13	13
	Altsohl	1	40	40	1	30	30
	Karpfen	-	-	-	1	150	150
	Honther	2	500	1000	4	150	600
	Schemnitz	1	400	400	1	20	20
	Liptau und Arwenser	1 1	550 400	950	4 4	zusammen zusammen	850 810
	Gömörer	1	562	562	5	zusammen	624

16A két orvosdoktor egészségügyi narratív jelentése nem kevésbé informatív és tanulságos (lásd a Függelékben). A jelentés első részében havi bontásban az időjárás viszonyokról, csapadékról, hideg-meleg, száraz-nedves levegőről és a széljárásról számolnak be, ehhez rendelik az orvosok (*medici*) által kezelt betegség típusokat és külön a sebész (*chirurgus*) feladatkörébe tartozó, külsődleges beavatkozást igénylő megbetegedéseket. A jelentés második részében szintén havi bontásban halandósági táblázatokat találunk. Külön csoportosították havi bontásban a halva születetteket, és az egyéb betegségek következtében elhalálozottakat. A kimutatás szerint 1785-ben Sopron városában 20-an (12 lány- és 8 fiúgyermek) halt meg szülés alatt. Összesen 410 halálesetet regisztráltak (180 nő és 230 férfi). A második összesítésben betegség típus szerint adták meg a halottak számát. Kiderül, hogy az 1785. esztendő során a városban regisztrált összesen 410 halálesetből 108 nő szülésben hunyt el: 20-an gyermekágyi lázban, 88-an pedig terhességi toxémiában. A további halálokok között találunk májgyulladást, tüdőgyulladást, bélgyulladást, agyvérzést, belső vérzést, mumpsszal társult súlyos gyulladásokat, vízibetegséget, vagyis ödémát és gümőkórt.

A harmadik összesítés életkor szerinti bontásban hozza a haláleseteket. Megtudjuk, hogy szülés alatt vagy közvetlenül a szülés után 20 gyermek halt meg, de a legtöbben, összesen 97-en, egy éves koruk előtt hunytak el. 15 soproni viszont aggastyánként, 80 és 90 éves kora között távozott az élők sorából. Végül a két orvos számszerűsíti azokat a haláleseteket, amelyeknél orvos, sebész vagy baba segítségét vették igénybe, és azokat, ahol nem volt jelen semmilyen gyógyító. A 410 halálesetnek csak kevesebb mint a felénél vettek igénybe gyógyítót. Conrád és Czepez doktorok a jelenség okát egyrészt a szegénységben, másrészt a lakosság képzett gyógyítókkal szembeni bizalmatlanságával és egyfajta igénytelenségével magyarázzák. Ez utóbbi kapcsán kifejtik, hogy a polgárok előbb gondoskodnak jószágaikról, mint saját magukról. A helyzet orvoslására egy közpénztár felállítását javasolják, amely talán segítené abban, hogy a lakosok szabadon döntsenek saját testi állapotukat illetően, vagyis anyagi kötöttség nélkül szélesebb rétegek is szakszerű segítséghez és orvosságokhoz jussanak.

A diagnosztizált betegségek és halálokok ilyen sokszínű, részletező számszerűsíté-sével az ország más területeiről beérkezett hasonló egészségügyi jelentésekben nem találkozunk. Ez is bizonyítja a két orvos szakmai rátermettségét, okos, segítő szándékát, empatikus hivatástudatát.

Az egykori Magyarország területéről a Helytartótanács Egészségügyi Ügyosztályához beérkezett több ezer oldalnyi egészségügyi jelentés, és a 140 bábaminősítés ismeretében megállapítható, hogy Sopron szabad királyi város mind az ország legfelsőbb hivatala által kiadott feladat kivitelezését, mind pedig tartalmi megvalósítását illetően modellértékű. A 18. század második felében az igényes orvoslás, a felvilágosult, külföldi egyetemeken diplomát szerzett orvosdoktorok révén az országnak erre az északnyugati, illetve felvidéki, demográfiai szempontból leginkább urbanizált területére koncentrálódott.

A jelentésekből kiderül, hogy a felülről sürgetett reformokat a társadalom nem utasította el explicit módon, sokkal inkább harmonizálni próbálta az ősi, generációkon keresztül féltve őrzött, átörökített tapasztalatokat az új tudományossággal. Hogy **17**ez mennyire volt sikeres, jórészt az akadémikus tudás letéteményeseitől, az okleveles városi és vármegyei orvosoktól függött. Ők voltak a közvetítők a világi hatalom és beosztottai, a sebészek, bábák között. A szisztéma életképessége, a közvetlen kontroll, a királyi normatívák végrehajtása, vagy éppen elutasítása az ő kezükben volt. Az orvosok és bábák közötti hatékony együttműködés volt tehát a felvilágosodás szellemében fogant reformok sikerének kulcsa.

occurentium exhibita per infrascriptos Juratos ejusdem C[ivi]t[at]is Physicos.

Mense Januario

Tempestas – Frigus sub initium intensissimum, post moderatius: Nives multae: nebulae foetentes, et depluentes vix non quotidianae, venti frequentes, et subinde satis validi.

Morbi Medici – frequentissimi pleuritides, peripneumoniae, pleuro peripneumoniae inflammatoriae: frequentes febres continuae, continuae remittentes biliosae, putridae petechiasantes, verminosae, intermittentes tertianae, ac quartanae, morbilli, Turses, Haemorrhagiae uteri in gravidis et non gravidis.

Morbi Chyurgici – Aliquot ulcera levia, et perplures perniones diversarum partium.

Mense Februario

Tempestas – Frigus Januario multo intensius, inensissimum vero circa medium, et finem hujus: Coelum frequentius serenum, quam nebulosum: Venti rariores, ast validi: Nives copiosae.

Morbi medici – Praeter Haemorrhagias uteri, utpote hoc Mense cersantes, indole, gradu, et numero iidem prioris Mensis omnes.

Morbi Chyurgici – Aliquot ulcera levia, et perplures perniones diversarum partium, nonnulla panaritiae, et una fractura, ac una luxatio brachii.

Mense Martio

Tempestas – Frigus primis diebus intensissimum, post ita remissum, ut intervenientibus Nebulis depluentibus, et ventis tepidioribus multis, nives residuae prioris et eae hujus Mensis, sensim vix non omnes diffluerent.

Morbi medici – Inflammatorii perpauci: copiosiores biliosi putridi: frequentissimi febres intermittentes tertianae, et quartanae sub paroxismo scarlatina, Urtica, aut Atroci Articulorum, vel carnis solius dolore stipatae. Rheumatismi universales, et particulares praesertim Coryzae, hemicraniae, Otagiae, Odontalgiae, genarum tumores, Anginae, raucedines, turses, Diarrhoeae: hinc inde etiam variolae benignae, morbilli, Apoplexiae, Asthmata, Pthyyses, Hydropes.

Morbi Chyurgici – Prioribus Mensibus similes, praeterea aliquoties Erysipelas pedum, et bis luxatio brachii.

19 Mense Aprili

Tempestas – Frigus sub initium, et finem intensum, medio Mense remissius: Coelum plerumq[ue] nebulosum: Nives exiguae, cito[que] diffluentes, venti varii crebri.

Morbi Medici – frequentes Anginae, pleuritides, peripneumoniae, et pleuro-peripneumoniae verae inflammatoriae: frequentiores iidem inflammatorio biliosae, febres biliosae, putridae, verminosae: frequentissimi febres intermittentes tertianae, et quartanae symptomatibus, iisdem prioris mensis stipatae, Rheumatismi universales, arthritides, Turses: hinc inde Hemoptues, Haemorrhagiae uteri.

Morbi Chyurgici – Aliquot Ulcera venerea diversarum partium: perplures Erysipelas pedum: duae

fracturae brachii, et una fractura femoris.

Mense Majo, et Junio

Tempestas – Ordinarie frigus, intercurrenter tamen persaepe nunc tepor, nunc Calor: Coelum plerumq[ue] nubilosum: pluviae multae: venti vix non quotidiani, per frigidi.

Morbi medici – praeter omnes indole gradu, et numero eosdem prioris mensis, frequentissimi febres intermittentes larvatae, Erysipelas faciei, ophthalmias erosae: et hinc inde Hydropes, et Apoplexiae.

Morbi Chyurgici – Erysipelas pedum, panaritua, tumores diversi, et ulcera venerea diversarum partium, perplures: duae luxationes brachii, una fractura brachii et duae fracturae Claviculae.

Mense Julio, Augusto, Septembri

Tempestas – Calor in Julio, et Augusto minor, notabilior in Septembri, in constans tamen ob frequenter interveniens subitaneum frigus: Coelum de die plerumq[ue] serenum, mane, et vesperi nebulosum: Pluviae momentanae, crebrae: Ventus rari, per frigidi.

Morbi medici – rari verae inflammatorii, frequentiores inflammatorio biliosi, febres biliosae, putridae, verminosae, et intermittentes, manifestae, ac larvatae Vomitu, Diarrhoea, aut etiam cholera stipatae: frequentissimi Rheumatismi biliosi, Diarrhoeae, Dysenteriae, cholerae, et hinc inde Hydropes.

Morbi Chyurgici – panaritua, ulcera venerea, Erysypelas pedum, parotides perplures: duae fracturae brachii, duae fracturae tybiae, et fibulae: una fractura femoris, una fractura claviculae: una luxatio brachii: una luxatio pedis.

Mense Octobri

Tempestas – Calor remissior, rarior, frequentius frigus: Coelum plus nubilosum: Pluviae crebrae, Venti vix non continui, per frigidi.

Morbi Medici – Ordinarii inflammatorio biliosi, febres biliosae, putridae petechisantes, verminosae, intermittentes manifestae, ac larvatae maxime rebelles, Rheumatismi universales, et in specie ii lumborum, Coxae, femoris, scabies: hinc inde variolae spuriae Hydropes.

Morbi Chyurgici – Ulcera diversarum partium scorbutica, venerea, et scrophulosa permulta, una fractura Claviculae.

20 Mense Novembri, et Decembri

Tempestas – Frigus constans, primum moderatum, dein intensius: Coelum raro serenum, ordinarie nebulosum: Pluviae momentanae frequentes: Nives circa finem Decembris copiosa: Centi crebri per frigidi.

Morbi medici – praeter omnes indole, gradu, et numero eosdem prioris mensis, frequentissimi denuo praesertim circa Mensem Decembrem verae inflammatorii gutturis, et pectoris, turses ferinae infantum, et hemoptues.

Morbi Chyurgici – Ulcera Erysipelatosa, scrophulosa, scorbutica, et diversa alia permulta: una fractura

femoris, una luxatio brachii.

Ita deniq[ue] fide, et genuine tempestatum, ut et morborum in ac externorum in L[ibera] R[egiaque] Civitate Soproniensi per Annum 1785. observatum decursum, ex Observationibus et propriis, et iis omnium hic existentium medicorum, ac Chyrurgorum enarravimus. Fueramus quoad Tempestatum Descriptionem breves, et cum quoad Symptomata Morborum, et quoad medendi Methodum nil peculiaris, aut novi observatum fuerat, sed utrumq[ue] cognito ordine, et usuali methodo succerserat, specialiore utrorumq[ue] Descriptionem intermisimus ne Lecturis legendo, et Nobis scribendo inutilem, et tempus consummentem laborem faciamus. Utilius agere existimavimus, dum huic Relationi in fine adnecterimus nobis alias usuaem Tabellam mortuariam, ex quauno quasi intuitu gradus, et ratio mortalitatis Civitatis nostrae introspicere potest.

Anno 1785. In L[ibera] R[egiaque] Civitate Soproniensi,

In genere

mortui nati sunt sexus foeminaei 12. masculini 8. in summa 20. mortui sunt sexus foeminei 180. masculini 230. in summa 410.

In specie vero

I. In Mense	mortui nati, vel	mortui sunt.
Januario	2	32
Februario	1	36
Martio	1	44
Aprili	2	27
Majo	1	37
Junio	3	33
Julio	2	17
Augusto	1	30
Septembri	3	44
Octobri	2	38
Novembri	-	40
Decembri	2	32
<hr/>		
in Summa	20	410

21 II. In Morbo – mortui nati, vel mortui sunt.

1. Gangraena consumti, vel partu difficili suffocati – 20.
2. In Convulsionibus, ex torminibus vel dentitione – 88.
3. In febre verminosa – 51.

4. In pleuritide, vel peripneumonia – 21.

5. In febre biliosa – 21.

6. In febre putrida cum parotidibus, miliaribus, vel petechiis – 14.

7. In Dysenteria – 12.

8. In Apoplexia – 21.

9. In gangraena febribus intermittibus accedente – 23.

placide decurrentibus duobus, tribusve paroxismis febris praecipue tertiano, repente gravior subsequatur paroxismus vomitu, Diarrhoea, cholera, aut sopore stipatus, qui dum Cortice illico jugulari non potuit, insequente novo paroxismo sub frigore necavit. Frequentissime hoc obtigit in Mensibus Augusti, et Septembris, et in senibus, aut exhaustis.

10. In Hydrope – 38.

Hydrops ad eo frequens hoc anno morbus, plerumque eos invasit, qui ex praegressis febribus intermittibus obstructionibus viscerum laborabant, et de novo febre intermittente correpti, naturae, vel Agyrtis illius Curam concrederant. Non pauci etiam sine praegressa febre intermittente, aut obstructione viscerum ex Dysenteria validiore, vel tumore Leucphlegmatico totius Corporis Rheumatismos universales, aut scarlatinata plerumque subsequente, subito disparentibus, vel etiam ex Asthmate in Hydropem incidebant, Duo tantum omnium pararenthesi abdominis repetitum instituta, feliciter, et actu sane viventes conservabantur.

11. In Phtysi – 86.

praegressa essae pleuritides, peripneumoniae, morbi acuti haemoptues, Catarrhi, febres intermittentes – diversis ex rationibus frequentissimae Phtyseos causae fuere.

12. In diversis e.g. tursi ferina, hernia incarcerata ctt. – 16.

13. In senio – 19.

III. In Aetate – mortui nati, vel mortui sunt.

1. praematura, vel matura, ante partum, vel sub partu – 20.

2. unius Anni a Nativitate – 97.

3. a primo ad 5 Aetatis Annum – 58.

4. a quinto ad 10 Aet[atis] Ann[um] – 27.

5. a decimo ad 20 Aet[atis] Ann[um] – 13.

6. a vigesimo ad 30 Aet[atis] Ann[um] – 29.

7. a trigesimo ad 40 Aet[atis] Ann[um] – 22.

8. a quadragésimo ad 50 Aet[atis] Ann[um] – 35.

9. a quinquagesimo ad 60 Aet[atis] Ann[um] – 42.

10. a sexagesimo ad 70 Aet[atis] Ann[um] – 44.

11. a septuagesimo ad 80 Aet[atis] Ann[um] – 28.

12. ab octuagesimo ad 90 Aet[atis] Ann[um] – 15.

22IV. Cum Auxilio medico, Chyrurgico, vel Obstetricio - mortui nati, vel mortui sunt – 197.

V. Sine Auxilio medico, Chyrurgico, vel Obstetricio – mortui nati vel mortui sunt – 233.

ratio, quod tanti sine Auxilio perierint, non in defectu medicorum, Chyrurgorum, et Obstetricum, vel horum dexteritate, solertia, aut generositate quaerenda est, sed solum fere in Pauertate. Hoc enim inter Cives plurimos, et Plebem universam Civitatis nostrae tanta ut plurimum observatur, ut in infirmitatibus nec lecto, linteaminibus, aut convenienti quotidiano Iusculo sibi prospici possint, multo minus medicamentis ex pharmacia desumtis, vel si ullis, non tamen sufficientibus. Ita summe moerentes, expirare saepe vidimus infirmios, quos meliori sorte provisos, ars certo conservare potuisset. Optandum ideo, ut eo disponatur, quo Infirmitas pauperibus medicamenta necessaria ex Cassa publica, vel ut Elemosyna solvantur, vel tamen consq[ue] quo non solvendo fuerint, soluta mutentur. Commodum, quod inde Civitati emerget, praeter populationem, et in Cassis pauperum, incurabilium, viduarum, et Orphanorum hic existentibus, breviter largum observabitur. Arte enim multo saepius superabitur diuturnitas, incurabilitas, aut laethalitas morborum. Soproni die 28a Februar' 1786. Joannes Jacobus Czepez m[anu] p[ropria] Med. Doct. et Physicus ord. L[iberae] R[egiae] Civitatis Soproniensis. Josephus Conrad m[anu] p[ropria] Med. Doct. Physicus Sopron. Acad. Caesar. Nat. curios. membrum.

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / „Beszélő akták” / Otto G. Schindler: Commedia dell'arte mint gyermekszínház avagy A háziúr a Bolondok utcájában egy 1828-as soproni előadáson*

23 **Otto G. Schindler: Commedia dell'arte mint gyermekszínház avagy A háziúr a Bolondok utcájában egy 1828-as soproni előadáson***⁽¹³⁾

1828 augusztusában a soproni gyermekek előadtak a városi színházban egy „helybéli bohózatot” (lokale Posse): *A háziúr a Bolondok utcájában avagy az Álruhás koldus* – németül *Der Hausherr in der Narrengasse, oder: Der verstellte Bettler* – című darabot (1. kép).¹⁽¹⁴⁾ Feltehetően azonban sem a színészeknek, sem bárkinek a közönségből, de még magának a rendezőnek, Tobias Kornhäuselnek sem volt a leghalványabb fogalma sem arról, hogy a bemutatott darab egy régi, híres Commedia dell'Arte színdarab alapján készült, amely akkor már másfél évszázada szórakoztatta el Európa-szerte a színházi közönséget. Úgyszintén, amikor az ismert bécsi Nestroy-színésznő, Elfriede Ott elénekli „Az állatok beszélgetése” („Das Tiergespräch”)²⁽¹⁵⁾ című népszerű komikus dalát, senkiben sem merül fel, hogy ez a dal, amit hajdan Wenzel Scholz, a híres bécsi komikus, Johann Nestroy partnere adott elő, szintén ugyanabból a Commedia dell'arte darabból származik, ahol is ez a részlet a Dottore, a külön tudós szerepéhez tartozik.

A szóban forgó színdarab³⁽¹⁶⁾ egy hiszékeny kereskedőről szól, aki kordovánbőrrel üzletel. Az olasz szövegekben ezt a szerepet Policinella vagy Arlecchino játssza, a német változatban Hanswurst, a következő nemzedékben pedig Kasperl. Ez a kereskedő felfogad egy koldust, aki a tiszteletet parancsoló

„Basilisco di Bernagasso” nevet vette fel. Basilisco képes arra – amint az hamarosan kiderül – hogy dühöngő örültté váljon, és a kereskedő ezt a tulajdonságát használja fel arra, hogy megszabaduljon egy láb alatt levő kéréstől, aki a kereskedő házvezetőnőjére vetett szemet, miközben maga a kalmár is érdeklődik a hölgy iránt.

Mivel Basilisco nagyon hatékonynak bizonyul ebben a szerepkörben, a hálás kereskedő neki akarja adományozni vagyonát. Miután az erről szóló szerződést aláírták, Basilisco kimutatja a foga fehérét, kirúgja nemesszívű jóttevőjét a házvezetőnővel [24](#)együtt, és teljesen kisémmizi őket. Miután a kereskedő hasztalanul próbálja egy jogász segítségével, majd cselvetéssel visszaszerezni vagyonát, Basiliscot végül is a mágia győzi le.

Soziale Poſſe.

Mit Obrigkeitlicher Bewilligung
wird heute Sonntag den 17. August 1828
auf allgemeines Verlangen,
Unterschiedener die Ehre haben, durch seine Anweisung eine Vorstellung im
Schauspielhaus der königl. Grenzstadt Oedenburg zu geben, und zwar mit
Kindern aus hiesiger Stadt.

Der Hausherr
in der Narrengasse,
oder:
Der verstellte Bettler.

Soziale Poſſe in 3 Aufzügen, von Michael Edler von Marincsi.

Personen:

Basilisco di Bernagasso	• • •	Dorn Ludwig.
Kasper Schmalzich	• • •	Kuntz Wilhelm.
Kittel, ie u Dienstmädchen	• • •	Dorn Ludovika.
Herr Pernt von Mittelfeld	• • •	Dorn Michael.
Paulaus sein Sohn	• • •	Prendl Andreas.
Simon, Patient bey Mittelfeld	• • •	Winkler Friedrich.
Ein Notarius	• • •	Winkler Joseph.

In der Narrengasse werden folgende lustige Charaktere-austreten:

Ein Krämerhändler in Trauer	• • •	Diem Katharina.
Ein Hauswirth	• • •	Diem Samuel.
Ein Dienstmädchen	• • •	Winkler Johanna.
Ein Postrecht	• • •	Schneider Samuel.

Hoh! Gnädige! Verehrungswürdige!
Auf Ihr gütiges Wohlwollen vertrauend wage ich es diese Ver-
stellung zu wiederholen.

Dero
Johann Korbhäusel,
Schauspieler.

Preise der Plätze in W. W.

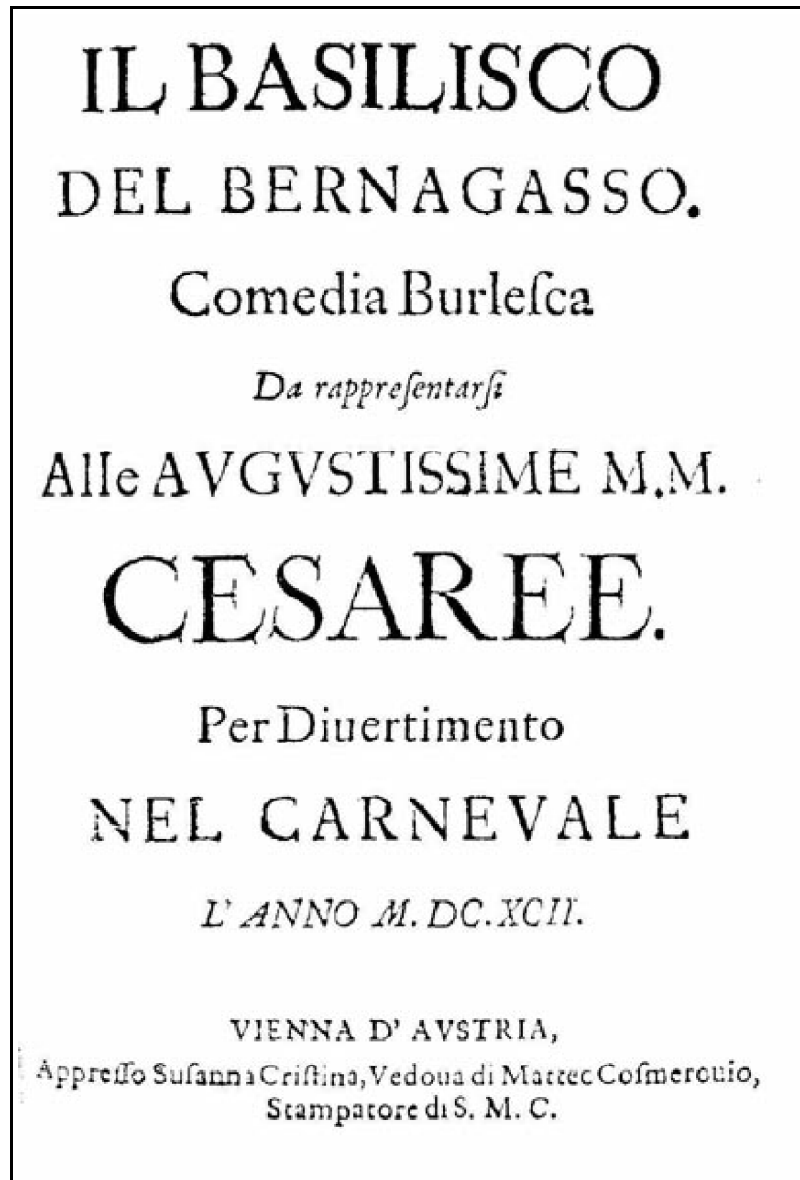
Die erste im ersten Rang	• • • 3 fl.	2 Reihenster Sitz	• • • • • 20 fr.
Die zweite im zweiten Rang	• • • 2 fl.	3 Reihenster Sitz	• • • • • 15 fr.
		4 Reihenster Sitz	• • • • • 10 fr.

Plätze zu Logen und Sperrplätzen sind im Operntheater Hause am Markt,
No. 33 im ersten Stock zu bekommen.

Der Anfang ist um halb 8 Uhr.

1. kép. Der Hausherr in der Narrengasse, oder: Der verstellte Bettler. Színházi plakát. Soproni városi színház,

²⁵A színdarab először az 1680-es években tűnik fel *Le Dragon de Moscovie* (A moszkóviai sárkány) címmel az „Ancien Théâtre Italien” színpadán Párizsban, ahol a főszereplő Arlequint alakító híres Domenico Biancolelli, aki Dominique néven is ismert volt, kétségtelenül egy korábbi olasz szöveggönyvet alakított át.⁴⁽¹⁷⁾ A darab első nyomtatott változata Bécsben jelent meg, immáron *Il Basilisco del Bernagasso* címmel, és egy olasz színtársulat adta elő 1692-ben (2. kép).⁵⁽¹⁸⁾ A rákövetkező évben, 1693-ban egy újabb nyomtatott változat látott napvilágot Velencében, ezúttal teljesen kidolgozott irodalmi szöveggként, *La Prodigalitè d'Arlechino* (Arlechino árulása) címen. Ennek a komédiának a szerzője Giovanni Bonicelli volt, aki valószínűleg szintén régebbi komédia-szövegekre alapozta művét.⁶⁽¹⁹⁾

2. kép. *Il Basilisco del Bernagasso*, Bécs 1692. Az olasz szöveggönyv címlapja (Bécs, Österreichische

26A darab előadásáról Nápolytól Londonig, Párizstól Szentpétervárig vannak adataink, de különösen népszerű lehetett a németül beszélő közönség körében, amelynek nyomait Bécs mellett Csehországban és Magyarországon is megtalálhatjuk.

A *Basilisco* német nyelvű előadásának első említése Csehországból származik,⁷⁽²⁰⁾ ahol Franz Anton Sporck, a cseh barokk egyik legképrázatosabb alakja a színház támogatójaként is nevet szerzett magának. Kukus nevű fürdőhelyén, az Elba folyó partján egy színházat emelt vendégei és saját maga szórakoztatására. 1728-ban Franz Albert Defraigne vándor-szintársulata játszott itt, akik ekkor és a következő évben előadták „*A hálátlan Pasalisk de Parnagasso komédiáját*”. Sporck-ot éppen ezidőtájt fogták perbe eretnecség vádjával. Leveleiben, amelyekben az őt ért igazságtalanságról panaszkodik, a gróf a „hiszékeny Hanswurst”-hoz hasonlítja magát a Basilisco-darabból, aki megtapasztalta, hogy „egy hideg, álságos és színlelő szív mennyire tele van gonoszsággal”. Végző soron azonban az a darab tanulsága, hogy az igazság és a becsület győz a gonosz felett, felfedi a hazugságot és megalázza a csalárdságot.⁸⁽²¹⁾ A cseh arisztokrata tehát pozitívan értékelte a *Basilisco* erkölcsi mérlegét, és hogy a komédia illetve általában a színház hasznosságát. Ez azért is figyelemre méltó, mert később a bécsi színházi reformer Josef von Sonnenfels kifejezetten a *Basilisco*-ra fog hivatkozni, mint olyan példára, amikor a német színházra rossz hatással volt az olasz ízlés.⁹⁽²²⁾

Tíz évvel a kukusi előadás után ismét Bécsben vitték színre darabunkat. Ezúttal címe *Basilisco di Bernagasso oder Undanck ist der Welt ihr Danck* (A hálátlanság a világ köszönete), szövegének kézírata pedig az Osztrák Nemzeti Könyvtárban maradt fenn.¹⁰⁽²³⁾ A Giovanni Bonicelli-féle 1693-as *Basilisco*-darbhoz hasonlóan a bécsi kézirat sem mai értelemben vett szöveggönyv, hanem irodalmi jelleggel megírt dráma, amely azonban teret enged a rögtönzésnek is. Ez a változat, amelyet 1738-ban mutattak be a Kärntnertheaterban, tartalmazza első ízben a „bolodok jelenet”-t, amely minden későbbi verzióra is jellemző lesz.¹¹⁽²⁴⁾ A „bolondok jelenete” a „tirade”-ből, a Commedia dell'arte egyik szónoki fénypontjából fejlődött ki. Ez a rész a Dottore szerepéhez tartozott, és az volt a célja, hogy fennhéjázó és értelmetlen szövegével kifigurázza a tudósok áltudományos beszédét.¹²⁽²⁵⁾

Már a darab 1692-es bécsi változata is tartalmazott egy ilyen „tirade”-t,¹³⁽²⁶⁾ amely láncrímek sorából állt, és az olasz változatokból is ismert „bukdácsoló tudós”-ról szólt.

27*Ich bin gestolpert / und wäre bald gefallen /
Wäre ich gefallen / so hätt' ich mir weh gethan /
Hätt' ich mir weh gethan / so wäre ich krank geworden /
Wäre ich krank geworden / [...] [etc.]*

*(Elbotlottam, és majdnem elestem;
Ha elestem volna, az fájt volna nekem;
Ha fájt volna nekem, attól beteg lettem volna;
Ha beteg lettem volna...[stb.]*

Ezeket a láncrímeket követte a gyerekek rigmusa az „Állatok beszélgetése” formájában:

Wollen wir reisen? Sprach die Maisen/

*Ja mein Schatz! sprach die Katz/
Wohinaus sprach die Maus/
Ins Gras sprach der Haaß/ [etc.]*

*(Utazzunk veletek? Kérdik az egerek.
Igen, te csacska, mondta a macska.
Mi legyen az úticél? Kérdezte az egér.
Menjünk a fűre ki! mondta az üregi [stb.]*

A *Basilisco* 1738-as változatában Hanswurst, amikor jogi tanácsot szeretne kérni, egy ismeretlen utcába keveredik, ahol nyolc különböző bolonddal találkozik. A Dottore-k gomolygó zagyva szóáradata, amely az olasz verziókban előnti a kérelmező ügyfeleket, most a Bolondok utcája elmeháborodott lakóinak szájából hangzik el: a bolondként bemutatott tudós helyét a tudósnak álcázott bolond veszi át. Az elhangzó zagyvaság mindkét esetben ugyanaz, csak a nézőpont változott meg számottevően.

Hanswurst összesen három feltételezett „bölcssel” vagy „tudóssal” találkozik a Bolondok utcájában. Amikor megszólítja az elsőt, kérdésére: „ich möcht wissen” („szeretném tudni”) egy kutyaharapásról szóló értelmetlen történet a válasz, ahol minden az „-issen”-re rímel. A nadrág az elején elrepedt („zerrissen”), a hátulján redves („beschissen”) volt, végül a történet azzal az ajánlattal ér véget, hogy „du kannst mich hinten küsßen” („megcsókolhatod a hátsómat”). A második feltételezett „bölc” bolondnál Hanswurst kérdése: „szeretném tudni...” zagyva utasítások egész ármádiáját mozgósítja. Ezúttal a tréfa forrásául az szolgál, hogy a kérdezőt megkérik: foglalja össze szabatosan a tényállást, mialatt maga a Dottore a hallgatagság védelmében végeérhetetlen groteszk szóáradatban tör ki. Így hát a letámadott Hanswurst ismét képtelen egy szót is szólani. Ennek a jelenetnek a mintáját Regnard *Arlequin, Homme à bonne Fortune* (Arlequin, a szerencsés flótás) c. komédiájának „Scène de la Tirade”-jában kereshetjük, amelyet 1690-ban adtak elő az Ancien Théâtre Italien-ben, Párizsban, és amelyet Regnard nyilvánvalóan olasz minták alapján írt.¹⁴⁽²⁷⁾ Hanswurst a Bolondok 28. utcájának utolsó járókelőjét is összetéveszti egy bölcssel. Ő most azt a „botladozó” tirádát zengi el, amit az 1692-es előadásból megismertünk.

Ezekről a diétai előadásokról a bécsi Österreichisches Theatermuseum egy sorozat színlapot őriz, amelyek a maguk nemében a legrégebbieknek számítanak Magyarországról, és a szlovák színháztörténet is így tartja őket nyilván.¹⁸⁽³¹⁾ Az egyik ilyen pozsonyi színlapon darabunkat a következő, igazán barokkos címen hirdetik (3. kép):

Die rechtmäßig bestrafte unbesonnene Freygebigkeit des Hanns-Wursts, nach dem Sprichwort Wer Haab und Gut verschenkt, und dann durch Dürftigkeit | Sich selbst nicht helfen kann, der ist nicht recht gescheid. Oder Die wandernde Rache in dem großmüthigen Betler, mit Hanns-Wurst, Dem von seinen Dienstbothen am Narrn-Seil herum gezogenen Phantasten.

(Hanswurst jogosan megbüntetett meggondolatlan nagylelkűsége, avagy ahogy a mondás tartja: Ki od'adja vagyonát, aztán a szükségben | siratja a nyomorát, tőrje békességben. Avagy Az utazó bosszú a nagylelkű koldus képében, az álmodozó Hanswursttal, akit a szolgálói kötöznek meg a bolond kötelével.)

Egy idő után a Badeni Társulatnál Hanswurstot, akit a komáromi születésű Johann Matthias Menninger játszott,¹⁹⁽³²⁾ felváltotta Kasperl népszerű figurája, akit a szintén magyarországi születésű Johann Laroche személyesített meg (ő 1745-ben Pozsonyban látta meg a napvilágot).²⁰⁽³³⁾ Ettől kezdve a darab *Kasperle, der Hausherr in der Narrengasse* (Kasperle, a Háziúr a Bolondok utcájában) címen futott (4. kép).

³⁰Menninger Badeni Társulata volt minden bizonnyal az első színtársulat, amely 1770-ben a magyar fővárosban is színre vitte a darabot.²¹⁽³⁴⁾ 1774-ben az első épített színházban, a pesti Rondella-Színházban játszottak.²²⁽³⁵⁾ Karl Marinelli, Menninger igazgatótársa és a Leopoldstädter Theater későbbi megalapítója nemcsak a *Hausherr in der Narrengasse* főszerepét, Kasperlt igazította a társulat vezető színészéhez, de az 1773-ban bemutatott *Der Ungar in Wien* (A magyar Bécsben) című vígjátékét is, amelyben először került színpadra főszereplőként egy magyar alakja.²³⁽³⁶⁾

4. kép. *Kasperle der Hausherr in der Narrengasse*. Színházi plakát, Bécs, Theater in der Leopoldstadt, 1804 (Wiener Stadt- und Landesbibliothek)

³¹Kasperl és a hozzá kapcsolódó repertoár uralta a pesti Krajcáros Színházat (Kreuzer-Theater) is, amely 1794-től 1804-ig állt fenn, és teljes egészében népszerű színművek előadására szolgált.²⁴⁽³⁷⁾ 1800-tól Kasperl alakját Franz Stöger játszotta, aki a színlapokon „kancsal Kasperl”-ként hirdette magát. Egészen 1820-ig megtalálhatjuk Pesten és Budán, és minden bizonnyal itt is halt meg koldusszegényen, igen idős korban mint „öreg Kasperl”, ennek a figurának az egyik utolsó megszemélyesítője.²⁵⁽³⁸⁾

Ofen. N^{ro}. 11.

Heute **Montags** den **5ten April 1802.**
wird im **königl. k. k. Theater**
aufgeführt:

Carolo Carolini,
Der Banditenhauptmann.
Gegenstück zu **Rinaldo Rinaldini.**
Ein neues Schauspiel in 5 Aufzügen, vom **Karl Weigl.**

Personen:

Della Rocca, Herrsch. der Güter des Fürst von Saluzzo. Del Herrero, ein trüber Räuber. Marcella Amelia Camello, Wittwe Donna Julia, ihre Tochter Ferdina Laura Montalvo, Kinthe. Amalio's Sohn, Lourenz Schüler. Hierons, ein Kofar Corris Carolini, unter verschiedenen Namen Tubrecht. Der schwarz Haber, Banditenhaupt- mann	Jaanl. De. Miotins. Stab. Schwan. Stab. Schüler. Stab. Schüler. Dr. Deht. Dr. Hugenstein. Dr. Schwan. Dr. Schüler. Dr. Blatt.	Frenzo } Kugel } Banditen. Piero } Paolo } Costa Circo, } angeführte Bediente Tolenna } aus Saluzzo. Dienstlicher der Krager. Buzigolo Ein Stimmer. Banditen und Jäger. Stimm. Krager. Weil.	Dr. Deurs. Dr. Deubert. Dr. Hampf. Dr. Schindler. Dr. Deoner. Dr. Haupt. Dr. Schmit. Dr. Esch. Vincent Bartil. Dr. Erndt. Dr. Bortil. Dr. Schmidt. Dr. Hoff. Dr. Weil.
--	--	--	---

Der Schluß ist in Saluzzo.

Die Billet von diesem Schauspiel sind an der Theater-Kassa für 17 Kr. zu haben.

NB. NB. NB. Herr Krager, der die Ober hat, durch 3 Jahre in Diensten des Herzogs von Carinth und Segan, als
Kassendirektor zu sehen, und den man mehr die hiesige Theater-Direktion, als Kassendirektor, engagirt hat, wird sich durch den loben und
gütigen Will und den vortrefflichen Paktamen, inoff, durch eine Compensie von seiner Arbeit, lesen zu empfehlen trachten

Heute (mit Anfang 5 Uhr) wird im **Peter Commertheater** aufgeführt:
Kasperl der Hausherr in der Narrengasse, oder: Passalisko di pernegaso.
Ein Lustspiel in 3 Akten.

Der Anfang ist um halb 7 Uhr. Das Ende nach 9 Uhr.

5. kép. *Kasperl der Hausherr in der Narrengasse, oder: Passalisko di pernegaso*. A Pesti Nyári Színház előadásának előzetese a Budai Városi Színház plakátján, 1802. (Országos Széchényi Könyvtar, Budapest, Színháztörténeti Osztály)

32 Stöger a pesti Krajcáros- vagy Nyári Színházban elsősorban a bécsi Leopoldstädter Theater Kasperl-darabjaiban tűnt ki. A korabeli színlapokon gyakran olvasható a megjegyzés: A színlapon gyakran szerepelt a megjegyzés „Vígjáték Laroche úrtól, a cs. és kir. Leopoldstädter-Theater híres Kasperl-jétől” – mintegy védjegy gyanánt. A *Basilisco* szintén szerepelt a repertoárján. Három előadásról vannak adataink a pesti Krajcáros Színházban 1802-ből. Elsőként április 5-én *Kasperl der Hausherr in der Narrengasse, oder: Passalisko di pernegaso* vitték színre a darabot. A második, július 5-iki előadást ugyanezzel a címmel hirdették meg; míg a harmadik előadás augusztus 31-én *Das lächerliche Donations Schreiben* (A

nevetséges adománylevél) *oder Passalisco de perno Casso* címen került színre. (5. kép).²⁶⁽³⁹⁾

Míg a pesti plakátok nem árulnak el többet a darab címénél, a bécsi és soproni színlapok legalább a szereplőket és a szereposztást is tartalmazzák.²⁷⁽⁴⁰⁾ A hagyományos olasz Commedia dell'arte-szereplők ezekben a változatokban már úgymond „bécsiesített” formában jelennek meg. Azt a szerepet, amit korábban Arlecchino/Pulcinella játszott, most „Kaspar Schmalzkoch” személyesíti meg; Pantalone-ból „Herr Knittelsfeld” lett; the szerelmes késő, aki az olasz verziókban a szépen hangzó Silvio, Lucindo, Odoardo, Floridor, Cintio vagy Don Consalvo elnevezést kapja, Leopoldstadtban egyszerűen Thaddäusként szerepel (utalva a „Thaddädl” nevű népszerű karakterre). Csak a házvezetőnő tartotta meg a Commedia-beli Lisette nevet, és Basilisco is a saját neve alatt fut. A „szónok (Wohlrédner) és költő” pedig természetesen a „tudós bolond” volt, akinek a fentebb ismertetett tirádákat kellett előadnia. A darab egy újabb átírásában, amely a *Die Prellerey in der Narrengasse* (Csalás a Bolondok utcájában) címet kapta, szerzője pedig Karl Joseph Schikaneder (a Varázsfuvola librettistájának unokaöccse) volt, és amit 1816-ban vittek színre a Leopoldstädter Theaterban, egy „Wortkram” („Szónymorító”) nevű bolond jelenik meg, aki természetesen a szószátyár Dottore „leszármozottja”.²⁸⁽⁴¹⁾

Különösen tanulságos az a fejlődés, amelyen a darab a bécsi Theater in der Josefstadtban ment át,²⁹⁽⁴²⁾ ahol 1810 május 7-én ismét csak a *Kasper, der Hausherr in der Narrengasse*-t adták elő (6. kép).³⁰⁽⁴³⁾ Tobias Kornhäusel játszotta a háziúr Kaspar Schmalzkochot, az egyébként nem ismert Herr Robert pedig Basilisco di Bernagassot. A bolondok utcájában játszódó jelenethez ezúttal egy különszámot is meghirdettek: "Leopold Bürger úr, a népszerű hárfás fog ma megtisztelni minket azzal, hogy előadja egy dal első és második részét, amelynek címe A népszerű *quodlibet* konyhai latinsággal; és a beszélgető állatok dala, és még néhány más dal."

³³A beszélgető állatok dala nyilván azonos a régi bécsi *Basilisco*-verziókban található „Az állatok beszélgetése”-vel. Az azonban korántsem ilyen biztos, hogy „A népszerű *quodlibet* konyhai latinsággal” azonos lenne „A botladozó tirádájá”-val. Ehhez a benne levő latin halandzsa egy kicsit kevésnek tűnik. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy valamilyen módon kapcsolódik a Dottore tirádájának latin zsargonjához.

6. kép. *Kasper, der Hausherr in der Narrengasse*. Színházi plakát, Bécs, Theater in der Josefstadt, 1810. (Bécs, Bibliothek der Gesellschaft der Musikfreunde)

34A 19. század elején a hárfások voltak a bécsi dal igazi letéteményesei.³¹⁽⁴⁴⁾ Népszerűségük miatt hamarosan a színpadokon is feltűntek. Johann Nestroy 1835-ös *Weder Lorbeerbaum noch Bettelstab* (Sem babér, sem koldusbot) című paródiájában egy tipikus bécsi Heuriger-hárfást visz színre, és személy szerint is említi a „vak Poldl”-t – ahogyan Leopold Bürgert általában nevezték – mint ennek a típusnak ragyogó képviselőjét.³²⁽⁴⁵⁾ Leopold Bürger, a biedermeier korszak egyik legkiválóbb bécsi hárfása, 1771-ben született a Torontál megyei Tárcsón (ma Starčevo Jugoszláviában) és 1833-ban hunyt el Bécsben.³³⁽⁴⁶⁾ Mivel a népszerű énekes a régi Commedia dell'arte-tirádát különszámként vette fel programjába, a dal bizonyára már elvesztette kapcsolatát a darab szövegösszefüggésével és önálló életet élt. A *Hausherr in der Narrengasse* általam ismert utolsó előadásában, a soproni városi színház 1828-as produkciójában „a

Bolondok utcája tréfás figurái” között a „szónok és költő”, azaz a régi tiráda igazi előadója már nem fordul elő (1. kép).

A soproni előadásról sajnos viszonylag keveset tudunk, a Soproni Levéltárban őrzött színlap eddig az egyetlen forrás, amelyre támaszkodhatunk. A színésről, Tobias Kornhäuselről, aki az előadást rendezte, szintén csak igen töredékes információink vannak.³⁴⁽⁴⁷⁾ Feltehetően rokona volt a híres bécsi építésznek, Josef Kornhäuselnek. Bécsújhely és a Theater an der Wien után 1805-ben csatlakozott a Theater in der Josefstadthoz, amelynek 1810 és 1812 között aligazgatója is volt. Utána Leopold Hoch színtársulatához igazolt át, amelyet Magyarországon is jól ismertek. A csehországi születésű Leopold Hoch 1807-ben debütált Kassán, és 1811-től kezdve sorra járta a Habsburg birodalom vidéki városait mint vándorszínész.³⁵⁽⁴⁸⁾ ³⁵Magyarországon Varasdon, Nagykanizsán, Pápán, Kőszegen, Szombathelyen, Kismartonban, majd 1814 után néhány évig Sopronban tartózkodott, ahonnan Pozsonyba illetve Zágrábra ment tovább. A soproni színházat általában a bécsújhelyi és a Baden bei Wien-i színházzal együtt bérelte. 1826 januárjában a *Kaspar, der Hausherr in der Narrengasse* Bécsújhelyen került színpadra;³⁶⁽⁴⁹⁾ a rákövetkező nyáron fő színházában, Badenben játszott, a téli szezonban Sopronban, majd nyáron újra Badenben. Kornhäuselt azonban nyilván hátrahagyta Sopronban, aki így tehette közzé plakátján, hogy 1828. augusztus 17-én, vasárnap, hogy „a tanács engedélyével és közkívánatra” abban a megtiszteltetésben lesz része, hogy előadást tarthat Sopron szabad királyi városban, ahol rendezésében a város gyermekei lépnek színpadra, akik a néhai Marinelli „*Der Hausherr in der Narrengasse, oder: der verstellte Bettler*” című háromfelvonásos helybéli bohózatát játsszák.”

A szereplők között megtalálhatjuk Basilisco di Bernagassát; Kaspar Schmalzkochot; Lisette-et, a szolgálóját; Herr Pernk von Knittelfeldet; Thaddäust, a fiát; Simont, a szolgáját, és egy jegyzőt. A Bolondok utcájában fellépett egy gyászoló nőszemély (ein Frauzimmer in Trauer), egy vidéki fiú, egy vidéki leány, és egy postaszolga. A gyermekszínészek közül név szerint említette a Winkler testvéreket: Friedrichet, Josephet Johannát; a Diem testvéreket: Samuel, Michaelt és Katharinát, a Dorn testvérpárt: Ludwigot és Ludowikát, valamint három fiút: Samuel Schneidert, Wilhelm Kundtot és Andreas Prindlt.

Az állatok beszélgetése, mint a bécsiesített Commedia-dell'arte-darab utolsó maradványa, önálló életet élt Leopold Bürger előadásában 1829-ben pedig, egy évvel a soproni előadás után, Wenzel Scholz immár mint saját magánszámát mutatta be új zenével, amit a népszerű Nestroy-komponista, id. Adolf Müller írt.³⁷⁽⁵⁰⁾

Napjainkban Elfriede Ott előadása mellett és attól függetlenül Az állatok beszélgetése az ismert gyermekkönyv-szerző, Mira Lobe munkásságában is újjáéledt,³⁸⁽⁵¹⁾ sőt az ő adaptációjában még a színpadra is visszakerült: a bécsi Burgtheater karácsonyi műsorában Heinz Zuber, az Osztrák Televízió népszerű gyermekbohóca adja elő mind a mai napig.³⁹⁽⁵²⁾ Az a tény, hogy ez a szöveg manapság a gyermekszínházban található meg, teljességgel egybevág a más színdarabok esetében is tapasztalható fejlődéssel. A népszerű színművek, mint a Pulcinella, Hanswurst vagy a Kasperl, eredetileg a felnőttek számára írott komédiák élvonalbeli képviselői voltak. Minthogy azonban egyre triviálisabbá váltak, manapság ezek is főként a gyermekközönség érdeklődésére tarthatnak számot.

fordította: Szende Katalin

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / „Beszélő akták” / Merk Zsuzsa – Rapcsányi László: „A mi szánkából hangzott az első éljen a Mura tulsó partján”

36Merk Zsuzsa – Rapcsányi László: „A mi szánkból hangzott az első éljen a Mura tulsó partján”

Egy népfelkelő közlegény kéziratos naplója Soprontól Csáktornyáig 1848 október havában

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / „Beszélő akták” / Merk Zsuzsa – Rapcsányi László: „A mi szánkból hangzott az első éljen a Mura tulsó partján” / Bevezetés

Bevezetés

Egy régi bajai család őrizte meg azt a naplót, amit most közreadunk. A kései leszármazottaknak nincs tudomásuk arról, hogy mikor jutott valamelyik elődjük birtokába, és az emlékezet arról sem szól, hogy a bácskai família bármelyik tagja részt vett volna az 1848-as Muraközben vívott katonai akciókban.

A feljegyzéseket tartalmazó 18x28 cm formátumú, sötétszürke, keménykötésű, sima fehér lapokból álló füzet, az írószer tartására alkalmas füllel, kedvelt könyvkötői termék volt. A kézirat 49 oldal terjedelmű, a füzet többi lapja üres. A naplóíró első személyben meséli el a Délnyugat-Dunántúlon 1848. október 2-től október 27-ig teljesített önkéntes hadi szolgálatának tapasztalatait. Sem saját csapatának megjelölését, sem a parancsnoka, sem a saját nevét és családi hovatartozását nem említi. Talán azért, mert legszemélyesebb élményeit, a búcsúzását egy görög szépségű hölgytől, „aki a múlt télen szerelmet színlelve irántam, felkölté keblemben a szerelemnek eddig ismeretlen lángját”, és most egy barátja karján üdvözölte őt, avagy a fegyver alatt töltött „örökké emlékezetes napjait” és kritikus nézeteit nem a nyilvánosságnak vagy családi relikviának, hanem önmagának szánta.

A napló tudatosan első személyben írt munka, szerzője arra törekedett, hogy megörökítse az őt érintő külső és belső történéseket. A katonai élettel járó állandó jövés-menés között is talált időt arra, hogy szinte penzumként feljegyezze benyomásait, megírja önmagát. A haza védelmében töltött négyhetes szolgálatát tizenhárom dátumozott napon, mondhatnánk tizenhárom fejezetben foglalta össze. Olyan eszközzel írt, amelyet a körülmények engedtek. Csak a kezdés és a befejezés két-két napját jegyezte tintával, a többi kilenc részletet ceruzával írta. A kézirat jól olvasható, fogalmazása hangulatos, csípős megjegyzései érzékeny, tanult ifjúra mutatnak.

A napló megismerése után újraolvastuk a muraközi hadjárattal foglalkozó történeti műveket. Hermann Róbert, Bona Gábor, Németh Ildikó, Sági Ferenc, Urbán Aladár, Varga János tanulmányait és a bajai családból származó Zrínyi Károly, a csáktornyai állami tanítóképző utolsó magyar igazgatójának monográfiáját. Külön köszönettel tartozunk ifj. Sarkady Sándor könyvtárosnak, a soproni Széchenyi István Városi Könyvtár munkatársának, aki kérésünkre elküldte tanulmányát, amely fényt vetett a napló néhány elhallgatott részletére. A kutatás eredményei kétségtelenné tették, hogy a napló tartalmi feldolgozása ott lehet a legeredményesebb, ahol a levéltári anyag megtalálható. Mellékletben közöljük a soproniak útvonalának vázlatos térképét, valamint az érintett helységek jegyzékét és a vonatkozó szakirodalmat. Az általunk most közreadott naplót örömmel ajánljuk a Soproni Szemle olvasóinak figyelmébe.

37A Naplót betűhíven közöljük, ami a rövid és hosszú magánhangzókra és az archív betűkre is vonatkozik.

A többféle írásmódot – amely a helységneveknél fordul elő elsősorban – nem egységesítettük.*⁽⁵³⁾

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / „Beszélő akták” / Merk Zsuzsa – Rapcsányi László: „A mi szánkból hangzott az első éljen a Mura tulsó partján” / A Napló

A Napló

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / „Beszélő akták” / Merk Zsuzsa – Rapcsányi László: „A mi szánkból hangzott az első éljen a Mura tulsó partján” / A Napló / Oct. 2a 1848.

Oct. 2^a 1848.

Szombathely. A tegnapi nap örökre emlékezetes leend előttem; tegnap indultam el én is leróni azon kötelességet, melyet most ezen nehéz időkben a sors keze minden magyarra reá mért. Keserves volt az elválás a Soproniaktól, rokonaimtól, kik átkarolva nem akartak maguktól elereszteni, de nekem menni kellett, a könnyek mellyek szemeikből húllottak, égő sebet ejtettek keblemen, de én nem maradhattam; a fájdalom melyet ezen elválás okozott mint egy száraz sirocco nehezült valómra s így bánatom nem olvadhatott fel könnyekbe.

Tenger népség kísért ki bennünket a köszegi dombra, majd minden Sopronyinak volt ismerőse, rokona, kedvese közöttünk, s most midőn csatába látta menni őt, sietett rokonszenvét egy néma csókban vagy kézszorításban kifejezni.

A kísérők közt volt egy nő is, egy nő ki külsőleg szép mint csak egy görög nő szép lehetett valaha, bensőleg azonban átláthatlan fátyol fedezi jellemét, ki a mult télen szerelmet szinelve irántam, keblemben fel költé, a szerelemnek eddig is ismeretlen lángját; irántami szerelmét megvallá, s utobb azt egy másért ismét visszavoná, feltárá előttem keble titkait, de csak azért hogy magától ezáltal még jobban elidegenítsen. Mit, leküzdvén érzelmeimet, el is ért, én őt kerülém a hol lehetett. Most ott volt egyik barátom kedvese karján, meg nem állhatám hogy hozzájuk ne menjek; nagy és véres leend az ut, mellyen menendő vagyok, nem akartam senki iránt ellenszenvet vagy haragot keblemben elvinni. Érdek nélküli volt beszédünk tárgya, mert többen valának jelen, elváláskor kezet nyujtva barátom kedvesének, s töle mint jó ismerősnémtől elbucsuztam, ott állott ő is, neki is kezet kellett nyujtanom, ő szivesen elfogadá, s halkán figyelmeztetett, hogy más emlékezettel távozzam el irányában, mint a mellyet eddig tapasztalt, más emlékezettel, ezt nem értém, az emlék a vele volt kalandomat illetőleg csak olyan leend, mint a melly benyomással volt valómra, én azt nem másíthatom, mi köztünk viszony többé nem letezhet; mind a mellett szivesen megbocsátok gyengeségeinek.

Utunk Sopronból vigan folyt a gyönyörű vidéken át, első állomáson NagyBaromban mindjárt tapasztaltuk tiszteink tapasztalatlanságát, ők bennünk elhagyva Köszeg felé siettek, minket ha lovainkat megetették utánok rendelve, midőn elmentek jö a hir hogy a hátramaradt társzekerünk miután nem jöhetnek a nagy terh[ek] miatt, későn fognak megérkezni, mi erre miután tiszt köztünk nem volt, magunk tettünk rendelést 's elejbe küldtünk két N[agy] Baromban fogadott szekeret. Majd megindultunk Köszeg felé. Kapitányunk már Monersdorfnál megállított bennünket s a kocsikat előküldve, bennünket felgyalogoltatott a köszegi hegyre hol a **38**köszegi nemzetörség reánk várakozott. Képzeltető hogy szépen megköszöntük neki, miután a hegynek fel becsületesen kiizadtunk, pedig kocsin menve a hegytetőig, szinte n[em] lett volna semmi baj. Tudja isten tiszteink egy kissé gyengék, nem tudom ha majd olom madarak fütyülnek füleink mellett, hogy

miképp leszünk velők.

Szegény köszegiek! pompás, türelmes nép, ők 10 órától fogva vártak bennünket s mi csak 3. orakor érkeztünk meg, de mind a mellett szívesen láttak, ebédet is adtak.

Innét mi előre megindultunk Chernel, Füzy, Horvát s én hogy Szluháéknál Csetetén beszélhassunk, Berta kisaszony épen a pincze ajtóba mulatozott, midőn kutya ugatás közt tisztelkedék. Szíves fogadtatás, marasztás és savanyu bor nagyon összeillenek s ennek következtében mi nagyon keveset időztünk Csetete városában.

A szombathelyiek már vártak bennünket fáklýasan, éljenzések közt betérve, elszállásoltattunk, én Füzy Sándorral vagyok egyszálláson Polgár György szüleinél, szíves emberek.

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / „Beszélő akták” / Merk Zsuzsa – Rapcsányi László: „A mi szánkából hangzott az első éljen a Mura tulsó partján” / A Napló / Oct. 3.

Oct. 3.

Szala Egerszeg Ha a tegnapelőtti nap emlékezetes leend a bucsuzás miatt, ugy a tegnapi nap emlékezetes fog lenni örökre előttem a kiállott fáradalmak miatt. Szombathelyen, a helyen hogy reggel megindultunk volna, elidőztünk 2 óráig. Mintegy 11 orakor szerencsésen megeredtek az égnek csatornái. Szép kilátás gondoltam magamban, ázhatunk egész nap s ugy is lett.

Délben az ebédnél, Füzyvel a Hor[...] tisztartoval találkoztunk, ő Vasvárra ment, hová mi is indulandók valánk, előre felkértük hogy vele mehessünk, azonban alárendelt személyek lévén kapitányunknak ezen szándékunkat bekellett jelentenünk. És milly hoszu arczot vágtunk midőn kapitányunk az egyszer szigoru lön s azt mondta hogy, halt! mi gyalogolni fogunk, és mi gyalogoltunk is 5 óra folyvást sebesen menve, facsarodásig átázva egész Vasvárig, istenemre marháknak elég lett volna, n[em] hogy nekünk ne lett volna elég. Beértünk Vasvárra, ballábamat már alig birtam, minden terh[em] balfelemen feküdt. Alig vártuk hogy szállást kaphassunk, mi négyen egy jószivü parasztnőhöz szállásoltunk, én legelső teendőmül vevém vizes öltönyeimtől megmenekülni. 'S miután száraz ruhám a társzekereken jött, reá keritém mezitelen testemre házigazdánk szürét, s így ettem meg a vacsorát mellyel szerencsénkre vártak, mintegy meztelen cigány gyerek, bajtársaimmal, kik mellettem vizes ruháikban dideregtek.

Ágyunk volt, de csak egy, én Füzyvel tehát elfoglaltam ezen egyet, s a közben míg ez feltörött lábain jajgatott, házinönktől egy szennyes de meleg üngöt kértem, s vizes gatyámmal melleje feküdtem Füzynek, míg a másik két bajtársam a földre terített szalmán nyujtozott.

Valahára meg[...] vizes ruháink erre a füstös konyhában megszáradtak, s én elindultam batyumat keresni, mellyet tegnap a Horgászi tiszt[ar]to hozott el Vasvárig. Megtaláltam egy péknél, hol Füzynek anyja is szállva volt, itt pompás reggelit kaptunk, s megindulva ökor szekereken mászva mint a tetü elértünk Sz[ala] Egerszegre. A mint jöttünk elejbénk jöttek több horvat foglyok, szegény nép, több határörvidékiek voltak köztük.

Este pompás estebéddel látott el bennünket a Sz Egerszegi polgárság. O be szívesen vettük.

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / „Beszélő akták” / Merk Zsuzsa – Rapcsányi László: „A mi szánkából hangzott az első éljen a Mura tulsó partján” / A Napló / Oct. 5.

39 Oct. 5.

Also-Hahót. Tegnap ott hagyva Sz[ala] Egerszegen jó szállásunkat, ismét későn mintegy 11 orakor megindultunk gyalog, ballábam a keddi ut miatt egészen elfásulván felkaptam egy ba[...] ökörszekérre, s ámbár a világon alkalmatlanabb helyre n[em] jöhettem volna, még is megültem az oldalon, s lassan mászva gyalogoló társaim mellett elértünk 2 orakor Bak helységbe. Ah milly jól esett itt a tiszt lakban Sopronyi ismerősökre akadni, s daczára fájdalmas lábammak, leugrottam thronusomrol, 's szívesen fogadtatván s mi legjobban hangzott ebédre is meghivattam; itt egy órát késve ismét [...] mentünk, míg 5 orakor elértünk Alsó-Hahótra. Ez a mostani hadjáratban, a folytonos beszállásolás miatt nagyon elnyomorodott helység, hatunkat szállásoltak egy kis szobába, Füzyt, Chernelt, Horvátot s engem. Később megérkezvén egy huszár század, két vitészt, ezekből és velünk egy szobába szállásoltak s most összesen 8^{an} valánk, vacsorára paraditsomos kását 's egy kis motsingos hust kaptunk, mi azonban azt olly jól ízüen megettük, mint tegnap a Sz[ala] Egerszegi uri vacsorát, házi gazdánk még jó harmatos szőlővel és gesztenyével is fűszerezi azt.

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / „Beszélő akták” / Merk Zsuzsa – Rapcsányi László: „A mi szánkából hangzott az első éljen a Mura tulsó partján” / A Napló / Oct. 6.

Oct. 6.

Alsó-Hahót. Két éjt töltöttünk e nyomorult helységben, éjelre az egész szoba szalmával fedetett be mellyen végig nyujtozva elhortyogtuk jó izü álmunkat.

Tegnap jött a hir hogy kedden Kanisárol a horváthok kipusztultak; a kanisai magyarok alig várhatták a csatát s a 3 orára rendelt megtámadást délbe elkezdtek, mit a horvátok észrevéve kiszökdöstek, otthagya fegyvereiket, élelmiszereiket, csak 4 ágyut vihetvén el magukkal. Valami 150^{et} még is összevadásztak nemzetöreink. Különösen a Sopronyiak közé 5 db kerülvén, azok szétkaszaboltának.

Tegnap Vidoshoz Kanisára küldött stafetánk azt a hirt hozá hogy a Fehérvári táborbol azon tudositás érkezett hozzá, miszerint Jellasich tábora szét-veretett, és serege szerte kalandoz az országban, s így mi addig mi ö másnap azaz ma a parancsot meg nem hozza maga ide Hahotra itt maradjunk. Bizonytalan levén ezen körülmények miatt tovább rendeltetésünk.

Ma reggel a Hahóti szőlökbe, hol most szüretelnek, igen szép idő lévén felmentünk mi is 's néhány garasért egy jó sajtár szöllöt vevén ezt a fűvön el is költöttük.

Egyszer csak hangzik a falubol dobunk, bennünket riadóba híván siettünk haza, tudván a tegnapi parancs szerint hogy Vidos parancsnoknak megérkezvén előtte tisztelegnünk kell.

Hamar együtt lettünk, s a postaház elébe kiállitaván, megjelent parancsnokunk, tetszelgős szemekkel átvizsgálván bennünket német nyelven egy lelkes beszédet tartott, mellyben hazánk veszélyes állapotát lefestve kitartásra buzdított s egyszer s mind tudatá hogy Kanisára menendök az ottani polgárok védelmezésére. Lelkes beszéde riadó éljent csalt ki belölünk beszéde végével.

Ma délbe indulunk.

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / „Beszélő akták” / Merk Zsuzsa – Rapcsányi László: „A mi szánkából hangzott az első éljen a Mura tulsó partján” / A Napló / Octob. 8án

40 **Octob. 8^{án}**

Nagykanisa. Tegnapelőtt 2 orakor ugyan csak megindultunk Alsóhahotról s megtöltve fegyvereinket, azon okból mert az ellenséghez közelítünk 5 óráig gyalogolva elértünk este Kanisára.

Most dobolnak össze bennünket, Kákonyához a Dráva mellé kell menni. A tulsó partrol átlövő ellenséget célba venni és lelődni, pompás vadászat lesz. Sietnem kell.

Esti 10 óra.

Megjöttünk este 7 orakor a kakonyai révtől, hallottam az ellenség golyóit fülem mellett füttyülni, szagoltam az ellenség puskaporát, most már valódi harczfi vagyok.

Délbe indultunk el Kanisáról, 12^{en} 3 kanisai vadász s 5 más Sopron megyeiek. Elérvén a Kakonyai révhez a Mura mellett, alig hogy észrevettek bennünket a tulsó parton, elkezdtük reájuk a tüzelést, ők vissza, mi hármát elejtettünk, ők közülünk egyet sem, egy óráig tüzeltünk: utobb az ellenség részint megfútván részint elbujván sáncaiban, mi bennök kárt nem tehattunk. Át nem mehettünk, miután kevesen voltunk, részint attól is tarthattunk hogy az ellenség a Murán átjön s észrevevén hogy kevesen vagyunk, bekerít bennünket, 's így este hazajöttünk. Legalább arról biztosítva valánk, hogy az illyrek a Murán innen nincsenek.

Tegnap Letenyéből is ki és át szoritattak az illyrek, a huszárok közül egy ágyu által a tulsó partrol lelővettet. Ezen huszárok azok kik Gretzből 105^{en} megszöktek, lelkesült fiuk.

Ma este szives házigazdánk Tárnok úr gr. Zichy Károly jóság igazgatoja szives vacsorával látott el, szállásunk Füzyvel nagyon kényelmes van.

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / „Beszélő akták” / Merk Zsuzsa – Rapcsányi László: „A mi szánkából hangzott az első éljen a Mura tulsó partján” / A Napló / October 10.

October 10.

Fityeházi előőrségnél. Gyönyörű őszi nap van, tegnap este kijöttünk Kanisáról előőrségre, egészen ismeretlen az ellenséghez félóra fekvő helyre, Ficsaháza nevű horvát faluhoz. Kijövet utunk sűrű erdőn vezetett keresztül, menés közben mindig tartva attól hogy az ellenség által meg támadtatik, tréfás esetünk volt; egyszerre ugyanis valamelyik megijedt bajtársunk az erdő sötétségében valamely képzelt rémet megpillantva, elkiáltja magát: halt! Erre az egész század öszerohant, s egyik a másikat gondolva ellenségének, szuronyt szegezve félkört képeznek, s ekkor sül ki nevetés közt a nagyszerű félénkség szülte tévedés. Igen sajnós hogy ezen zavarban tiszteink hangjait nem leheté hallani.

Esti 8 orakor megérkezve őrhelyünkre a mezőn táborot ütöttünk, az 1^{ső} és 2^{ik}szakasz rendeltetvén ki [...] az előőrségi helyekre, én ki a 4^{ik} században vagyok 12 óráig társaimmal a táborig körül maradtam.

Ekkor mi reánk jöven a sor kiállítottunk mi is, én egy rét közepén álltam őrt a haza nyugta fölött, büszke valék ezen rendeltetésemre, és így nyugton és bátran kivártam a reggeli 4 órát a mikor felváltottak ismét.

Reggel 8 orakor ismét mi reánk jöven a sor, ekkor mint előőrsvezető, 5 emberemmel Keresztur helység körül czirkáltam, a helység melletti erdőbe is bementek, hol egy cigány csoportra is akadtunk, melly fejszékkel fel volt fegyverkezve. Mi meg 41 állítottuk őket, s bekerítve a századhoz vezetni, azonban később

kimutatván hogy kereszturi lakosok, békén eresztettük őket.

Ma délután felváltatván más csapat által 3 orakor beindultunk Kanisára.

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / „Beszélő akták” / Merk Zsuzsa – Rapcsányi László: „A mi számból hangzott az első éljen a Mura tulsó partján” / A Napló / October 11.

October 11.

Nagykanisa. Tegnap megindulván Fityeházáról, miközben vitéz bajtársaim ugyan azon a helyen hol tegnap előtt megijedve összefutottak, az erdőben egy illyrt vélték megpillantani s neki rohantak az erdőnek felhuzott puskákkal, tiszteink pedig ott álltak mintha tisztek se lettek volna, minden parancsszó nélkül, az erdőbe neki iramodott bajtársaink egyszer csak elkezdtek tüzelni, mi erre többen kik hátra maradtunk, ugyancsak azt gondolva hogy ellenség van az erdőben, utánnok mentünk, azonban semmit sem láttunk. Egy szegény juhász volt az oka az egésznek kit közölünk egy megpillantván utánna lött, erre a többiek is mint a bokroknak vakon neki löttek, jót nevettem ezen kis comedián, – egyébiránt nagy csuda hogy veszélyes nem lön e vigyázatlan és figyelem elleni szeleskedés mert az erdőben elszéledteket könnyen megtalálhatta volna valamelyik vigyázatlan lövése, végre nagy nehezen ösedobolták őket s egy órát késve megindultunk. Tiszteink eleget mondták azután nekik, hogy az a ki a sorbol parancs nélkül ki lép agyonlövetik, de ezt előbb kellett volna megmondani, így a könnyen veszélyessé válhatot lövöldözés és szellelfutás meg lett volna előzve.

Este beértünk Kanisára elfáradtan és ki éhezve, jól esett az itthon váro vacsora, házi gazdám ugyanis mindenkoron meghitt asztalához.

Ma olvastam a szegleteken a soproni tudósításokat oct. 7^{éről} a Bécsi tudósításokat illetőleg. Latour felakasztatása nagy nyereség reánk nézve s a mi legfőbb eredménye a Jellasich bukása lesz. Jellasich mint mondják Moson megyében van, itt kerül csak igazán egérfogóba, a mint az újabb események szerint itélni lehet. Adja az ég!

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / „Beszélő akták” / Merk Zsuzsa – Rapcsányi László: „A mi számból hangzott az első éljen a Mura tulsó partján” / A Napló / October 14.

October 14.

Tilos. Tegnap előtt korán reggel Kanisa utczáin dobjaink pörögni kezdtek összehivattunk. Kapitányunk elébénk terjeszti mi szerint közölünk 40 ember szükséges egy bizonyos helyre tehát a vállalkozni merőket felszólítani kilépni sorból, mi Horváth Károlylyal miután becsületünk volt érintve e felszólítás által kiléptünk. Fűzy és Chernel betegesek voltak s nem jöhettek el. Megindultunk dél felé Kanisáról Ulber hadnagy vezérlete alatt 40-en 2 megyei pandur vezetése alatt. Utunkba láttuk az elégetett Sz[ent] Miklós nevü falut, a kocsmában borzasztó dulásokat tettek az illyrek, az ajtók betörve a szobába feldulva az istállókba még most is égő gerendák.

3 órai gyalogolás után megérkeztünk Belezna nevü faluba, itt ebédeltünk az az kenyeret és szalámit; innét egy kis nyugvás után tovább mentünk Tilos faluig melly egy fél órára fekszik a Drávától. Itt a biro által kivezetettük magunkat a Dráva partján fekvő szőlőkbe melly alatt a Légrádi rév van, hol az illyrek tanyát ütöttek s az átmenetet őrzik.

Este volt mikor ide értünk egészen ismeretlen vidéken, az ellenségnek torkában, embereink tremázni kezdtek, azonban a bátrabbak lelket öntvén beléjük, miután egy pinczébe tanyát ütöttünk, előöreinket ki állítottuk, magam is mint szegény közvitéz 42 nyugván és evés közt előörségre jutottam mindjárt megérkeztünk. Az ország ut mellé mely egyenesen a révhez vezet állítatánk, 8 ora volt, 12 óráig kellett állanunk, szép kis állomás, oly annak különösen ki soha nem volt katona, a hold egy kissé megvilágítá a láthatárt s így tökéletes setétségbe nem voltunk a tulso partrol az ellenség lármája s örtüzei áthatottak.

Végre eltelt a 4 óra s felváltattunk. A pinczékhez jutva jól esett volna egy kis meleg vacsora, de jobban még a jó ágy, így azonban egyik sem lévén még kenyérnek s egy kemény paddal kellett megelégednem, azonban itt is csak elaludtam valahogy.

Tegnap reggel miután a pinczében igen keserves életünk volt, bejöttünk Tilosba, előöreink ismét menvén a Dráva partjára.

Mi Horvátal s még egy bajtárssal átmentünk a közel fekvő Zákány helységbe, s ott szerencsére becsületes kocsmára akadtunk, hol mára ebédet rendeltünk, miután a tegnapi ebédünk a piszkos zsidó kézből Tiloson nem legjobban esett.

Ma reggel reánk jövé az előörség ki mentünk a Dráva part meletti szöllökebe, s miután ezen szőlők magosan fekszenek a víz fölött, pompás kilátásunk volt Muraközbe, s Horvát Or[szá]gba, az átellenes parton ütött magának fészket az ellenség, mintegy 200^{an} lehetnek és mi ide át 40 és vagy 100 Somogyi nemzetör kik egy lövésre megszaladnak, biztos kis helyzet.

A hegyről láttuk hogy a vizen Horvát[or[szá]g]bol dereglyéken szállitattnak át embereket, kik az innenső parton szölöket birván ide jönnek át szüretelni, s ezen szin alatt az ellenségnek bort s egyéb eleséget szállitanak át, mi tehát össze vettük magunkat 20^{an} 's elmentünk az átjárás felé, vizsgálni, 3 órai bujkálás után végre eljutottunk a tulso parti horvátok által birt szöllökebe s közülök 6^{ot} elfogtunk, a többiek észrevevén bennünket átsiettek a tulso partra. Az ellenségnek a mint kivehettük a tulso parton mindenütt vannak előörei, s különösen ezen második átjárásnál tetemes számu emberei kik a parton magukat besánczolták.

A Légrádi révnél egy ágyu tátogat csak, a többit elvitték a kakonyai kocsmák[hoz], a honnét multkor lödöztük őket, agyonlövöldözni s felgyujtani, mi sikerült is nekik a tegnap és tegnap láttuk is az égést.

Kanisán maradt többi embereink ma Kakonyára jöttek, mint a hozzánk jött tudositásuk mutatja s hívnak magukhoz; mi azonban holnap után haza menünk mert 4 napra levén kirendelve azon idő akkor kitelik.

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / „Beszélő akták” / Merk Zsuzsa – Rapcsányi László: „A mi szánkából hangzott az első éljen a Mura tulsó partján” / A Napló / Oct. 15.

Oct. 15.

Tilos. Be jól esik olykor csak gondolni is azokra a jó otthoni ágyakra, azokra a jó ebédekre, ezeket most mind nélkülözni kell. Ezen helység, hol most előörségen vagyunk, a Veszprémi püspök gr. Zichynek magántulajdona, mi ennek házában vagyunk Horváthal elszállásolva. Ez egészen üresen áll, szalma van kiterítve a rajzolt szobák padlójára, kényelmes fekvéssel kínálva; azonban az egésznapos járáskelés elfelejteté velünk az otthoni kényelmet, 's mi a sárga ropogós szalmán olyat aludtunk hogy no!

A kocsmá kezelője egy büdös és piszkos zsidó kézre van bízva, mi azonban tegnap át mentünk vagy öten a szomszéd Zákányba, hol a magyar kocsmáros jó ízű ebéddel látott el bennünket.

43Ma reggel a Dráva partjára ki voltunk egy kissé körül nézni. Illyreink csendesen vannak meg sem mernek motszani, annál kevésbé átjönni, majd mi meglátogatjuk őket nem sokára.

Ma délben jött 50 Zala Egerszegi nemzetör bennünket felváltani, kedves kis hir. Haza készülnénk menni Kanisára, de az eső zuhogása vissza tart jó formán bennünket, s így ma még egy kínos éjszakát kell átalunni, s a kanisai kényelmet nélkülözni.

Itt Tiloson jelenleg van valami 300 nemzetör, s így nagyobb biztonságban vagyunk mint ezelőtt 4 nappal mikor csak mi voltunk egyedül 40^{en} ezen nevezetes helyen.

Rémitő hanyagságot tanusítanak vezéreink, no de megbocsátható mert nem értik jobban.

Az ide rendelt Somogy megyei nemzetörök folyvást részegek a határban fekvő tulso parti horvátok pinzéit feltörrik, agyon isszák magokat. Illy néppel vagyunk együtt, tegnap összeverekedtek és maguk közül vertek egyet halálíg, így vitézek de ha az ellenség lö egyet a világ végéig kész futni; valoban ha olly rosz lelkü és gyáva ellennel nem volna dolgunk, meggyülne bajunk, de így talán majd boldogul.

A felső vidéki otthoni hírek nagyon érdekelnek, de ez olly eldugott hely hogy semmit sem hallani, no talán majd hónap megszabadulunk.

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / „Beszélő akták” / Merk Zsuzsa – Rapcsányi László: „A mi szánkból hangzott az első éljen a Mura tulsó partján” / A Napló / Oct. 18.

Oct. 18.

Perlak. Tegnap volt a legelső véres napunk de csak sorjában.

Tegnap előtt reggel megindulván Tilosrol, délre Kanisára értünk hol az utcákat tömve leltük önkénytesekkel, nemzetörökkel sat[öbbi], mindjárt meglepett azon hir bennünket hogy Perczel megérkezett 18 ágyuval s 3 ezer emberrel s holnap beakar ütni Muraközbe, s minekünk is menni kell.

Szép kilátás gondolám magamban, 5 napi koplalás után csatába menni; egyébiránt a haza ügye megkivánván mennünk kellett.

Öszeraktuk az elviendöket, miután Kanisára nem mentünk többé vissza, a hátunkon vivén ezután terhünket, a nélkülözhetöket Füzyvel otthagytuk Tárnokéknál.

Tegnap reggel 3 orakor már talpon voltunk s öt orakor indultunk a kotteri országut felé Gáspár huszár örnagy vezérlete alatt, ehöz egy század Miklós huszár, utánnok mi Soproni vadászok (ha,ha) utánnunk 6 ágyu ezután a Zrinyi csapat zászloalj. 4 orai gyalogolás után elértünk a Murához, a sürüben az ellenségtől nem láttatva megállottunk a Mura partján, ágyuink kivetettettek egy tisztább helyre, s elkezdtek borzaszto bömbölés közt a tulso partra a lödözést, mi aggodva a kimenetelen a tulso partra át nem láthatván, vártuk a kimenetelt.

Borzaszto nagyszerü volt ágyu golyoink villám suhogását hallani, mellyre az ellen csak alig-alig felelt, egyszerre mintegy 20 ágyu lövés után ágyuink előre vonulnak. Ezt jó jelnek vevén mi is előre nyomultunk, s

mire annyira mehettünk hogy a tulso partra átláthattunk, az ellenségnek csak hült helyét vehettük ki; ez ugyanis megszeppenve ágyuink bömbölésén, nyakraföre szaladásnak vette a dolgot, ijedségében egy illyrszinü ágyut is hátra hagyván.

Az ellenség elfutott ugyan a tulso partrol de mi utánna nem mehettünk, mert a rév hajo a tulso felén volt; azonban hamar segítve lön a dolgon, egy legény a Zrinyi csapatbol levetközik és át uszik a tulso partra s a rév hajot áthozza. Elsőben is a Soproniak 44szállítottak át a partra, a mi szánkbol hangzott az első éljen a Mura tulso partján. Egy ora alatt az egész sereg innen volt a Murán, mi ezen átvonulás alatt Kotteri felé vonultunk [...] s valami 7 illyrt el is fogtunk; ezután összeolvadva a sereggel Kotterin keresztül a futo ellenség után Dobrava falu felé nyomultunk, a huszárok mindenhol elől. Dobrava helység a Mura és Dráva folyásánál egy szegletben fekszik, itt becsületesen megfordultak az illyr komák mert a vizen mind át nem mehettek. Közel érve ezen helységhez, ágyu és puska lövéseket hallottunk; s elejbénk egy huszár kit a szemén meglöttek jö, sietésre intve bennünket mert az ellen a helység házaiba vette magát 's onnan lödözött a bevágató huszárokra, mi tehát benyomultunk, minden házból puska ropogás közbe közbe a haldoklók jajveszékelése hangzott elejbénk. Mi is belöttünk több házba.

A huszárok közül az illyrek többet megsebesítvén erre azok borzaszto mészárlást követtek. Kevés pardon adatott, az illyrek előhuzattak buvo helyeiken és úgy verettek agyon s kifosztattak. Én nem vehettem ezen borzaszto mészárlásban részt, fosztogatni sem fért össze természetemmel, sőt többet megovtam az agyonveréstől. Az utcákon már több holtak hevertek, köztök 2 tiszt több sebekkel s egészen meztelenen. Megborzadtam e jeleneten, s egy tekintet a holt testekre elég volt. Embereink is sokat kivégeztek, vagy száz puskát több vörös sapkát elszedtek. Végre egy ora alatt vége lön az öldöklésnek, vagy 80 halott s 200 fogoly lön az eredmény.

Kijöttünk végre ezen előttem örökre nevezetes helységből, s Vinkoveczen keresztül Csáktornya felé vonultunk. Utközben jött meg a hir hogy Letenyénél is szerencsésen átjött másik csapatunk.

Végre 15 orai folyvásti gyaloglás és küzdés után megesteledvén a Csáktornyai ország utban fekvő Sz[ent] Mária helységnél tábort ütöttünk.

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / „Beszélő akták” / Merk Zsuzsa – Rapcsányi László: „A mi szánkbold hangzott az első éljen a Mura tulsó partján” / A Napló / Oct. 19.

Oct. 19.

Pucsin melletti táborban. Itt vagyunk a Dráva mellett Varasdnál, az ellenség tul a parton.

Tegnap korán reggel megindulánk Sz[ent] Mária melletti táborunkbol minden baj nélkül Perlakon keresztül megérkeztünk Csáktornya alá. Csáktornya alatt fekete felhök huzodtak szét az égen, s a mint keresztül vonultunk Csáktornya uczáin az ellenség ágyuinak bömbölése helyett égdörgés és villámlással fogadtattunk; eső között kivonultunk a táborba. Perczel is itt volt már Letenyénél átjött seregével. A mint kivonultunk a táborba, egy épen az illyrekhez átszökni akaró bárot, ugytetszik Knezevicset fogtak el, kit bekisérvén a város házához, legalább fedél alatt lehettem, míg a többiek oda kün áztak. Innen eljövén igen jó szállást kaptam, hol vacsorával s jó ágyal elvalék látva.

Ma reggel megindult az egész sereg Varasd felé, s itt Pucsin melletti tábort ütött, mi az ágyuk mellé vagyunk rendelve.

Nem tudni már most átmegyünk e a Dráván vagy innen maradunk, az illyrek beütésétől megőrizni hazánkat.

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / „Beszélő akták” / Merk Zsuzsa – Rapcsányi László: „A mi szánkból hangzott az első éljen a Mura tulsó partján” / A Napló / Oct. 24.

45 Oct. 24.

Csáktornya. Elkéstem egy kissé naplommal, de ki kellett magamat nyugodni. Mi még octob. 20^{án} is egész nap a Puscsin melletti táborban voltunk. Valami sajátságos ezen tábori élet, a sokezer ember mintha egy házba laknék, s egy gazda vendégné őket. A temérdek tábori tüzek, körülötte heverő vitézek lesve lesik míg a bográcsban megfől a hus, mit ha észre vesz hogy ugyan odateszi a füre a bográcsot s olly jól izüen kikalányozza a paprikást mint akár melly hercegi asztalnál a leg jobb csemegét, s ha megette ételét oda siet kulacsával a boros hordozhoz; s iszik egy nagyot, jóízüet mint otthon sohasem. Mit bevégezvén leheveredik az anya föld kemény de engedékeny földére s aluszik, álmodik mig fel nem rázza a tizedes hangja vagy a dobszó riadása hogy menjen előrségre vagy csatára.

Igy éltem én is ebbe a két napba. Egy üres orámban bejártam a tábort. Mi vagy jó fertály orára lehattunk a Drávához, mellyen az ellenség a hidat felszedte s a tulso partot ágyukkal elrakta, az innenső parton a bozótos erdőségben a Bécsi diákok mintegy 80 főből álló csapata czirkálta az ellenség működését, idább két század Hunyadi állott még idább a Zrinyi csapat, Szalai önkéntesek az út bal felén, a tulso felen a mi előrségi állomásunk az uton két ágyu előrségen.

Ezek után voltak egy kertben a többi ágyuk s mi ezek mellett földözetül, mellettünk mindjárt, egy ház hol a vezéri kar szállásolt, utánnunk a helység által fedeztetve a Hunyadiak Sopron megyeiek és a Szabolcsiak. Ezek mind jól fegyverkezettek s lehet bennök bizni.

Egész nap az volt a hir hogy éjjel az innenső parton részünkről a sánczok megkészülvén éjjel az ágyuk oda fognak vonulni s másnap a hidra az ágyuzás megkezdetni, de máskép történt.

Megesteledvén, egyszerre az ágyuk körül elkezdenek mozogni, befognak sat[öbbi]. Mi azt hivén hogy a sánczok a Dráva parton elkészülvén oda mennek, a dolgot fel sem vettük, hanem békén megmaradtunk helyünkön. Én figyelmeztetém a körültem levöket, hogy az ágyuk elmenvén mi mint azokhoz földözetül kirendeltek, szinte távozni tartozunk, azonban kapitányunk tudja Isten hol volt s mi csak maradtunk. A mint az ágyuk kijártak az utra észreveszük hogy azok nem a Dráva felé hanem visza Csáktornya felé tartanak, s mi csak maradtunk helyünkön, utobb látjuk hogy az előttünk táborozó Zrinyiek és Szalayak is mind visszavonulnak, s előöreink is bejönnek. Ekkor ébredtünk fel s meg lepve különösen 2 tisztünket a pani félelem ezek nyakra före hirdetik hogy az illyrek betörték s a seregek ennek következtében vonulnak visza.

No lett erre zavar, ki puskáját ki csákoját hagyta a táborban s futott két hös tisztünk vezérlete alatt Csáktornyaig, s illy nyúl természetüek valami 20^{án} lehettek. Mi többiek szinte megindultunk főhadnagyunk unszolására, különösen Szeitz hadnagy sürgetésére, ki már azt hirdeté hogy az ellenség mellék utakon jö s végünk lesz. Ők tehát elő mentek, otthagyván kapitányukat a táborban hogy szedje össze az otthagyottakat; mi a két tisztnek utánna, egyszer azonban észre veszük hogy ok nincsenek köztünk, miután 20^{ad} magukkal annyira elkutyagoltak hogy mi nem érhattünk nyomukba.

46 Erre mi megállottunk 's őket futni engedtüek és elhatároztuk kapitányunkat bevárni, annál inkább miután a többi seregek hátravonultak ugyan, de azért ismét táborba szálltak, s egyedül az ágyuk vitettek

Csáktornya felé.

Vége elért bennünket kapitányunk Ulber hadnagyal, s vissza rendelt a táborba. Visza mentünkben jött elejbénk Perczel főparancsnokunk, s meg értvén zavart helyzetünket, „szép dolog” „szép dolog” szavakkal érteté velünk elégületlenségét, s az ágyuk mellé rendelvén ismét földözetül, Csáktornya felé mentünk, egyszerre az ágyuk ismét megállnak s ismét vissza fordulnak a tábor felé, mi velök. Utközben okoskodtunk ezen zavar felől ki azt hitte hogy Csáktornya felől fenyeget a veszély ki mást. Majd ismét csak azt veszük észre hogy az ágyuk Csáktornya felé fordulnak ismét vissza; s ez így ment még vagy kétszer; míg végre tábort ütöttünk az ország ut közepén. E közben a táborban maradtak vig dala, zenéje s éljenzése harsogott felénk míg mi az ország uton fázva, a vizes sárba lefeküdtünk elfáradva a sok járkálásban. Utobb az ut melletti gyepre mentünk s ott tábort ütven s tüzet gyujtván, valamennyire könnyebbült helyzetünk, s elköltvén párás kenyérből álló vacsoránkat s egy pulykát melly bélével együtt volt megsütve elaludtunk az Isten szabad ege alatt s földén.

21^{én} reggel 4 órakor felráztak ismét bennünket s megindultunk Csáktornya felé hova megérkezvén beszállásoltattunk. Mi 7^{en} vagyunk egy szobában Horvát Füzy én sat[öbbi] ithon eszünk, ágyunk jó van, én Füzyvel hálok.

Visza vonulásunk strategicus oldalrol tekintve igen jó volt, miután a hidnál igen nagy veszteséggel boldogulhattunk volna csak. Csáktornyát Perczel egyre erősíteté különösen a várt.

Tegnap jött a hire hogy Eszéket bevették a mieink. Ma jött 1200 Veszprém megyei.

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / „Beszélő akták” / Merk Zsuzsa – Rapcsányi László: „A mi szánkából hangzott az első éljen a Mura tulsó partján” / A Napló / Oct. 27.

Oct. 27.

Csáktornya. Alig végeztük 23^{án} ebédünket, midön utczánkon, riadó dobszó hangzék, s vágatva jött egy futár azt a hirt hozva hogy az illyrek a Dráván áttörtek. Egy perc alatt készen valánk, s siettünk kapitányunk lakása elé. Az utszákon általános zavar és futkozás. A templom tornyaibol a lárma hangja tompa hangja zugott, s fertály óra alatt az egész sereg készen állt a vár előtti réten.

Mi miután egy zászlóalljba sem osztatánk, helyünket nem tudtuk, míg végre a reserv bal oldalhoz soroztatánk s így vártuk az ellenséget készen, mintegy óráig állhatánk csatarendben midön vezéreink által tudositatánk hogy nincs semmi baj, s az egész csak vak lárma volt. Mi azonban oda okoskodtuk ki a dolgot, hogy seregünk ezen hirteleni riadó által csak próbára lön téve, hogy valljon milly hamar tud előállani. Rögtöni kiállásáért másnap az egész sereg csakugyan megis dicsértetett a napi parancsban.

47A soproni nemzetőrök útvonala 1848. október 2. – október 27.

48Kapitányunk engem jelelt ki, hogy minden nap bemenjek a várba a főparancsnoksághoz a napi parancs leírására.

Oct. 24^{én} délben kiment századunk 24 óráig ört állani az ágyuk mellé szép éjünk volt, s így könnyen kiállottuk az éji táborozást. Vacsoránk kolompír volt fölve, ez is csak jó volt.

Megjövén 25^{én} délben az előrségről ismét parancsot kapott az egész sereg hogy délután 1 órára pogyászostol induljon ki, és álljon csatarendbe a kijelölt helyekre; miután a délutáni órákban Nedeliczen a mieink az ellenséggel egyezkedésre induland, ha ez rosszul fog kiütni, a meg támadásra készen lehessünk.

Kiálltunk tehát ismét csatarendbe, s álltunk vagy két óra folyvást, mi alatt minket mint lóggós századot hol

egy hol a másik helyre rendelték; utoljára is a veszprémi nemzetőrök mellé a jobb oldalra állítottunk.

Végre megpillantottuk az ország uton Nedelicz felől felénk lovagló vezéri kart, mely miután a csata rendben álló táborát átvizsgálá, ismét haza rendeltettünk Csáktornyára, melyből gyanítottuk hogy az ellenséggel az egyezkedés vagy jó dült el vagy pedig tovább halasztatott, mely utóbbit a következő igazolt is. Mi nekünk a visszatérés valóban jól is esett mert egész éjjel nem aludtunk az előőrségen, s ha utána rögtön harczba kellett volna szállani, egy kissé sok lett volna.

A multkori megszökése két tisztünknek a Puscini táborból, s embereinknek Csáktornyáni rossz helyzete azt eredményezte hogy kapitányunk s többi tisztünk elmenvén Perczel főparancsnokhoz ott kijelentették miszerint a legénység igen elégedetlen s miután egy század Sopron megyei nemzetőrség mely velünk együtt jött be Muraközbe haza eresztetett, s egyébiránt is harczra most kevés kilátás lévén, mi nekünk is adassék meg az engedelem a hazamenetelre. Hozzászólás után végre sikerült is nekik az engedelmet kinyerni, s így mi holnap hazafelé indulunk.

Fő oka ezen szégyenteljes hazamenésnek azonban ott keresendő, hogy tiszteink egy része félénkségében alig várja hogy a harci állapotból kimenekülhessen, a másik része pedig hogy teljesen fegyelmetlen durva népből álló század kormányzatát oda hagyassa.

Én is örülök e tekintetben hogy megmenekülhetek közülök a haza menéssel, ámbár ezt valódi szégyennek tartom. Azt hívém barátaimmal hogy a midőn a Sopron városi nemzetőrökkel menedek el a táborba mivel emberekkel fogok együtt lenni, azonban nagyban megsalatkozánk, hauer burschaink¹⁽⁵⁴⁾ a gorombaságban kitesznek akár mely falusi paraszton, velünk is éreszteték már, s így erkölcsileg szerencsésnek érzem magamat tőlök megmenekülhetni.

Ha harczra volna kilátás, és ha otthon házi tüzhely eleinket nem fenyegetné az ellen, ámbár a hadi állapotra illy nagy s fárasztó ut és táborozás után csaknem képtelenek vagyunk, mi Horvátal tovább is itt maradunk, azonban így mi is sietünk s örömmel sietünk hazánk felé.

Tegnap este épen legjobb izüen eszük vacsoránkat, s im újra lárma harang és dobszó riaszt bennünk legjobb falatjaink élvezésétől. Egy perc alatt újra készen valánk. A setétben sokkal nagyobb zavar keletkezett az utczákon, de azért a sereg fél óra alatt ismét csata rendben áll, s miután vagy 3 óráig ott álltunk ismét haza bocsáttattunk.

⁴⁹Az egész onnét eredt, hogy egynehány illyr rabló áttört a Dráván s előöreink közül néhányat elfogott.

Tegnap este érkezett hozzánk egy szárny Radeczky huszár, Olaszországból szöktek meg sapkáiban.

Ma reggel 9 órakor ment el Perczel és Gáspár örnagy több tiszteikkel s egy szárny huszárral, egy Stajer ország felé fekvő faluban, az ellenséggel újra egyezkedni, nem tudom milly eredménnyel jönnek vissza.

* * *

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / „Beszélő akták” / Merk Zsuzsa – Rapcsányi László: „A mi szánkából hangzott az első éljen a Mura tulsó partján” / Helységnevek

Helységnevek

A helységneveket a Naplóban szereplő első névalak szerint rendeztük ábécé-sorrendbe. Az = jel után az 1913-as névalakot tüntettük fel, ezt követően pedig a mai elnevezést, valamint ha nem Magyarországhoz tartozik, az ország nevét. A Naplóban szereplő helységneveket Lelkes György (1998) munkája, az 1882. évi helységnévtár, valamint a Csánki Dezső (1909) szerkesztésében megjelent Somogy vármegye monográfiája segítségével azonosítottuk.

Also-Hahót, Alsóhahót, Alsó-hahót, Hahót Ma Hahót, Zala megye (Alsó-Hahót és Felső-Hahót egyesítése 1907)

Bak Zala megye

Belezna Zala megye

Csáktornya Ma Čakovec (Horvátország)

Csemete Ma Lukácsháza (Kiscsömöte + Nagycsömöte, 1936., 1950), Vas megye

Dobrava = Alsódomború Ma Donja Dubrava (Horvátország)

Fityeház, Ficsaháza Ma Fityeház, Zala megye

Kakonya, Kákonya, Kakonyai rév Ma Beleznához tartozik, a középkorban népes falu. A murai rév miatt stratégiai szempontból igen jelentős hely. (Csánki, 1909)

Keresztur = Murakeresztúr Ma Murakeresztúr, Zala megye

Kotteri = Kotor Ma Kotoriba (Horvátország)

Kőszeg Vas megye

Letenye Zala megye

Légrád Ma Legrad (Horvátország)

Monersdorf = Répcekehely Ma Mannersdorf an der Rabnitz (Ausztria)

Nagybarom, NBarom = Szabadbáránd Ma Grosswarasdorf (Ausztria)

Nagykanisa, Kanisa Nagykanizsa, Zala megye

Nedelicz = Drávavásárhely Ma Nedelišće (Horvátország)

Perlak Ma Prelog (Horvátország)

Pucsin, Puscsin Puscsina, Nedelichez tartozó puszta (1882)

Sopron, Soprony Győr-Moson-Sopron megye

Szala Egerszeg, Sz. Egerszeg, Zala Egerszeg Zalaegerszeg, Zala megye

50Sz. Mária = Múraszentmária Ma Marija na Muri (Horvátország)

Sz. Miklós = Somogy-szentmiklós 1982-ben egyesítették Nagykanizsával.

Zala megye

Szombathely Vas megye

Tilos = Órtilos Somogy megye

Varasd Ma Varaždin (Horvátország)

Vasvár Vas megye

Vinkovec = Muravid Ma Donji Vidovec (Horvátország)

Zákány Somogy megye

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / „Beszélő akták” / Merk Zsuzsa – Rapcsányi László: „A mi szánkból hangzott az első éljen a Mura tulsó partján” / Irodalom

Irodalom

BONA Gábor

1983 Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848-49. Budapest.

CSÁNKI Dezső

1909 Somogy vármegye. Magyarország vármegyéi és városai. Budapest.

HERMANN Róbert

1995 A drávai hadtest hadműveleti naplója. Zalai Gyűjtemény 36/I. Zalaegerszeg.

1995 Perczel Mór első honmentő hadjárata. Zalai Gyűjtemény 36/II. Zalaegerszeg.

1998 Perczel Mór fegyverszüneti tárgyalásai 1848 október végén. AETAS. Történettudományi folyóirat 1998/2-3. Szeged. 74–106.

2001 1848-1849. A szabadságharc hadtörténete. Bp.

2002 Gáspár András honvéd tábornok. Kecskeméti a szabadságharcban II. Kecskemét.

KOLLERFFY Mihály – JEKELFALUSSY József

1882 A magyar korona országainak helységnévtára. Budapest.

LELKES György

1998 Magyar helységnév-azonosító szótár. Baja.

NÉMETH Ildikó

1998 1848 a Geiger-, a Michel- és a Bruckner-krónikában. SSz. 52. 382–390.

SÁGI Ferenc

1999 A Répce-vidék nemzetörségének szervezése és kimozdítása.

Adalékok a Sopron megyei nemzetörség történetéhez. 1. rész.

SSz. 53. 225–240.

Ifj. SARKADY Sándor

1998 A soproni nemzetörség 1848-ban. Sopron.

URBÁN Aladár

1973 A nemzetörség és honvédség szervezése 1848 nyarán. Bp.

VARGA János

1953 Népfelkelő és gerillaharcok Jellasics ellen 1848 őszén. Bp.

ZRÍNYI Károly

1905 Csáktornya monográfiája. Csáktornya.

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / „Beszélő akták” / Katona Csaba: Három forrás a Jéhn-család történetéhez

51 Katona Csaba: Három forrás a Jéhn-család történetéhez

A Soproni Szemle 2003. évi 3. számában rövid írásom jelent meg a 19–20. századi Sopron jeles patikuscsaládjá, a Jéhn-család két nemzedékéről.¹⁽⁵⁵⁾ E közlésben elsősorban a két kiváló gyógyszerésznek, Jéhn Vilmosnak (1856–1940) és Jéhn Antalnak (1913–2002) igyekeztem méltó emléket állítani, feltárva a család Tolna megyei gyökereit, bemutatva az előbb Vörös Kereszt, majd Arany Kereszt nevű patikájuk működését Jéhn Vilmos 19. század végi Sopronba költözésétől a második világháború idején bekövetkezett haláláig. A több mint nyolcvan évet megért apa és későn született, nála is hosszabb életű fia egyaránt ismert és elismert alakja volt Sopron társadalmának, amint ezt azok a források is igazolják, amelyek alapján fent említett írásom született. Hogy ezek hozzáférhetőek, azok jórészt Jéhn Antal előrelátó gondosságának köszönhetőek, aki a gazdag családi iratanyagot halála előtt Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltárának adományozta, amely intézmény ma is őrzője az értékes iratanyagoknak.

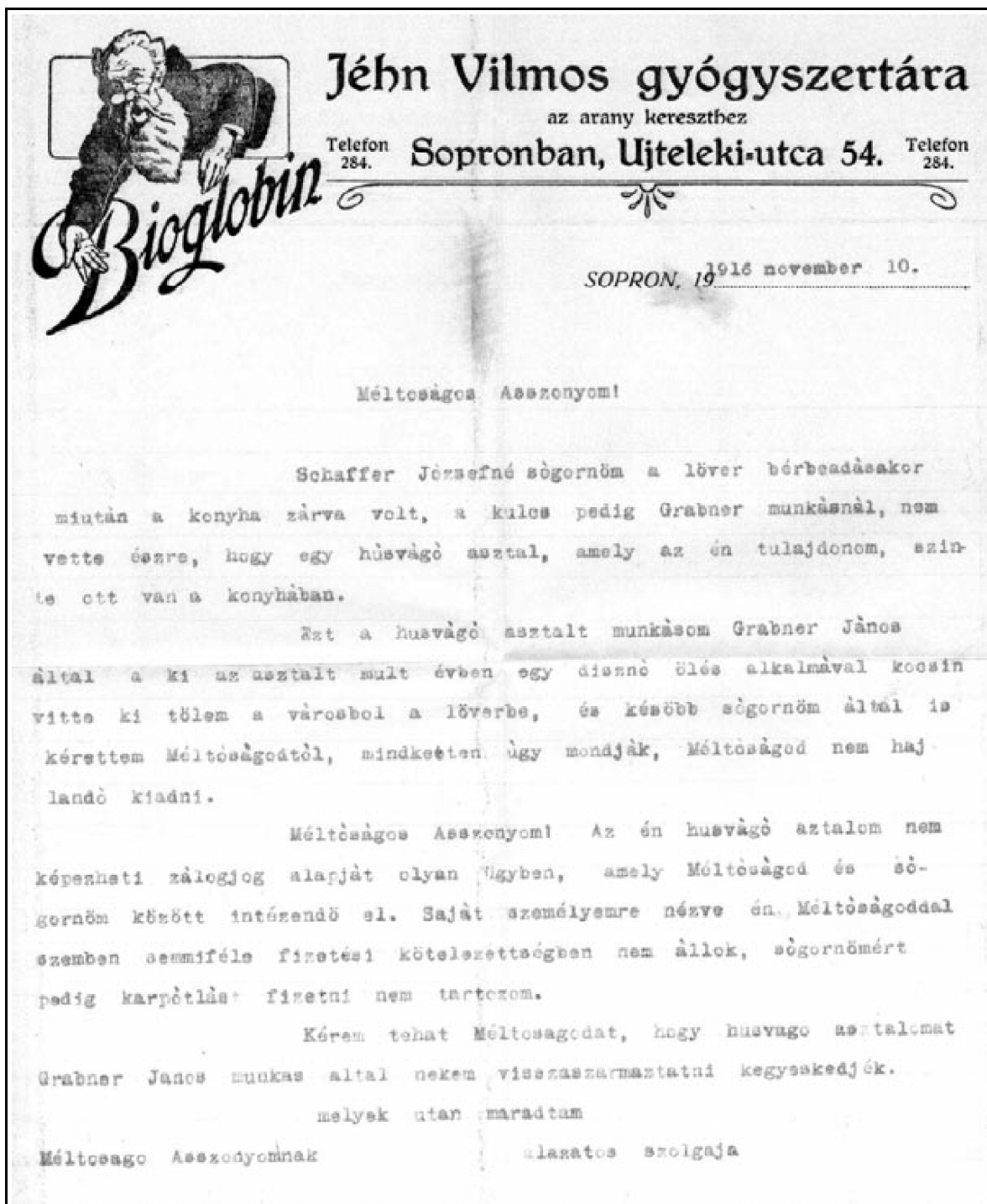
E helyt – hivatkozott írásom kiegészítéseképpen – maguk a főszereplők „kapnak szót”. Az alábbiakban közzé tett három forrás egyike a második világháború idején, a másik kettő három évtizeddel később, 1974-ben keletkezett, de közös jellemzőjük, hogy döntően a datálásukat jóval megelőző időpontra

vonatkozóan tárnak fel értékes adalékokat a Jéhn-család történetére vonatkozóan.

Az első közölt forrás dátuma 1943. Az 1940. március 19-én elhunyt²⁽⁵⁶⁾ Jéhn Vilmos ekkor már nem élt, legfiatalabb fia és utódja, Antal pedig a második világháború poklában katonaként szolgált. Szakmai alázatát, édesapja iránti szeretetét, a családi hagyományok erejét tökéletesen jellemzi ez a rövid megemlékezés, amelyet az akkor harmincéves Jéhn Antal papírra vetett, megemlékezve arról, hogy fél évszázada alapította meg Vörös Kereszt néven saját gyógyszertárát az édesapa. Talán nem túlzás, ha ezt a néhány soros írást mint a Jéhn család szakmai *credo*-ját mutatjuk be.

Ugyancsak a családi és szakmai hagyományok ápolásának szép példája a másik két, évtizedekkel később keletkezett forrás. Jéhn Antal patikáját, az Arany Keresztet 1950-ben államosították, ő maga pedig történetesen – a sors furcsa fintoraként – épp abba a patikába, az Oroszlánba került vezetőnek, amelyben édesapja soproni pályafutása kezdődött. 1973-ban aztán innen ment nyugdíjba, de utána még évtizedekig dolgozott ugyanott, majd utolsó néhány aktív évében a Lővér gyógyszertárban.³⁽⁵⁷⁾ Ezzel együtt az 1973. év a nyugdíjazás révén nyilván komoly fordulatot jelentett Jéhn Antal életében. Ez a tény, továbbá az, hogy ekkor volt a Vörös Kereszt/Arany Kereszt megalapításának újabb kerek, immár 80. évfordulója, érlelhette meg benne azt az elhatározást, hogy kísérletet tesz a patika múltjának, valamint édesapja életének részletesebb megismerésére, feltárására – ez utóbbival ⁵²kapcsolatosan ne feledjük el, hogy Jéhn Vilmos 57 éves volt Antal fia születésekor, a fiú pedig csupán 27 esztendő, mikor elveszítette idős édesapját.

A most közölt, 1974-ben kelt források példás bizonyítékai annak, miként igyekezett Jéhn Antal feltárni és megörökíteni a múlt emlékeit. Igen valószínű, hogy a nyugdíjas gyógyszerész családtagjait, ismerőseit levélben vagy szóban kereste fel, arra kérve őket, hogy emlékezetükre hagyatkozva szolgáltatassanak adatokat a patika és a Jéhn-család múltjával kapcsolatosan. E megkeresésekre adott válaszként juthatott hozzá a nála 13 évvel idősebb, 1900-ban született féltestvére, elsőszülött bátyja, Jénay (Jéhn) Sándor által papírra vetett visszaemlékezéshez, valamint az édesapjával egykor jó barátságot ápoló soproni vasúti tisztviselő, Simonits Mihály fiának, Mihályfia (Simonits) Lászlónak emlékező soraihoz.

1. kép. Jéhn Vilmos gyógyszerháza fejéces papírja (Soproni Levéltár, Jéhn-hagyaték)

53A két visszaemlékezésben közös, hogy elsősorban Jéhn Vilmos személyére, valamint patikája működésére vonatkoznak, de emellett számos eltérő vonás is kitapintható, túl azon, hogy nyilván más-más tényezőket őrzött meg az emlékezet egyikben is, másikban. is. Elsősorban természetesen az, hogy Jéhn

(Jéhn) Sándor családtagként, „belülről” látta az eseményeket, míg Mihályfia (Simonits) László értelemszerűen „kívuíró”. Összességében azonban az egymást sajátos módon kiegészítő visszaemlé-kezésekből egyfelől egy ízig-vérig polgárcsalád mindennapi élete bontakozik ki, másfelől pedig a családfő, Jéhn Vilmos karakteres arcéle. Az apáé, aki maga csak nagy nehézségek árán tudta elvégezni a Kalocsán, a jőnevű helyi gimnáziumban megkezdett, de ott megszakadt tanulmányait édesapja korai halála miatt⁴⁽⁵⁸⁾ és aki 1911-ben bekövet-kezett megözvegyülése, majd újabb, 1912-ben kötött házassága⁵⁽⁵⁹⁾ után is komoly gondot fordított gyermekei megfelelő iskoláztatása, nem sajnálva az ezzel járó anyagi áldozatokat, és aki megértően, de mégis szigorral lépett túl gyermekei ártatlan, ám bosszantó csínytevésein. A gyógyszerészé, aki nem csupán érti, de szereti is gonddal üzőtt hivatását. Végül pedig a városi polgáré, aki szabadidejében nyitott szemmel tekint a technika újdonságaira és a természet szépségére egyaránt, szívesen időzik barkácműhelyében, kedvtelésének, a faragásnak hódolva, aki barátaival vidám újévi ünnepet tart házánál, és akit szűkebb és tágabb környezete nem „csupán” tisztel, de szeretet vagy kedvel is.

Megítélésem szerint – előző írással összevetve őket, ahol több helyen hivatkozom rájuk – a források más kommentárt nem irigyelnek. Szövegüket nem betűhíven, hanem a mai magyar helyesírásnak és központozásnak megfelelően átdolgozva adom közzé abban a reményben, hogy ismertetésük – az illusztrációként közölt néhány fotóval egyetemben – még közelebb hozza a mai olvasóhoz az egykor „fiatal” 20. század elejének világát, a korabeli Sopron egy polgárcsaládjának mindennapjait, a két kiváló gyógyszerész személyiségét, alakját.

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / „Beszélő akták” / Katona Csaba: Három forrás a Jéhn-család történetéhez / 1. Jéhn Antal megemlékezése édesapja patikájának megalapításáról

1.

Jéhn Antal megemlékezése édesapja patikájának megalapításáról

Hely nélkül, 1943. december 16.

1893. december 16.–1943. december 16.

Ma 50. éve, hogy megnyílt⁶⁽⁶⁰⁾ a „Jehn” patika, eredeti nevén „Vörös Kereszt”⁷⁽⁶¹⁾ gyógyszerház. Édesapám lelke áll itt előttem a megemlékezés első ünnepi perceiben, és szelíd, szeretetteljes mosolyával biztat:

*– a Hazának teljesített Kötelességteljesítés nem lesz a patika forgalmának kárára,
jó hírnevét pedig egyenesen öregbíti, hogy szolgálj! –*

⁵⁴Köszönöm, Édesapám, hogy gondot viselsz Ránk! Köszönetem a végtelenül szerető Isteni Szív felé száll imádságos lelkülettel, hogy távol, Hazától, otthontól, gyógyszerháztól, de tiszta lelkiismerettel ünnepelhetek ezen az ünnepi évfordulón!

Áldd meg, óh drága Jézus, megboldogult Édesapám alapítását azzal a kiváltsággal, hogy nemzedékeken keresztül az Alapító szellemében becsületes munkával szolgálják a késői utódok hivatásuk hú és lelkiismeretes teljesítésével a Közegészségügyet, érvényesüljön mindig munkájukban a hitvalló katolikus szellem.

Mindaddig, míg az évfordulón lefektetett, az Alapító szellemében hozott elveket teljesen megvalósítva látod, Édes Istenem, áldd meg további munkámat és az utánam jövők munkáját azzal, hogy a „Jehn” patika

fogalom legyen az egész környéken.

Édes jó Istenem, kérlek Tégedet, hogy jutalmazd az örökkévaló boldogsággal Édesapám lelkét, ki már három éve⁸⁽⁶²⁾ elköltözött hívásodra Hozzád, hogy munkájáért elvegye méltó jutalmát! Tehozzád száll fel ma mindnyájunk buzgó imádsága azért a jóságos Lélekért, aki életével és munkájával évszázadokra példát mutatott utódainak a

– gyógyszerési kötelességteljesítésben –

Engedd meg neki, hogy örködhessék alapításának jövője felett, s hogy állandóan lássa megvalósulni a gyógyszerészeti vezetésében azon elveket, melyekre életével és példájával tanított engemet.

Drága Szent Szív! Te, ki megígérted, hogy megáldod minden munkánkat és vállalatunkat, kik Tebenned bízunk és tisztelünk, add kegyelmedet, hogy minden munkánk

Isten dicsőségére, Szent Szíved tiszteletére

és embertársaink javára szolgáljon!!!

Tábori posta K 772. 1943. XII. 16-án

Jéhn Antal

Hadnagy

Kérlek szívecském, azonnal gépelni 3x és egyet Anyukának⁹⁽⁶³⁾ elküldeni szép formába

Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (= SL) XIV. 59. Jéhn Antal iratai (= XIV. 59.) 2. doboz (= d.)

Kézzel írt tisztázat, autográf

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / „Beszélő akták” / Katona Csaba: Három forrás a Jéhn-család történetéhez / 2. Jénay (Jéhn) Sándor visszaemlékezése édesapájára, Jéhn Vilmosra

552.

Jénay (Jéhn) Sándor visszaemlékezése édesapájára, Jéhn Vilmosra

Hely nélkül, 1974

Adalékok édesapám monográfiájához.

1. A csatolt születési anyakönyvi kivonat szerint édesapám 1856. április 24-én született Tinnye községben.¹⁰⁽⁶⁴⁾ Ugyanez az okmány az észrevételek (Observationes) rovatán egyben tartalmazza édesapám második házasságkötésére vonatkozó adatokat is. (1912. augusztus 10.)¹¹⁽⁶⁵⁾

2. A házassági anyakönyvi kivonat tanúsítja, hogy édesapám 1897. szeptember hó 12-én kötött házasságot Hőgyész községben Korbuly Mariska hajadonnal, aki Korbuly Sándor hőgyészi körorvos és Glazer Anna gyermeke volt. ¹²⁽⁶⁶⁾

3. Sopron város születési anyakönyvi kivonata tanúsítja, hogy Jéhn Vilmos önálló gyógyszerész lakóhelye 1900 évi április hó 30-án, tehát Sándor nevű gyermekének születése idején, Sopronban, Élesszög 1/ sz. alatt volt.

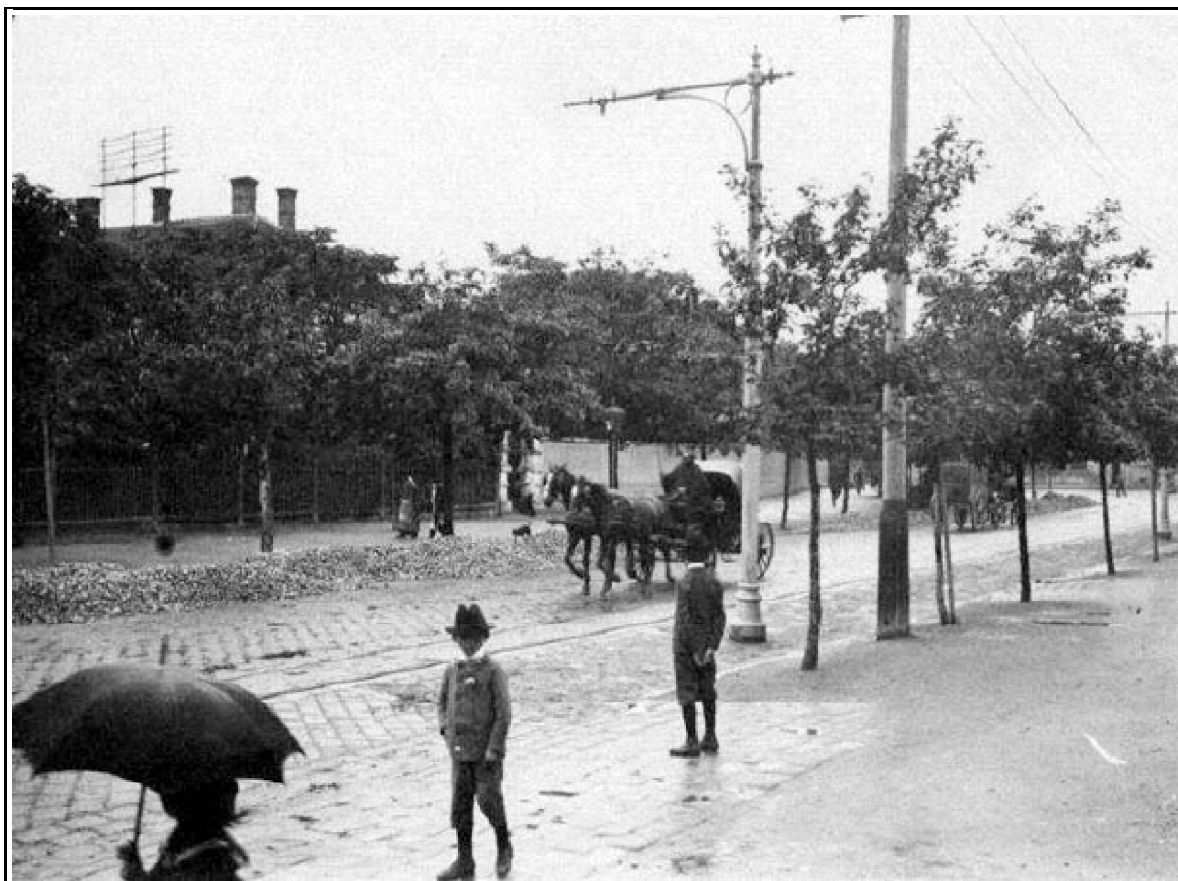
A 3. pont alatti adatok, továbbá egész homályos gyermekkori emlékeim szerint a „Vörös Kereszt” patika az Élesszög 1. sz. házban volt 1900-ban, tehát születésem idején. Mancsi húgom¹³⁽⁶⁷⁾ születési bizonyítványa további támpontot nyújthatna. Ő 1901 május havában született. De itt van még egy támpont. Volt még egy testvérünk, az Alajoska, akit szüleim egész korán – pár hónapos lehetett csak – temettek el. Adatai a síremlékünkön bizonyára megvannak. Kérdés tehát, hogy Mancsi húgom, esetleg Alajoska öcsikém is hol születtek. Erre a soproni anyakönyvi hivatal konkrét felvilágosítást tud adni.

Emlékeim az Élesszögi lakásunkról, továbbá az ott létesített patikáról homályosak. Homályosak, mert azt hiszem, nem tölthettem be még a 3. életéveimet sem, amikor az Újteleki utcába költöztünk át.

Nekem úgy rémlik, hogy ennek a háznak az első emeletén laktunk, szemben a Fabianicsékkal. Ha felmész az első emeletre, a lépcső mellett jobbról kell egy nagy ajtónak lenni. Itt laktak Fabianicsék. Velük szemben, a lépcsőtől balra egy azonos ajtót kell találnod. Itt lehetett a mi lakásunk.

A ház homlokzata az Élesszögre nyílt. Mögötte egy kertecske volt. Ez a Hosszú sorral – később Képezde utca – volt határos. Bizonyosra vehetjük, hogy a patikát mind az Élesszögből, mind pedig a Hosszú sorból meg lehetett közelíteni. Hogy a patika a Hosszú sor oldaláról észrevehető legyen – emlékezetem szerint –, ezen az oldalon volt a patika portáléja, egy hosszú cirka 2 méteres lándzsaszerű rúdon volt – ha jól emlékszem – egy kerek, vörös kereszttel ellátott tábla kifüggesztve. Ez a cégtábla és tartórúd még sokáig a padlásunkon volt. Amennyiben a patika portáléja a háznak az Élesszög 56^{felőli} oldalán lett volna, a járdára kinyúló mintegy 2 méteres rúdra semmilyen körülmények között nem lett volna szükség.

Talán két éves lehettem, amikor Mancsi húgom cuclis üvegeit megdézsmáltam. Az üveget a tálaló kredencből emeltem ki, és az ebédlőasztal alatt fogyasztottam el az édes nedűt. Emlékeimben ez az epizód úgy tűnik, hogy erre a csínytevésre már az Újteleki utcai lakásunkon került sor. A kredenc és az asztal ugyanazon a helyen álltak, mint a későbbi évek során. Minthogy költözkedésre egyáltalán nem emlékszem, valószínűnek látszik, hogy az átköltözésre az Újteleki utcába az 1902, illetve az 1903-as években került sor.¹⁴⁽⁶⁸⁾

2. kép. Jéhn Vilmos fényképe az utcáról, ahol laktak. (Soproni Levéltár, Jéhn-hagyaték)

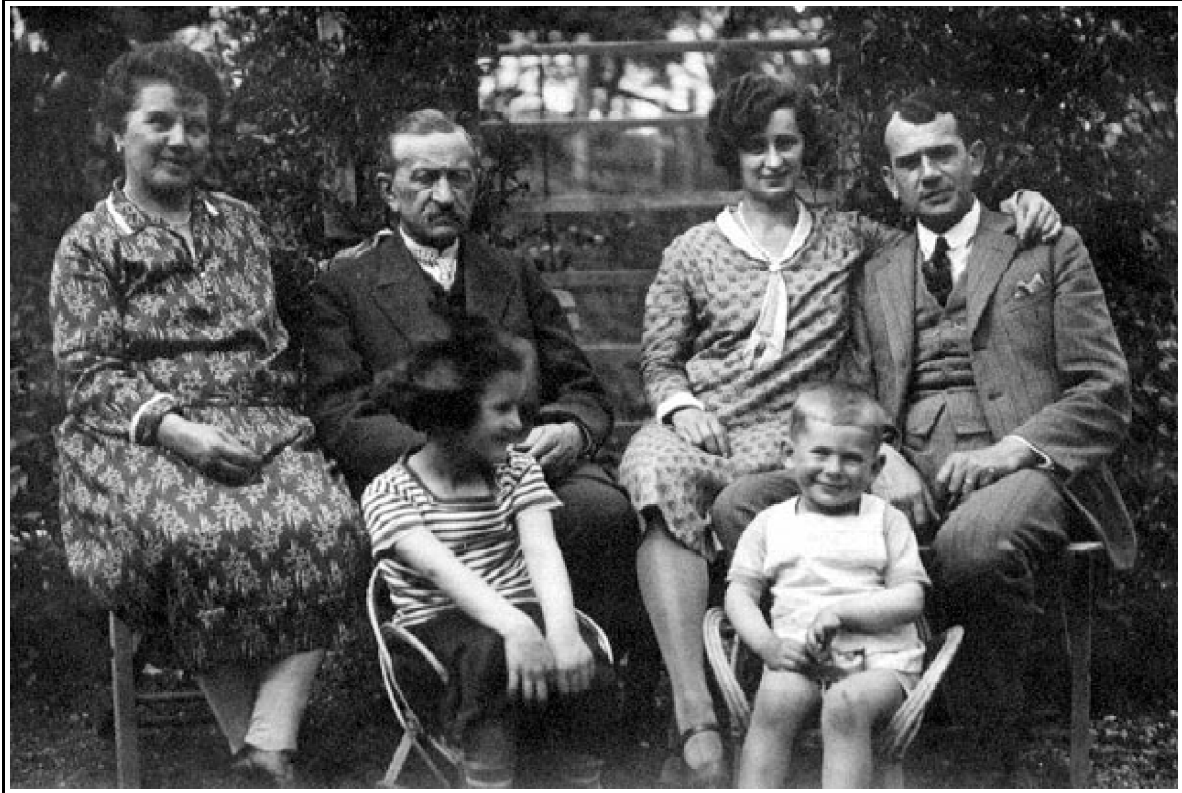
Hat éves koromtól kezdtem a patikában lábatlankodni. Erre csakis azért kerülhetett sor, mert édesapám – akit a körülmények szinte a patikához láncoltak – vezetett be a tudományok rejtelmeibe. Ő tanított meg az egyszerűre, és vezette kezemet, míg abból a sok furcsa ákom-bákomból betűk nem lettek. A jó öreg karosszékben ülve, édesapám íróasztalánál tanultam meg a betűvetést, a számolást és minden egyebet.

Édesapám minden idejét a patika foglalta le. Se ünnepnapja, se vasárnapja nem volt. És ez érthető is, hisz a patika létesítésével kapcsolatos kötelezettségei miatt kizárólag gyakornokokat foglalkoztathatott. Vasár- és ünnepnap a gyakornokoknak természetesen kimenőjük volt, és így azután édesapám reggeltől-estig egyedül volt kénytelen 57a patikában rostokolni. Forgalom persze ilyenkor alig volt, a patikákat azonban kivétel nélkül nyitva kellett tartani. Csak az első világháború idején került sor az ünnepnapos inspekciós szolgálat bevezetésére. Vasár- és ünnepnaponként – mert minden egyéb árusítás szünetelt – a gyerekek hada kereste fel a patikákat, hogy 2 krajcárért cukorkát vásárolhasson.

Édesapám tevékeny ember lévén, laboratóriumában szinte egy teljes barkács-műhelyt létesített. A kézi meghajtású esztergapadtól és gyalupadtól kezdve volt ott minden. Volt könyvkötő készlete, ideértve a könyvkötő gyalut is. Volt kézi nyomdája, és a későbbi időkben egy komplett fényképészeti sötétkamarát is berendezett.

Ebben a laboratóriumnak nevezett barkácsműhelyben készült el édesapám sakktáblája, és alakultak ki –

kézi meghajtású esztergapadján – a sakkfigurák. Készült itt szánkó, deszkaülésű ródli, konyhaszék, patikaméreg és ki tudná ugyan felsorolni, hogy még mi minden. Itt tanultunk meg mi, gyerekek is fúrni-faragni, lombfűrészsel bánni, és forrasztani. Itt tréfált meg bennünket villanyozó masinériájával. Csak nagy ritkán sikerült kihalászni a vízzel telt tálból a krajcárokat, amikor a villanyozó masinériát működésbe hozta.

3. kép. Az idős Jéhn Vilmos családja körében. (Soproni Levéltár, Jéhn-hagyaték)

Édesapám – önállósítást megelőzően – több éven át segédeskedett Molnár gyógyszerész „Oroszlán” patikájában.¹⁵⁽⁶⁹⁾ Molnárék édesapámat nagyon megkedvelték. És ahogy mi gyerekek a világra jöttünk, a szívélyes jó viszony komasággá alakult. A Jéhn gyerekek 58mindannyiát Molnárék tartották a keresztvíz alá. Ennek a kapcsolatnak köszönhető édesapám, hogy néhanapján kijuthatott a szabad levegőre. Ilyenkor keresztpánk jött el a patikába, a gyakornokok felügyeletét ellátni. Így azután csak nagyritkán tudtunk édesapával erdőn, mezőn bandukolni, a Károly-magaslatra vagy a Lőverünkbe kísértelni. Ilyen sétákra emlékezetem szerint csak elemista koromban került sor. Ezeken a sétákon ismertük meg a növényvilágot, mert édesapánk minden fának, fűnek és virágnak ismerte nevét, jó és rossz tulajdonságait. És a felröppenő madarat is mindenkor nevével nevezte meg. Így ismertük meg lassacskán ezt a csodálatosan szép természetet.

Amikor diák korba jutottam, (1910) édesapám lekötöttsége kissé felenyhült. Kezdték vissza-visszatérni az egykori gyakornokok. Nem állítom, de úgy tudom, hogy akkoriban a gyógyszerészképző főiskola után bizonyos idejű próbaszolgálatra voltak a végzett gyakornokok kötelezve. Bizonyára nem tévedek, ha azt állítom, hogy a főiskolát végzett – most már próbaidős segédek – receptek önállóan történő elkészítésére is

jogosultak voltak. Így tértek vissza sorjában, ha jól emlékszem többek között Jeszenszky Valér, Angyal Anti, Jobst Janka, és talán még mások is. Édesapánk így már nem volt patikájának egészen rabja. Már nem kellett éjnek idején napról-napra felkelnie, ha becsöngették a patikába. Nem egyszer fordult elő, hogy lelkiismeretlen egyének azért csöngették fel, azért kellett fáradtan levánszorognia az emeletről, hogy egy preservatívot szolgáltasson ki.

Hogy édesapánk küzdelmes életére jobban rávilágíthassak, vissza kell térnem az 1900-as évek elejére. Az előbbiekből már tudod, hogy édesapánk egy jó módú körorvos lányát vette nőül. Hogy mennyire volt jó módú, nem tudom, de édesanyám sokat mesélt arról, hogy nagyapámnak állandóan három pár lova volt az istállóban. És ez bizony sokat mond. Nagyapám – jószívű, tehetős ember lévén – sajnos nem rendelkezett kellő emberismerettel, ennek következtében megbízott az emberekben és hitt becsületességükben. Csak elhunyt után derült ki, hogy jószívűségét jóegynéhány – egykori jóbarát – kihasználta, és nagyapámtól váltóiknak kezesként történő aláírását kérték. Ezt a szívességi szolgálatot nagyapám – bízva becsületességükben – nem tagadta meg jóbarátaitól. Így történt, hogy nagyapám elhalálása után vagyonának jórésze újra jóba került. Egész apróka voltam még, amikor nagyanyám, és a nagynéném Sopronba jöttek.¹⁶⁽⁷⁰⁾ Nagyanyám csak egész csekély nyugdíjat kapott. Ők az udvarról megközelíthető kisházban laktak, amelyekben a későbbiekben Lajos, és Pista bátyáink¹⁷⁽⁷¹⁾ is laktak. Ennek természetes következménye az volt, hogy édesapánk háztartási költségei lényegesen megduzzadtak, a tervek és szép remények pedig füstbe mentek.

Elemista voltam még, amikor Vili bátyám¹⁸⁽⁷²⁾ bérmlására került sor a Szent Mihály templomban. A szertartásra édesanyám Mancsi húgomat is magával vitte. Ez a templom nagyon hívős. Hogy a kicsike Mancsi meg ne fázzon, édesanyám kendőjét terítette rá. Következményként édesanyám hült meg, ami tüdejében valamilyen szövődményt idézett elő. Ettől az időtől kezdett betegeskedni, mégpedig olyannyira, ⁵⁹hogy tőlünk, gyermekektől is elkülönítették. A hálószobából is kivándorolt a szalonba. Nyaranta pedig egy szolgáló lánnyal egyedül volt kinn a Lővérekben. Állapotában lényeges javulás nem következett be, és 1911 április havában elhunyt.

Ahogy édesanyám betegeskedni kezdett, édesapánk egy tiroli nevelőnőt, Hedvig Wautl, Kitzbüchel,¹⁹⁽⁷³⁾ hozott a házhoz, hogy foglalkozzon velünk, német nyelvre oktasson bennünket. Talán 18-20 éves lehetett, amikor hozzánk jött, és nálunk maradt 1911 szeptemberéig. Velünk volt Dunaföldváron²⁰⁽⁷⁴⁾ is, mert a nyarat édesanyánk halála után ott töltöttük. Hazajövet Dunaföldvárról egy idősebb háztartásvezető fogadott bennünket. Míg mi Dunaföldváron voltunk nagyanyánk és nagynénénk is elhalálozott. Ezért volt szükség a házvezetőnőre. Édesapánkat, amint láthatod, elég sorscsapás érte, Ezekben az időkben édesapánk csak akkor foglalkozott velünk, amikor az iskolai feladványokat kikérdezte. És ez nem maradhatott el, sohasem. Hányszor visszadobta a könyvet, mert nem tudtam szóról szóra elmondani a feladványt! No de azért én is elég leleményes voltam. Sokszor azt mondtam új feladványnak, amit már réges-régen megtanultam. Édesapám csakhamar rájött erre a turpisságra, és a jó öreg Wendl tanár úrnak ezután mindig be kellett jegyeznie a tankönyvbe; melyek az új feladatok. Sajnos már nincsenek olyan tankönyveim, és nincsen már senki, aki bejegyezné feladataimat. Édesapám sem él már, és így nincsen, aki kikérdezne a napi leckéből. Örökre elbúcsúztam az én jó édesapámtól.

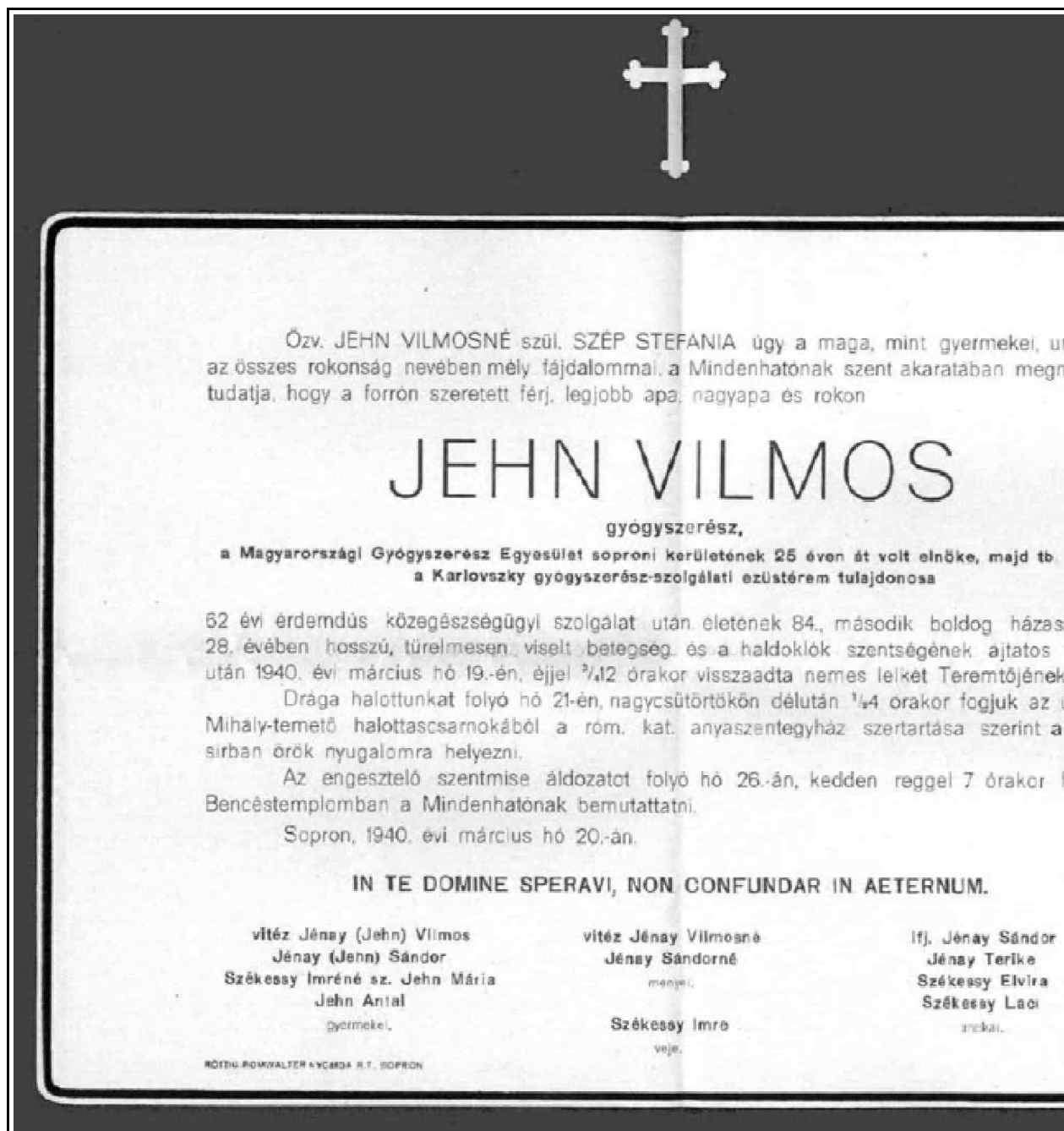
Édesapám második házasságkötését követő időszakról – 1912–1914 – édesapámmal kapcsolatos emlékeim nincsenek. Ebben az időszakban ugyanis mi, fiútestvérek főleg Pista, és Lajos bátyáink körül sündörögtünk. Leírni sem tudnám, milyen büszkék voltunk egy hadnagy, és egy zászlós katona bátyra! Részükre dézsmáltuk meg jó alaposan az első karácsonyra készített teasüteményeket, és csentük el a ribizliborral teli üvegeket a patikapincéből. Az első meglepetés a mamát érte, amikor kinyitotta az előszoba

szekrényén elhelyezett, színültig megtöltött bádog patikásdobozokat. A süteményeknek már nem volt azokban se híre, se hamva, csupán némi morzsalék szerénykedett bennük. A második meglepetés ideje szilveszterre érkezett el. A papa, az egybegyűlt vendégsereg előtt nagy büszkén bejelentette, hogy az újévet (1913. január elsejét) ezúttal a legjobb soproni nektárral fogják köszönteni. Édesapánk nekirugaszkodott, és levándorolt a pincébe a legjobb soproni nektárért. Telt-múlt az idő, az óramutató már vészesen közeledett a 12-es felé. Nemsokára megérkezett édesapánk is, flaskákkal a kezében. De ezek a flaskák nem soproni nektárt, hanem valódi patikai VINUM TOCAJENSE patikaszeret tartalmaztak. Sürgetett az idő. Papa már csak valamiféle gézengúzokról tett említést, meg arról, hogy milyen szerencse, hogy patikakészletét soha nem hagyja kifogyni. Majd nagy sietve kitöltöttük a patikaszeret a vendégsereg poharaiba és ezzel üdvözlöttük az újesztendő beérkeztét.

Édesapánk legkedveltebb szórakozásainak egyike a fényképezés volt. Elsőnek Ő foglalkozott fényképezési cikkek árusításával. Minden fényképezési újdonságot kipróbált. [60](#)Akkoriban a fényképezés még csak gyermekcipőben járt. Mennyi sokat veszkődött a pigment papírokkal! Azután jöttek a gázfénypapírok. Ezeket is kipróbálta, mégpedig nagy sikerrel. Akkoriban a soproni fényképészek a másolatok készítésének ezt a módozatát nem ismerték, a másolatok a lemez alá helyezték és a napsugár hatásának kitett papírokra készültek. Ha jól emlékszem, Lobenwein Harald [21\(75\)](#) fényképészt vezette be édesapánk a gázfénypapíron készülő fénymásolatok rejtelmébe. Ez a fényképész a Déli Vasút felé vezető úton – nem messze tőlünk – működött.

SL XIV. 59. 2. d.

Géppel írt tisztázat

4. kép. Jéhn Vilmos gyászjelentése. (Soproni Levéltár, Jéhn-hagyaték)

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / „Beszélő akták” / Katona Csaba: Három forrás a Jéhn-család történetéhez / 3. Mihályfia (Simonits) László visszaemlékezése Jéhn Vilmosra

613.

Mihályfia (Simonits) László visszaemlékezése Jéhn Vilmosra

Sopron, 1974. február 5.

Visszaemlékezésem néhai Jéhn Vilmos gyógyszerész úrra

Édesapám + Simonits Mihály déli vasúti főtiszt jó barátságot tartott fenn „Vili bácsi”-val. Közel 26 évig járt hozzá. 1903-tól 14 évig Kossuth u. 47. alatt laktunk, az ő gyógyszerháza volt hozzánk legközelebb, de még azután is, mikor a Hunyady utcába mentünk lakni, hozzá jártuk, pedig akkor már közelebb lett volna az „Erzsébet” gyógyszerház, mi továbbra is az „Aranykereszt”-hez tartozónak éreztük magunkat. 6-7 éves voltam, édesapám mindig vele vitt Vili bácsihoz, mindig volt barátságos szava hozzám, emlékszem: abban az időben „habsütemény” és „különféle cukorka” volt üveg tartókban, ahogy mondták giliszták ellen valók voltak. Lehet, hogy ebben tévedek, a fő az, hogy néha 1-1 darabot adott nekem, ennek módfelett örültem. Arra is emlékszem, abban az időben, mikor még az elcsatolt nyugati rész ide tartozott, Somfalváról Sopronkertesről, Darufalváról is jöttek hozzá hátikosaras asszonyok gyerekekkel. Ellátta őket jó tanáccsal, barátságos volt a falusi gyerekekhez is, gondolom, talán ezért is keresték fel őt.

A következőket Édesapámtól hallomásból tudom közvetlen. Vili bácsi halála után. Amire emlékszem, még itt leírom. Mindketten szenvedélyes barkácsolók voltak és mindkettejüknek volt gyalupad és lábbal működő esztergapad, lombfűrész munkát is kedvelték.

Ha jól emlékszem, volt valami gyógyszer találmánya, talán „Bioglobin”?

Édesapám 25-27 éves lehetett, mikor a századfordulón súlyos tüdőbaj támadta meg, az orvosok már lemondtak róla. Vili bácsi a Krupp kúrát ajánlotta, amit eredményesen alkalmazott. Ezenkívül valami egész speciális gyógyszert hozatott Angliából.

Első házasságából született fiát (vagy két fiát?) Mitweidába??? valami internátusba helyezte el. Ez utóbbit boldogult édesanyám említette két évvel halála (1973) előtt, akkor volt 93 éves. Édesapám 84 évesen halt meg 1957-ben.

Többet sajnos nem tudok.

Sopron, 1974. 02. 05.

Kiváló tisztelettel:

Mihályfia László nyugdíjas

Uj u. 15.

SL XIV. 59. 2. d.

Kézzel írt tisztázat, autográf.

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Műhely

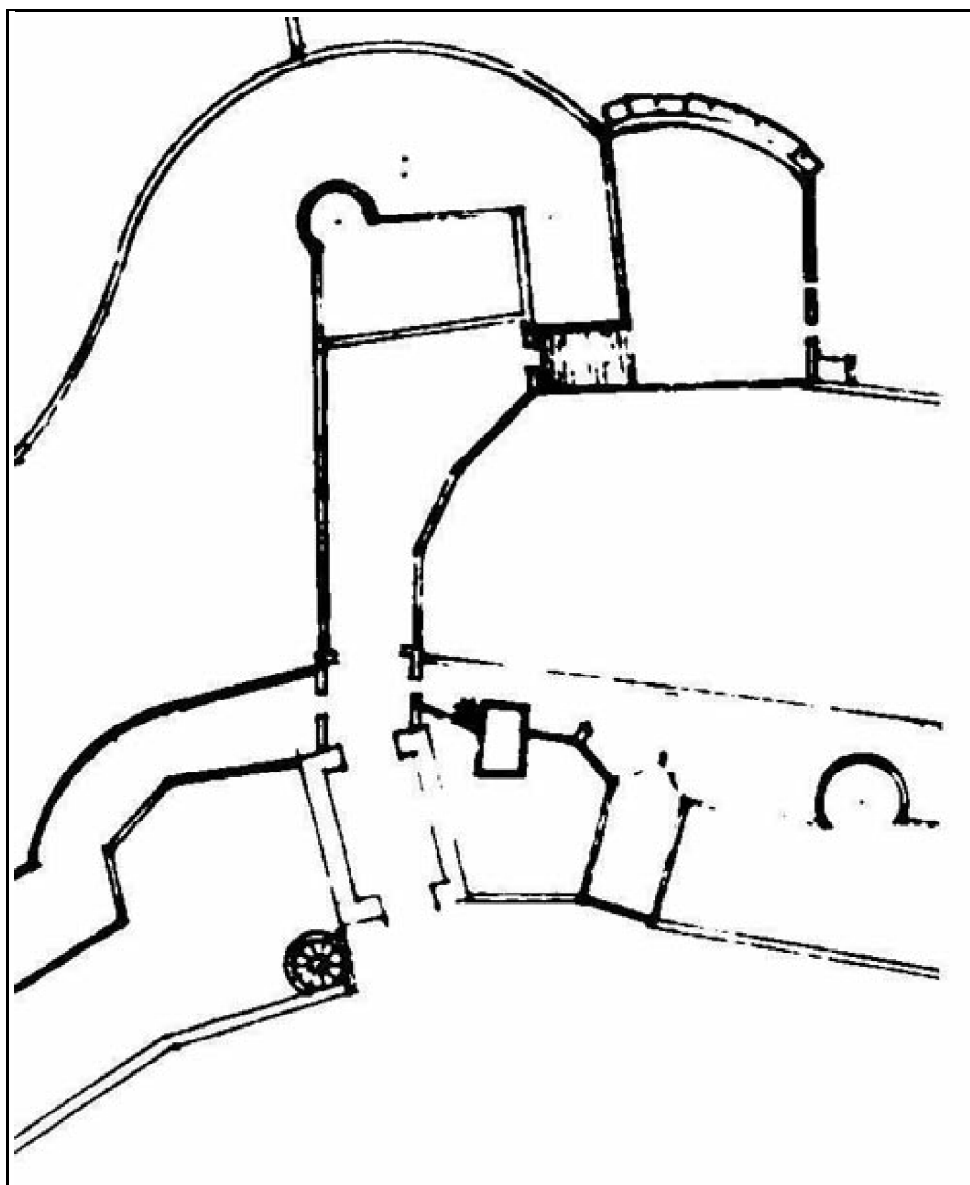
2004. LVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Műhely / Sedlmayr János: A soproni középkori Várostorony és környékének védelmi rendszere (1270–1676)*

62 Sedlmayr János: A soproni középkori Várostorony és környékének védelmi rendszere (1270–1676)⁽⁷⁶⁾

A soproni Tűztorony építéstörténetével már sokan foglalkoztak,¹⁽⁷⁷⁾ több kérdés azonban ma is válaszra vár. Nem ismerjük jól a torony többször változott középkori képét, nincs adatunk a későreneszánsz galéria és sisak tervezőjéről, bizonytalan a torony előtti „nyaktag” védelmi jellege, nem láttuk meg a torony két oldalához csatlakozó városfalszakaszok és az ún. „vörös sánc” összetartozását, valamint a Várostorony felső szintjeire felvezető külső lépcsőt. A lebontott toronyórháznak is csak bontási idejét ismerjük, építésének pontos dátumát viszont nem. Vitatható volt a nyugati oldalon indult feljárt is, amelyről a leírásokból csupán azt tudjuk, hogy az őrségnek nemcsak a városban és a környéken kitért tüzeket kellett figyelnie, hanem vásár- és ünnepnapokon köteles volt toronyzenét is szolgáltatnia.²⁽⁷⁸⁾

E cikkben csupán a torony és környékének középkori kialakításáról, építésének 1270 körüli kezdete és az 1676. évi soproni nagy tűzvész közötti mintegy négyszáz évet felölelő állapotáról, illetve változásáról írok.³⁽⁷⁹⁾ Vagyis a Várostoronynak és környékének elméleti rekonstrukcióját igyekszem felrajzolni, amelyről eddig részben téves ismeretünk volt, pedig ez a soproni Belváros védelmi rendszeréről több vonatkozásban igen fontos építészeti és műszaki tájékoztatást nyújt.

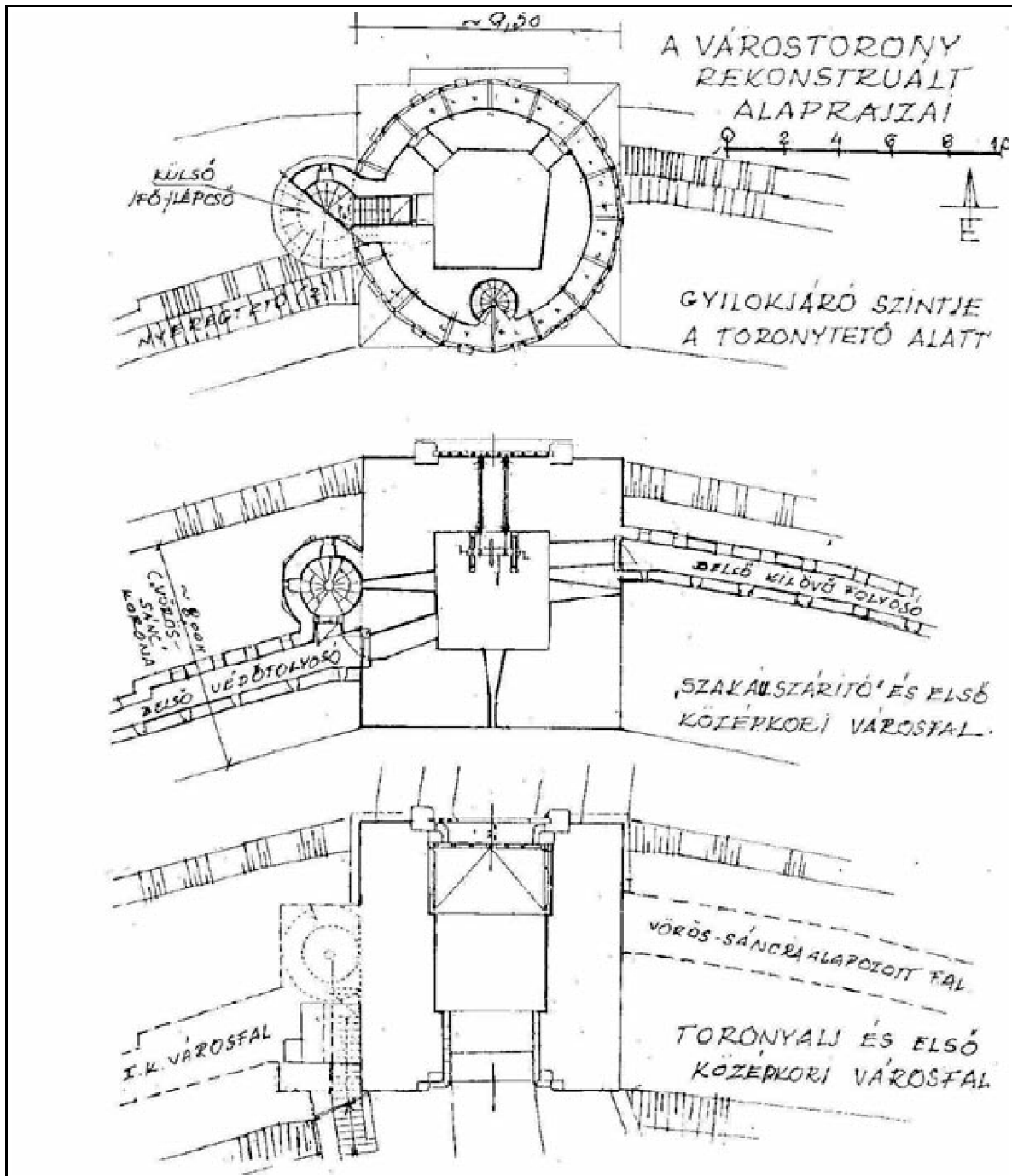
A hitelesebb elméleti rekonstrukciót az segítette elő, hogy a torony mai állapotát – ezen belül a jelentkező repedéseket – a város önkormányzata felülvizsgáltatja, s szakértőinek sorába a megbízott cég engem is meghívott. Így módom volt a torony vizsgálatában közvetlenül részt venni, amelyből én elsősorban a Tűztorony középkori kialakítását néztem át. Ennek során több, eddig ismeretlen megfigyelést tehettem, ⁶³amely elsősorban építészeti, illetve építéstörténeti jellegű, ugyanakkor azonban e vizsgálat a szükséges műszaki beavatkozások meghatározásához is hozzájárulhat.⁴⁽⁸⁰⁾

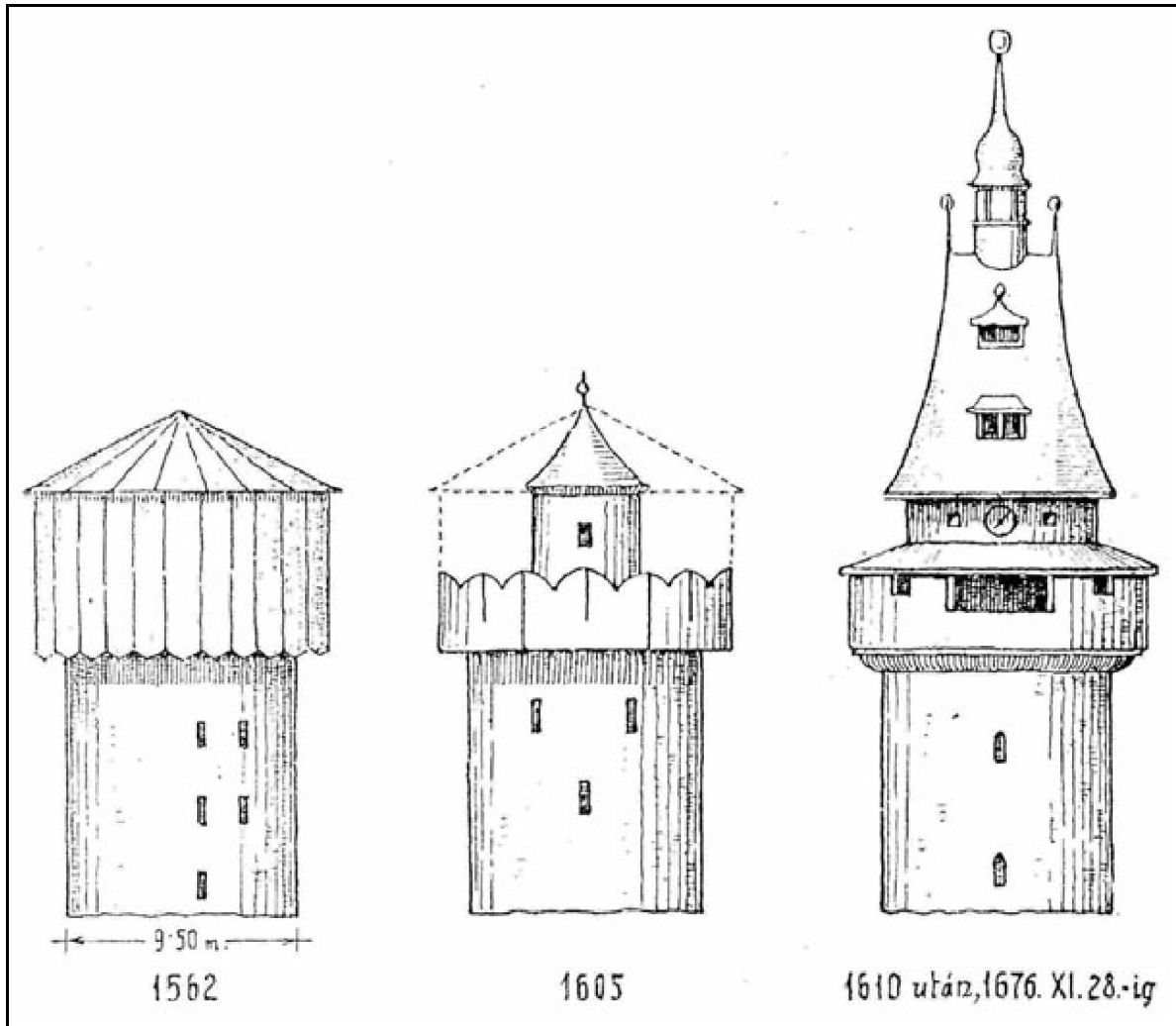
1. kép. A Belváros védelmi rendszerének ábrázolása (részlet) egy 1597-ben kelt alaprajzon, amelyen az említett „nyaktag” és a kaputorony nyugati oldalán a tárgyalt csigalépcső torony egyaránt kivehető.
Fotó: Adorján Attila.

Egy 1597-ben kelt ábrázoláson egyértelműen látható, hogy a középkori városkapu belső tornyának északi oldalán külső csigalépcső-torony állt, amelyre a kaputorony feljáratához és a csatlakozó várfalszakaszok szintjeinek eléréséhez elengedhetetlenül szükség volt (1. kép).⁵⁽⁸¹⁾ A helyszínrajzot készítő e csigalépcsőt kiemelten ábrázolja, míg a Várostorony középkori alaprajzát nem is tünteti fel. Ez a kutatók figyelmét elkerülte, feltehetően azért, mert a helyszínrajzon szereplő „nyaktagot” – a külső és belső kaputorony közötti bejárati szakaszt – kaputoronynak értelmezték.⁶⁽⁸²⁾ Az említett csigalépcsőnek viszont csak a torony mellett van igazi értelme, mert róla a kaputorony hat szintje és a városhatár két felső szintje is elérhető.

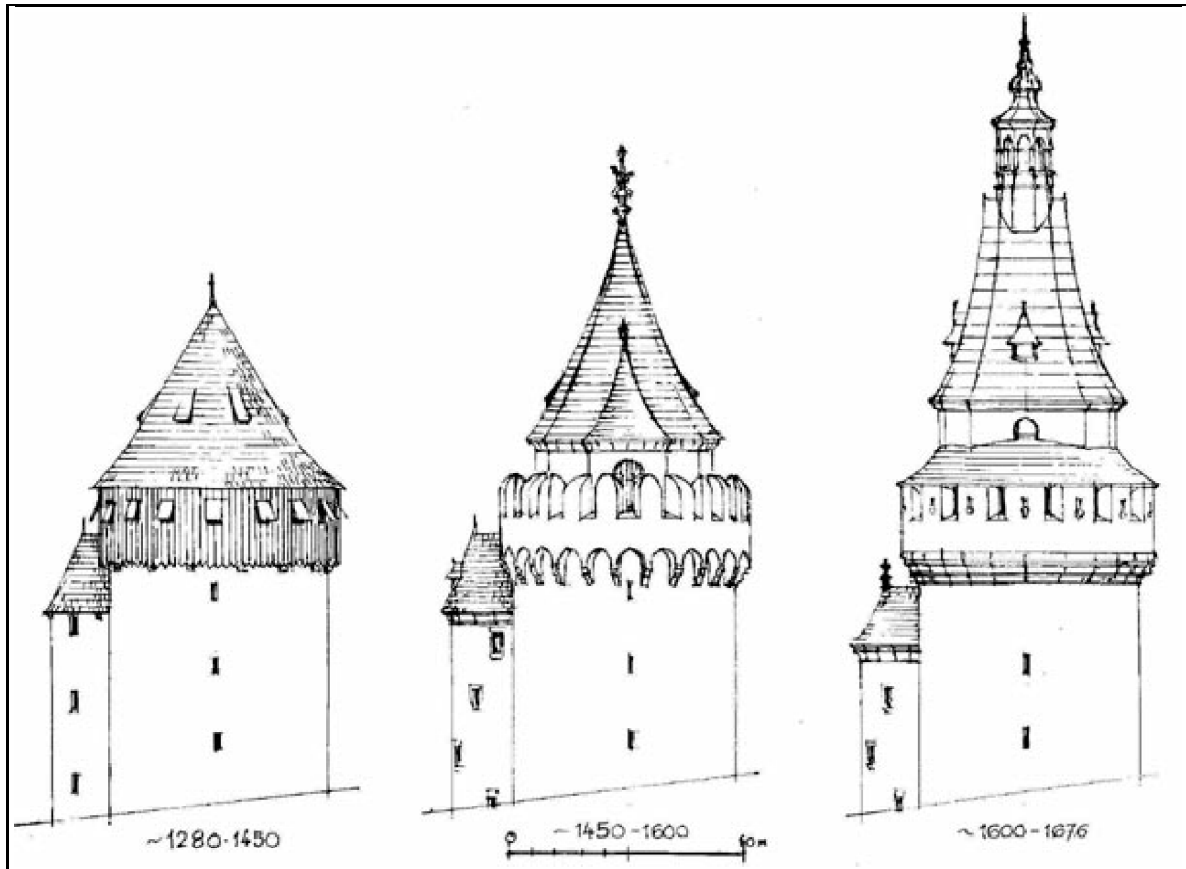
642. kép. A középkori Előkapu és északi városerődítések középkori alaprajza: a szerző rekonstrukciója, amely Gerő László helyszínrajzának felhasználásával készült.

3. kép. A középkori Várostorony és környékének földszinti, I. emeleti („szakállszárító”) és hatodik szintjének rekonstruált alaprajza.

654. kép. Storno Miksa rekonstrukciós kísérletei a Várostorony felső szakaszára

5. kép. A Várostorony felső szakasza az 1280, 1580 és 1685 években (a szerző elméleti rekonstrukciója)

66De miért nem került elő e csigalépcső alsó szakasza, illetve alapozása a Tűztorony körüli bontások és a három-négy évtizede végzett ásatások során?⁷⁽⁸³⁾

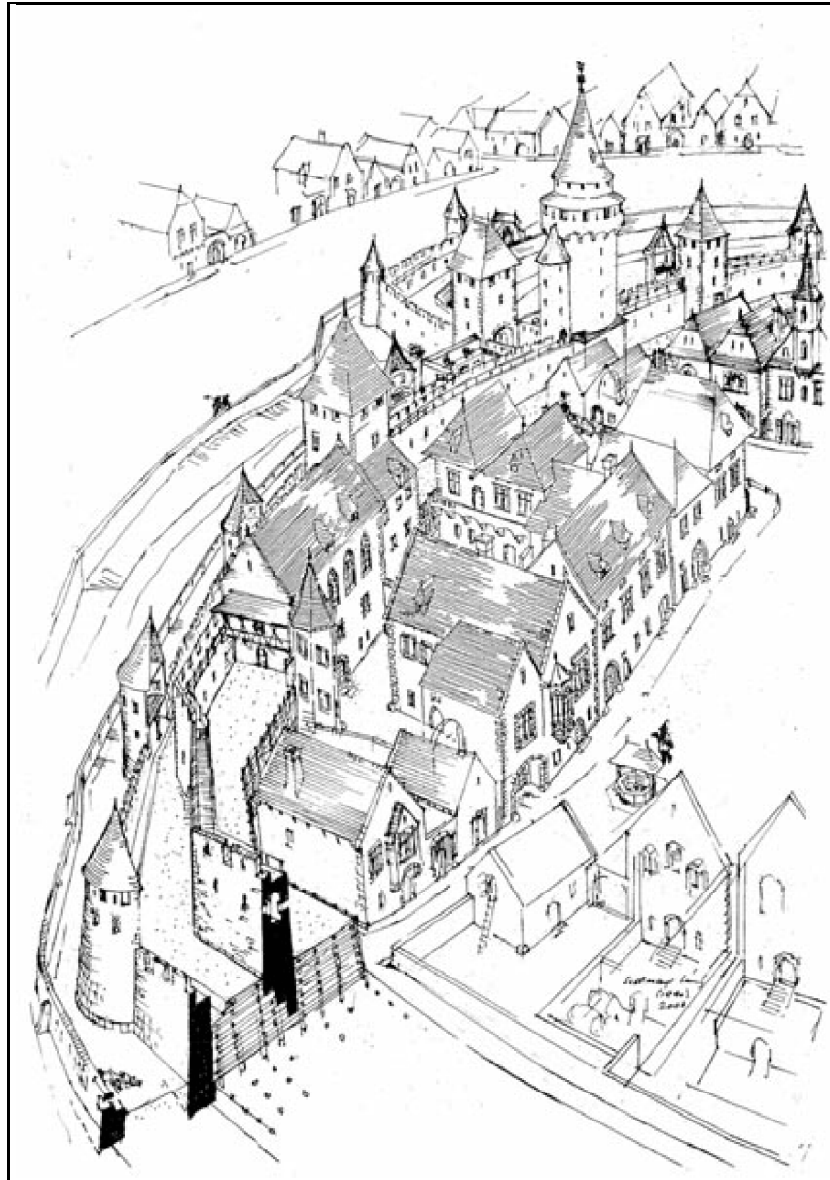

6. kép. A soproni középkori Várostorony és az ún. toronyórház képe a Fő tér felől. Fotó a Városháza környékén végzett nagyarányú bontások előtt (1896 körül).

Ez a kérdés a soproni belváros kora középkori védelmi rendszerének, az ispáni vár szerkezeti felépítésének ismeretében könnyen megválaszolható: azért nem jött napvilágra, mert az ispáni vár „vörös sáncát” – a gerendaváz, agyaggal kitöltött és helyszínen kiegészített védelmi gyűrűjét – az első kőfalazatú középkori városfal építéskor megtartották.⁸⁽⁸⁴⁾ Így az említett csigalépcső a vörös sánc tetejéről indult, amelyet az Előkapuban az új városháza felépítése előtt teljesen elbontottak. A széles és kellően ⁶⁷szilárdra kiegészített agyagsáncra a 13. század végén nemcsak a belső városfalgyűrűt, hanem a várfalat megosztó kisebb tornyokat is ráhelyezték, ahogy azt a Tábornok-ház (Fő tér 7.) négyzet alaprajzú tornyánál, az 1970-es években történt helyreállításkor megfigyeltük. Egy másik helyen, a Fabricius-ház (Fő tér 6.) mögött pedig az első városfalat a vörös-sáncra lépcsősen alapozták be.⁹⁽⁸⁵⁾ A magas és biztonságosan megépítendő belső

kaputornyot – a mai Várostoronyot – ugyanakkor a vörös-sáncra nem akarták helyezni, hanem azt a város szintjénél mintegy 6-7 méterrel mélyebbre, a jó teherbírású talajrétegre alapozták le, illetve részben az egyik római kori kaputorony alsó kősorain áll, amint azt Holl Imre és Póczy Klára ásatásai bebizonyították. Az első városfalgyűrű megközelíthetősége, illetve a vörös sánc megtartása egyértelműen azt feltételezi, hogy a kialakított belvárosi telkek mélysége kezdetben nem érhetett el a belső városfalat, így azok legfeljebb a vörös sánc belső „lábáig” terjeszkedhettek.¹⁰⁽⁸⁶⁾ A megtartott sánc felső szintjére nyilván több feljáró – lejtő vagy tereplépcső – vezetett, egy a Tűztorony nyugati oldala mellett is. E feljárat a toronyórház építéseinél – feltehetően még a középkorban, talán a 14. század második felében vagy csak a 15. század folyamán – tűnt el, illetve kerül be az örépületbe.¹¹⁽⁸⁷⁾

A 13–14. században – az ágyúk megjelenése előtt –, a két méter vastag, mintegy 12–14 méter magas, vörös-sáncra helyezett városfal a római városgyűrűvel együtt tekintélyt parancsolt (2. kép). E védelmi rendszer gyökeresebb átalakításával csak a 15. században számolhatunk, amikor a lakóházi telkek mélységét az első középkori városfalig megnövelték és a fal belső oldalán – akár a vörös-sánc bontása árán is – a telkek méretének nagyításával hátsó szárnyak is létesülhettek.¹²⁽⁸⁸⁾ A vörös sánc megbontásának első példája a Fabricius-ház hátsó szárnya érdekében történt, amely a tulajdonos jelentős személyiségére utal. (A többi belvárosi lakó ezt bizonyosan örömmel követte.) A telkek növelése a polgárság érdeke szerint történt, miközben kívül a várost egy újabb alacsony, harmadik védelmi gyűrűvel vették körül, ami a löfegyverek változásának, az ágyúknak is jobban megfelelt.¹³⁽⁸⁹⁾

687. kép. Távlati rajz, amely a soproni Várostorony és környékének 1450 körüli állapotát mutatja be. A szerző elméleti rekonstrukciója, készült 2004-ben.

69A középkori északi kaputornyot vizsgálva kimondhatjuk, hogy a középkorban két csigalépcsője volt: egyik az északi középtengelyre szerkesztett külső lépcső, másik a város felőli oldalon, a vastag falba rejtett belső feljárat (3. kép). Egy toronyhoz két csigalépcső máshol is előfordul, így például a visegrádi Lakótoronyban, ahol a déli toronycsúcsban lévő széles és igen kényelmes feljárat mellett egy második, kisebb szélességű csigalépcső már kezdetben kiépült. Feltehető, hogy ezt a duplázást védelmi okok is indokolták, sőt talán még funkcionális kívánság is lehetett, amennyiben a két lépcsőt és a torony egyes szintjeit más-más célra használták (az őrség számára, végső menedékként, értékek elhelyezésére, stb.). A külső és belső csigalépcső nem a toronyaljából, hanem az első emeletről indult, a négyzet alaprajzú alsó toronytest felső, ún. „szakállszárító” helyiség szintjéről. A torony e helyiségében helyezték el a kaputorony

külső felvonórácsának csörlőjét is, ahonnan azt naponta legalább egyszer felhúzták, illetve éjszakára leengedték.¹⁴⁽⁹⁰⁾ A kaputornyot e rácson kívül kétszárnyú kapu is zárta, ezt a belső szegmensíves áthidaló igazolja (ma nagyrészt elfalazva).

A két csigalépcsőn szintenként lehetett a belső helyiségeket elérni, a külső csigalépcsőből zárható ajtón át lehetett a toronytestbe bejutni. A két lépcsőről való bejutás, valamint a városfalak három szintjére kivezető nyílások sok áttörést jelentettek a hengeres toronytesten, amelyek együttesen – a későbbi befalazások ellenére még ma is, – kedvezőtlenül felosztják a toronytest egységes falát (4. és 5. kép).

A nagy soproni tűzvész utáni helyreállításkor – 1685 körül – lényegesen módosult a torony külső és belső kialakítása. A hengeres testű faltetőre oszlopos, késő reneszánsz alaprajzú felső szint, arra pedig gazdag konturrajzolatú, faszerkezetű sisak került. A galéria építésekor a belső csigalépcső felső szakaszát elfalazták. Ugyanakkor a külső csigalépcső elveszti védelmi szerepét, nyilván ezért is bontják azt le ekkor, a bevezető ajtónyílásokat pedig befalazzák. A kiépített torony ezután már valóban csak a tűzfigyelésre, toronyzenére és időjelzésre szolgált, ugyanekkor azonban városi jelképpé vált.

A Várostorony értékét az elméleti rekonstrukció birtokában rajzzal, modellel, helyszíni bemutatással nagyban fokozni lehet. Emellett azonban egykori funkcióját is jelezni lehetne. Ennek érdekében fontos lenne kapualjának kibontása és visszaállítása is (6. kép).¹⁵⁽⁹¹⁾ Mindenekelőtt azonban a ma mutatkozó hibákat kell megszüntetni, a többféle repedés okának tisztázása után. Mivel ezek nagy hányadát szerintem épp a torony középkori állapotának és funkciójának megváltozásával lehet magyarázni, ezért különösen fontosnak vélem a kaputorony új elméleti rekonstrukcióját, amelynek ismertetését e folyóirat terjesztheti legjobban (7. kép).

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Műhely / Kormos Gyula: A Szent György-templom kora-barokk orgonájának összehasonlítása korabeli hangszerekkel

70 Kormos Gyula: A Szent György-templom kora-barokk orgonájának összehasonlítása korabeli hangszerekkel

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Műhely / Kormos Gyula: A Szent György-templom kora-barokk orgonájának összehasonlítása korabeli hangszerekkel / A Szent György-templom páratlan értékű orgonája az európai örökségben

A Szent György-templom páratlan értékű orgonája az európai örökségben

Ismeretes, hogy a Kárpát-medence legrégebb működő orgonáját az evangélikusok építették 1633-ban,¹⁽⁹²⁾ amikor a kiváló zeneszerző, Rauch András volt a város és a templom orgonistája.²⁽⁹³⁾ A Szent György-templomot a bécsi béke után ugyanis kizárólag az evangélikusok használták. Ekkor bővítették karzatokkal és más átalakítást is végeztek benne.³⁽⁹⁴⁾ A Rauch alatt fellendült zenei élet, s minden bizonnyal maga az orgonista is egy nagyobb, pedálos orgonát igényelt a karzaton álló korábbi – már az 1500-as évektől meglévő – pozitív⁴⁽⁹⁵⁾ helyett. Az orgona építési körülményeiről mindössze csak annyit tudunk, hogy felépítéséhez 1633-ban állványzatot építettek az ácsok, s 1635-ben – nyilván a díszítések

elkészülte után – bontották el.[5\(96\)](#)

Az európai rangú védett hangszerek listáján lévő orgona[6\(97\)](#) (1. kép) építőjének neve azonban eddig ismeretlen. Igaz, az eddigi megállapítások arra mutatnak, hogy a hangszer *Johannes Woeckerl*, akkori bécsi orgonaépítő munkája, hiszen az új orgona és a Szent Mihály templom regáljának 1638-ban történt javíttatását követően 1641-ben Rauch András vette fel ez újabb javításért a Woeckerl részére járó összeget.[7\(98\)](#) Johannes Woeckerl neve itt található először a fellelhető iratanyagban. Sem az építés, sem az építés utáni évek megmaradt városi és egyházi számadásaiból nem tudható meg több az orgona építéséről, csupán az a szűkszavú két adat, amelyet az állványzatról tudunk.[8\(99\)](#) Mivel ekkor a város gyakorolta a kegyúri jogot, ők fizethették ki az orgonát is, de sajnos – [71](#)ami bizonyíthatná – a városi számadás ez esetben itt hiányzik.[9\(100\)](#) Az orgona 18. századi történetéről is hiányosak az ismereteink, de a 19. századtól gyakorlatilag minden soproni orgonaépítő végzett kisebb-nagyobb javítást a hangszeren. Ezek az adatok azonban a hangszer eredetének megállapításában nem segítenek. Sajnos az orgona műemléki mivoltába történő legsúlyosabb beavatkozás az 1957-es bővítéssel egybekötött átalakítás[10\(101\)](#) volt, nem dokumentálva a megelőző állapotot, s amikor az orgona addig még meglévő szerkezeti egységeinek egy része is nyom nélkül eltűnt.

1. kép. A Szent György-templom 1633-ban épített orgonája

Ahhoz, hogy e kiemelt nemzeti értéket képviselő orgona elkezdett restaurálása autentikus legyen, feltétlenül tisztázni kell e patinás hangszer építőjének nevét,¹¹⁽¹⁰²⁾ hogy a megfelelő analóg hangszer tanulmányozásával lehessen a restaurálást, illetve a hiányzó részek rekonstruálását elvégezni. A hangszer megmentése és szakszerű restaurálása nemcsak a Szent György-templom, Sopron és mindannyiunk közös érdeke és ⁷²felelőssége, hanem nemzeti és egyben nemzetközi jelentőséggel is bír. Ezért restaurálása és rekonstruálása rendkívül szerteágazó és sokrétű elméleti és gyakorlati szakértelmet követel: az 1600-as évek orgonarestaurálásában jártas, nemzetközileg elismert szakember ismereteit is igényeli. Éppen ezért – amíg nem késő – nélkülözhetetlen egy olyan szakértői bizottság létrehozása,¹²⁽¹⁰³⁾ amelyben egy ilyen ismeretekkel felvértezett orgonaszakértő is részt vesz, hiszen az átlagosnál sokkal több nyitott kérdés nehezíti a munkát. Ezek – a teljesség és rangsor igénye nélkül – elsősorban a már nem létező sípsorai,

szerkezeti egységei, alkatrészei rekonstrukciójára vonatkoznak:

- Ki volt az orgona építője?
- Mely orgonák és milyen szempontból tekinthetők analóg¹³⁽¹⁰⁴⁾ hangszernek?
- Hol állt eredetileg az orgona szekrénye?
- Milyen volt az eredeti homlokzat?
- Milyenek voltak a hiányzó szárnyasajtók?
- Milyen volt a játszószekrény¹⁴⁽¹⁰⁵⁾ kialakítása?
- Milyen volt a manuál és a pedál billentyűzete (anyag, méret, kialakítás)?
- Milyen volt a regisztertraktúra¹⁵⁽¹⁰⁶⁾ és regiszterkarok¹⁶⁽¹⁰⁷⁾ kialakítása?
- Milyen volt az orgona eredeti hangképe?
- Milyenek és mik lehettek a regiszterfeliratok?
- A hiányzó sípsorok milyen menzúrával rendelkeztek?
- Hogyan helyezkedett el eredetileg a pedálmű?
- Milyen volt a pedál szelládájának és síptőkéinek kialakítása?
- Hol és hogyan voltak elhelyezve, milyenek lehetettek a hangszer fúvói?
- Milyen volt az eredeti szélnyomás?
- Milyen volt a sípsorok intonálása?¹⁷⁽¹⁰⁸⁾
- Milyen lehetett az eredeti temperálás¹⁸⁽¹⁰⁹⁾ és hangmagasság?

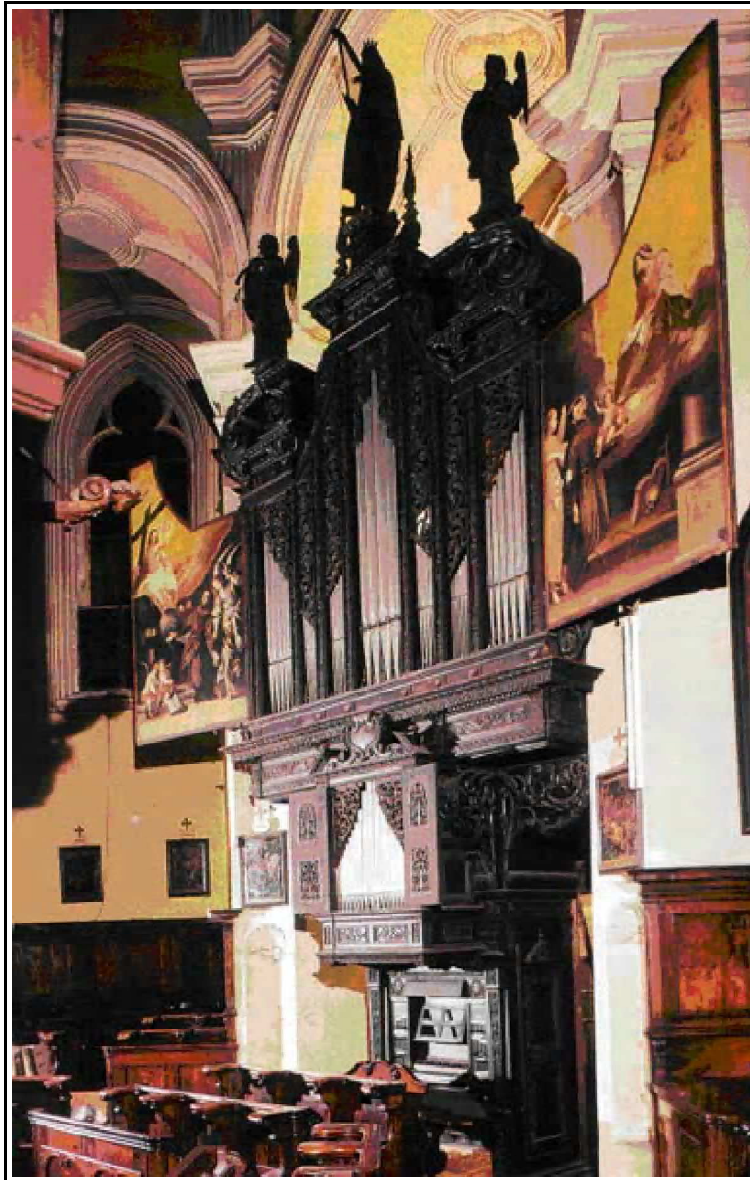
E kérdések erdejében segít talán továbblépni az, ha a Szent György-templom orgonáját más korabeli hangszerekkel összehasonlítjuk. Ez önmagában természetesen még nem elegendő, de a lehetséges analóg orgonák belső tartalmának (szerkezet, szelládák, ⁷³sípok, munkamódszer és más jellemzők) azonosító vizsgálata vihet közelebb a megoldáshoz, illetve adhatja meg a végső választ.

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Műhely / Kormos Gyula: A Szent György-templom kora-barokk orgonájának összehasonlítása korabeli hangszerekkel / Az orgona összehasonlítása korabeli hangszerekkel

Az orgona összehasonlítása korabeli hangszerekkel

Nem alaptalan az a feltételezés, hogy e patinás hangszer Woeckerl műve,¹⁹⁽¹¹⁰⁾ hiszen – a korabeli és a mai gyakorlat szerint – az orgona javítására leggyakrabban magát az orgonaépítőt kérték fel.²⁰⁽¹¹¹⁾ Másrészt van hasonlóság a bécsi Franziskanerkirche bizonyítottan Woeckerl orgonájával (2–3. kép),²¹⁽¹¹²⁾ azonban

sokkal feltűnőbb a hasonlóság *Andreas Putz (Butz)* Innichenben épített hangszerével (4–5. kép).[22\(113\)](#)

2. kép. Woeckerl 1642-ben épített orgonája Bécsben

[74](#)*Andreas Putz*[23\(114\)](#) a Putz-család első tagja, aki igazolhatóan ausztriai orgonaépítő volt, már a 17. század elején Passauban működött. 1613-ban egy 16 regiszteres orgonát rendeltek meg nála a bozeni ferencesek temploma számára, amit 1618-ban állítottak fel Matthäus Aignerrel. A hangszer szárnyas ajtajai ma is megtalálhatók a kolostor nagytermében.[24\(115\)](#) Ugyanebben az évben készítette el a kelet-tiroli Lienz plébániatemploma számára azt az orgonát, amely részben fennmaradt.[25\(116\)](#) Ő építette 1620-ban a brixeni dóm egykori orgonáját; 1624-ben a kremsmünsteri, majd 1628/29-ben az innicheni apátság gazdagodott hangszerével.[26\(117\)](#)

3. kép. Woeckerl 1642-ben épített orgonája Bécsben (zárt szárnyasajtókkal)

75 De hogy kerül a képbe egy passauai orgonaépítő pusztán az orgonák hasonlósága alapján, hiszen említett orgonáját Dél-tirolban, a mai Olaszország területén állította fel? A válasz egyszerű: Putz Alsó-Ausztriában is dolgozott, mégpedig 1634-ben Schläglben, az apátsági templom 19 regiszteres kétmanuálos, pedálos hangszerén.²⁷⁽¹¹⁸⁾ Mikor ezt az orgonát befejezte, még két pozitívot is készített. Egy nyolcregisztereset a Schlägl melletti Rohrbach temploma számára, a másikat pedig Lambachban.²⁸⁽¹¹⁹⁾ Így nem lehetetlen, hogy a soproni Szent György-templom részére az orgonát éppen ő szállította volna Bécsig a Dunán, majd onnan szekéren. S miután elkészült hangszerével, 1634-ben továbbra is a tágabban értelmezett környéken épített: a fent említett alsó-ausztriai Schlägl, Rohrbach, Lambach települések orgonáit.

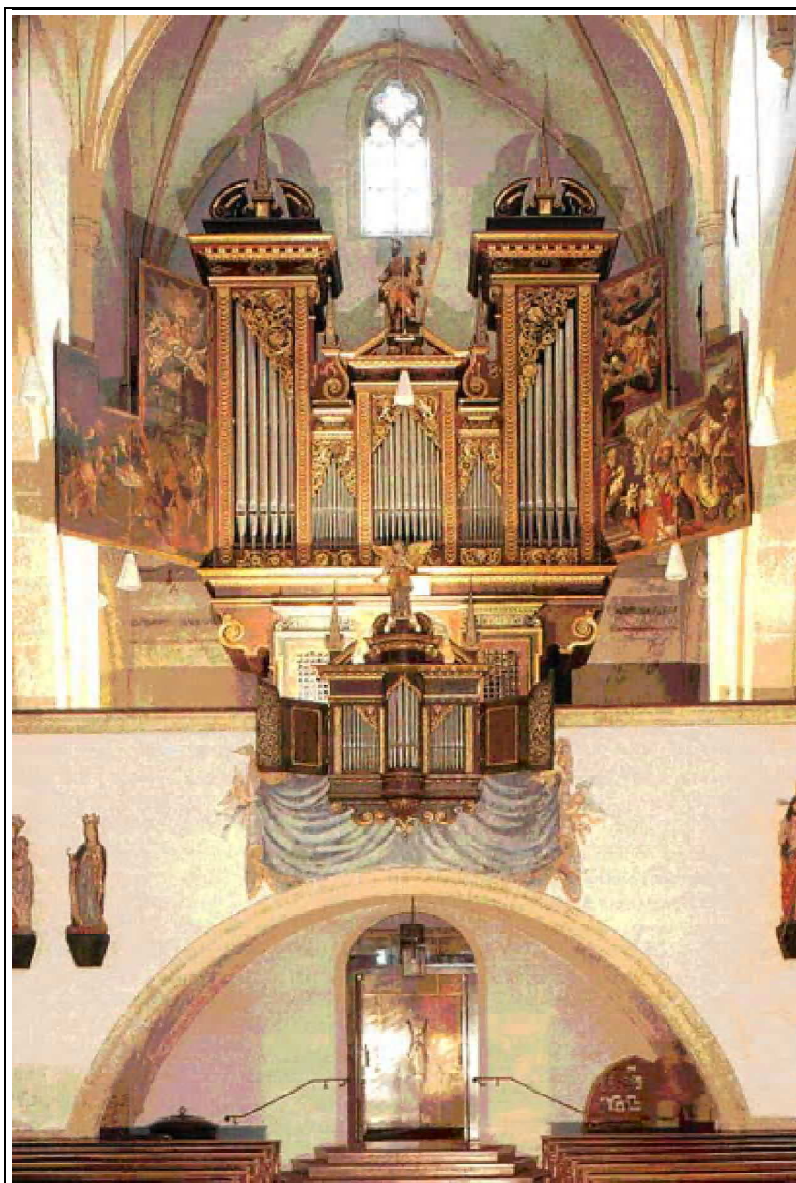
4. kép. Putz 1627-28-ban épült orgonája Innichenben (nyitott szárnyasajtókkal)

Az összehasonlításához a lehetséges analóg hangszerek közül Putz innicheni, lienzi és Schläglben épített orgonahomlokzatain (4–7. képek), valamint a bécsi Woeckerl-orgonán (2-3. kép) kívül rendelkezésre áll még a szakolcai, [29\(120\)](#) egykor 16 változatú orgona, [76](#) amelyet segédei [30\(121\)](#) és a hangszer stílusjegyei alapján tulajdonítanak a bécsi mester munkájának. Woeckerl e két orgonájára alapvetően jellemző, hogy középső legmagasabb síptükrét határoló lizénái [31\(122\)](#) csak 50 %-kal hosszabbak, mint a szomszédos szélső sípmezőké. Ezzel szemben a soproni orgona középső, legnagyobb síptornya csaknem 100 %-kal magasabb a közbensőknél. A legnagyobb sípokot magába foglaló síptornyok ilyenforma hangsúlyozása csak Putz vagy Freundt hangszereit jellemzi, [32\(123\)](#) bár éppen az innicheni kivétel ez alól.

5. kép. Putz 1627-28-ban épült orgonája Innichenben (csukott szárnyasajtókkal)

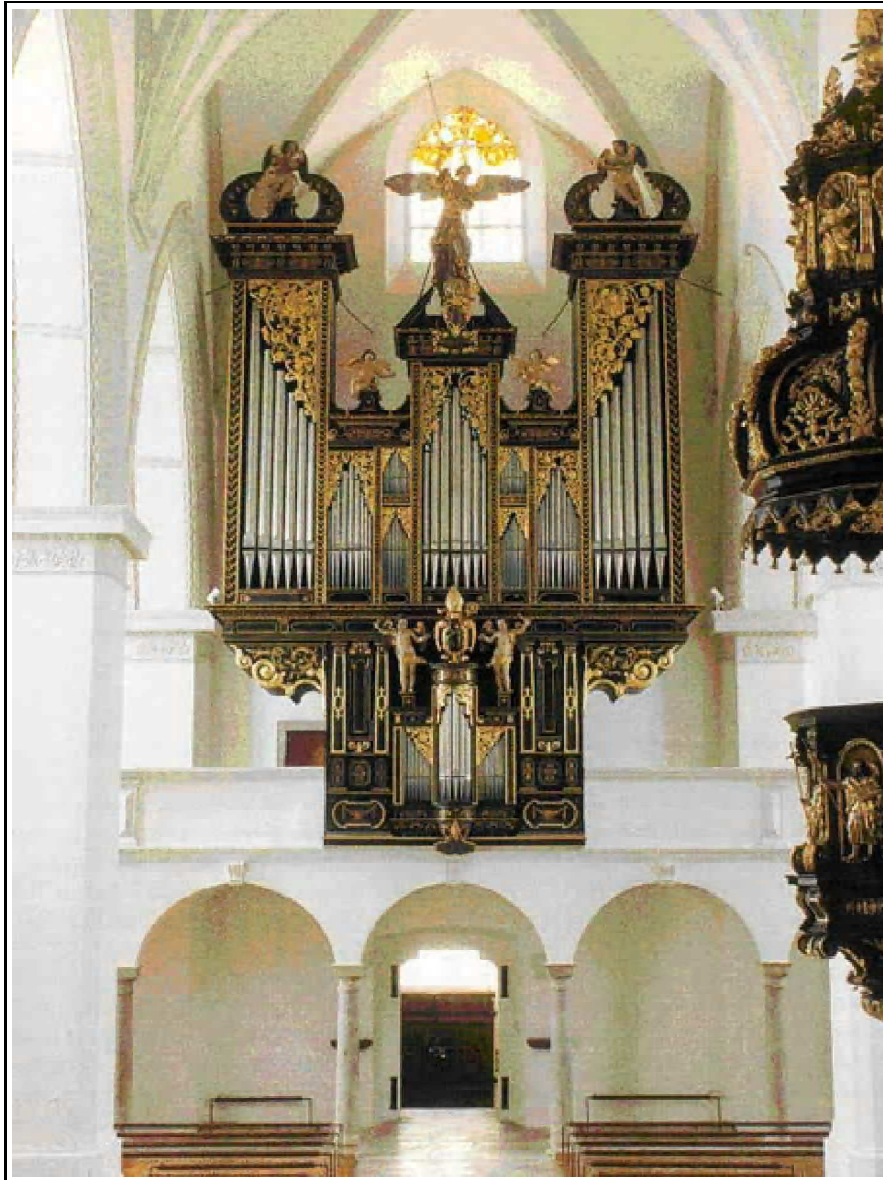
Freundt klosterneuburgi nagy orgonája (9. kép) némely tekintetben ellenpólusa Woeckerl hangszerének, miután Woeckerl bécsi hangszere eredetileg tört billentyűvel rendelkezett a gis^0/as^0 , dis^1/es^1 és gis^1/as^1 hangok esetében, míg Freundt a passzai modernebb iskolát reprezentálja,³³⁽¹²⁴⁾ amelyet Putz is képvisel. Freundt klosterneuburgi hangszere azonban egyáltalán nem tartalmaz fasípokat, ezért a további ⁷⁷összehasonlításból ki kellene zárunk, hiszen a Szent György-templom orgonájára ez nem jellemző.

6. kép. Putz 1618-ban épített orgonája a liezi plébániatemplomban

Mindkét Woekerl-orgonára (2–3., 8. képek) jellemző, hogy mind a lizénákat, s mind az alsó kettős pákányzat, valamint az ornamentika alatti párkányok frízeit³⁴⁽¹²⁵⁾ és koronázó tagjait gazdagon díszítik. A soproni orgonánál azonban csak a felső párkányok frízei díszítettek (1. kép). A két Woekerl-orgonát – ellentétben a sopronival – súlyos ívelt ornamentika jellemzi, amelyet további kiegészítő tagokkal fokoznak, s az újabb párkányon elhelyezett váza, illetve szobrok növelik a szekrény magasba ívelő hatását. A Szent György-templom orgonáját az alacsonyabb sípmezők fölött a csúcs felé mutató, kagylóvonal ívű volutával támogatott egyszerű ferde, egyenes vonalú tört oromzat zárja (1. kép). Szinte teljesen azonos hatást kelt Putz innicheni orgonájának ugyancsak egyszerű egyenes tört oromzata (4–5. kép), bár itt a kagylóvonal helyett csigavonalban végződő voluta készült. Az *egyes vonalú tört oromzat csak Putz vizsgált hangszereire* (4–7. kép) jellemző csakúgy, mint a felső párkányok koronázó tagjait szembetűnően

hangsúlyozó ívelt konzolsor. Woeckerl hangszerein [78](#) ugyan található konzolsor, de az hangsúlyt nem kap, mivel az inkább apró fogsoros díszítésnek nevezhető (2, 8. kép). Ugyanakkor nem szabad elhallgatnunk azt, hogy a Szent György-templom orgonájának és Woeckerl szakolcai hangszerének aranyozott oldaldíszei nagyon hasonló motívumúak (1. és 8. kép).

7. kép. Az 1634-ben épített Putz-orgona Schläglben

A Szent György-templom orgonájának középső síptornya *párkányának koronázó tagja* egyértelműen *hiányzik* (1. kép), helyette későbbinek látszó, igénytelen aranyozott koronadísz zárja az ornamentikát. Ez a tény egyértelműen arra mutat, hogy az orgonaszekrény nem az eredeti felállítási helyén áll. Az áthelyezéskor és az orgona megemeléskor nyilván nem fért el szélességében a boltozat záróköve alatt a középső párkány koronázó tagja, így azt egyszerűen elhagyták, s a hiányt az említett koronadísszel

igyekeztek valamelyest ellensúlyozni.

Elgondolkodtató az a tény is, hogy az evangélikusok, akik 1633-ban a Szent György-templom, majd 1651-ben a Szent Mihály-templom orgonáját építették,[35\(126\)](#) az 1674-es templomvisszavétel után nem bécsi mesterhez fordultak, hogy az 1676-ban leégett első fa imaházuk után felépített második fatemplomukba orgonát építtessenek, [79](#)hanem a bajor waidhofeni *Jacob Preitensteiner*hez 1677-ben. Majd miután nagyobb hangszerre volt szükségük, akkor sem bécsi mestert kerestek fel 1689-ben, hanem a regensburgi *Jacob Harrer*rel kötöttek szerződést orgonájuk megépítésére.[36\(127\)](#)

8. kép. Woeckerl szabolcai orgonája

Amennyiben a lehetséges analóg hangszerek tüzetes belső vizsgálata azzal az eredménnyel járna, hogy a

Szent György-templom orgonáját nem a bécsi Woeckerl, hanem a passzai Putz építette volna, akkor meg kell magyaráznunk azt a tényt, hogy 1641-ben miért Woeckerl javította orgonájukat. Mindenképpen fel kell tételeznünk, hogy Putz és Woeckerl ismerték egymást. Az egyik feltételezés szerint Putz már 1633–34-ben megkérhette Woeckerlt – s megegyezhetett az evangélikusokkal vagy a várossal is –, hogy meghibásodás esetén Woeckerl javítsa meg a Szent György-templom orgonáját, hiszen neki Passauból eljönni lényegesen több időt, s költséget jelent. A másik feltételezés pedig az, hogy Putz pusztán ez alkalommal, azaz 1641-ben kérte meg Woeckerlt, ugyanis ezidőtájt mindketten egy jelentős munkán dolgoztak: Woeckerl saját városában Bécsben, mindössze 66 km-re Soprontól, a passzai Putz [80](#)pedig a Soprontól sokkal távolabbi Schläglben. Kézenfekvő lehetett tehát, hogy Woeckerl menjen Sopronba. Később már egyáltalán nem találkozhatunk Woeckerl névvel a számadásokban, hiszen Olmützbe vándorolt. [37\(128\)](#)

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Műhely / Kormos Gyula: A Szent György-templom kora-barokk orgonájának összehasonlítása korabeli hangszerekkel / A lehetséges analóg hangszerek korabeli diszpozíciói

81 A lehetséges analóg hangszerek korabeli diszpozíciói

A Szent György-templom orgonája restaurálásának egyik kulcskérdése az orgona eredeti hangképének, regisztereinek megállapítása. Ezt a kutatási munkát a lehetséges meglévő korabeli hangszerek, az orgona építőjével kötött szerződésekben fellelhető diszpozíciók és a korabeli orgonák hangképeinek vizsgálata segíthetik. Ezért álljon itt néhány diszpozíció.

Mindenekelőtt lássuk a *Szent György-templom* orgonájának hiányos diszpozícióját:[38\(129\)](#)

Manuál:

Flauta	8'	(1633)
Copula maior	8'	(1633)
Principal	4'	
Copula minor	4'	
?39(130)?		
?Octav	2'	
?	?	
Mixtur 3fach	(?)	(1633)
Pedál:		
Subbass	16'	(1633)
Flautabass	8'	(1633)

Johannes Woeckerl bécsi orgonájának (1642) eredeti hangképe a vele kötött szerződés szerint:[40\(131\)](#)

[*Hauptwerk*]:

Principal Corhö*	[8']
Copln Corhö	[8']
Quintadena Corhö	[8']
Principaloctau	[4']
Quint	[2 2/3']
Superoctau	[2']
Mixtur	[6fach]
Copl Flöten octau	[4']
Dremolant	

Prust Positiv:

Copln Corhö	[8']
Spüzflöten von octau	[4']
Principal octau	[4']
Superoctau	[2']
Khrumphörner Corhö	[8']
Zymbel mit drey Pfeuffen	[3fach]

Patall [Pedal]:

großer, offener Portuna	[16']
Plohflöten	[8']

Octau	[4']
Quint	[2 2/3']
Mixtur mit 4 Pfeuffen	[4fach]
Pußauer Corhöh	[8']

* Az alapregisztereknél a „Corhöh” kiegészítés a hangszer karorgona mivoltából fakadó hangmagasságára utal.

82Az orgona diszpozíciója csak csekély mértékben változott meg. Sajnos azonban 1953-ban a tört oktávot kromatikussá alakították, játszószekrényét pedig teljesen átépítették az új billentyűzet elhelyezése érdekében.[41\(132\)](#)

Andreas Putz 1627/28-ban Innichenben épült apátsági orgonájának diszpozíciója az 1627-es szerződés szerint:[42\(133\)](#)

Manuál:

Principal	[8']	(ón)
Copln	[8']	(fa)
Octav	[4']	(ón)
Flautten	[4']	(fa)
Super Octav	[2']	(ón)
Quint	[1 ~]	(ón)
Zimbl 3fach		(ón)
Tremulant		
Pedál:		
Supbassum	[16']	(fa)

Sajnos Putz innicheni orgonáját időközben kétmanuálosra bővítették, így az eredeti regiszterek közül csak a 8' és 4' sípsorai maradtak ránk.[43\(134\)](#)

Putz kremsmünsteri orgonája[44\(135\)](#) 1624-ből:

Első mű:

Subbaß	[?16']	(fa)
Principal	[8']	(fém)
Copl	[8']	(fa)
Octav	[4']	(fém)
Fleten	[4']	(fa)
Quint	[2 2/3']	(fém)
Super Octav	[2']	(fém)

Mixtur	6fach	(fém)
Kismű		
Principal	[4' ?]	(fa!)
Quintadena	[8']	?
Spitzfleten	[4']	
Dulcian	?	
Superoctav	?	(ón)
Quintdecima	[1 1/3' ?]	
Pedal		
83 Subbaß	16'	(fa)I
Octav	8'	(ón)
Superoctav	[4']	(fém)
Quint	[2 2/3']	(fém)
Mixtur	3fach	(fém)
Zimbel		(fém)

Putz 1634-ben épült orgonája Schläglben: (A regiszternevek nem eredeti írásmóddal)

Főmű:

Principal	8'
Coppel	8'
Octav	4'
Spitzflöte	4'
Quint	2 2/3'
Octave	2'
Mixtur	8fach
Zimbel	4fach

Positiv:

Coppel	8'
Principal	4'
Flöte	4'
Quint	2 2/3'
Octave	2'
Mixtur	3fach

Pedal:

Principalbaß	16'
--------------	-----

Subbaß	16'
Octavbaß	8'
Octav	2'
Mixtur	4fach

Bár korábban felmerült, hogy másik nagy passui mester, *Johann Georg Freundt* munkáit az összehasonlításból ki kellene zárni, a diszpozíció szempontjából érdemes azonban egy kisebb munkájába bepillantani, hiszen ő is épített orgonákat a közelben. Alsó-Ausztria területén 1620-ból ismert egy egykori kisebb orgonája, amelyet az ardaggeri apátság templomában állított fel, majd a klosterneuburgi apátság részére 1636–1642 között két segédjével építette újjá és bővítette 34 regiszteresre Jonas Scherer 1556-ban épített 20 regiszteres orgonáját. Ezt követően 1648-ban ugyanitt egy kis orgonát is épített, ami sajnos nem maradt fenn.[45\(136\)](#)

[84](#)Johann Georg Freundt egykori orgonájának diszpozíciója Ardaggerben[46\(137\)](#) ugyan néhány ponton kérdéses és a regiszternevek egyáltalán nem eredetiek, mégis érdemes betekinteni:

[<i>Hauptwerk</i>]:		Positiv:	
Principal	8'	Gedackt	8'
Viola ?	8'	Gedackt	4'
Octave	4'	Principal	2'
Quint	2 2/3'	Mixtur 2fach	1 1/3'
Octave	2'	Pedal:	
Mixtur 3fach	2'	Bordunbaß	16'
		Oktavbaß	8'
		Quint und Oktave ?	5 1/3'+4'

Könnyen belátható a fenti diszpozícióból, hogy Freundt e hangszerében lehet a legkevesebb hasonlóságot a Szent György-templom orgonájával megtalálni.

Összefoglalásként megállapítható, hogy a Szent György-templom orgonája – melyhez Putz orgonái külső jelek alapján jobban hasonlítanak, mint Woeckerl orgonái – sok rejtélyt hordoz magában. A bécsi Franziskanerkirche Woeckerl-orgonája ezen túl nem rövid mélyoktávus volt, hanem törtoktávval rendelkezett. Mindezek mérlegelése mellett az orgona belső anyagának és azok kidolgozási munkamódszereinek szakértői testület által történő összehasonlítása adhatja meg a választ egy analóg hangszer kiválasztásához, szem előtt tartva, hogy „*találgatások nem képezhetik a restaurátori munka alapját*”.[47\(138\)](#)

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Soproni Könyvespölc

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Soproni Könyvespolc / **SZEMLÉK SZEMLÉJE I.*** Bemutatkozik a Pécsi Szemle A várostörténeti folyóirat első öt évéről (1998-2003)

85 SZEMLÉK SZEMLÉJE I.*

(139) Bemutatkozik a Pécsi Szemle

A várostörténeti folyóirat első öt évéről (1998-2003)

Magam és a Pécsi Szemle szerkesztői-szerzői részéről is megtiszteltetés, hogy az öt éve fennálló várostörténeti szemle a nagy előd, az 1937 óta létező Soproni Szemle hasábjain, ha vázlatosan is, de bemutatkozhat. Nem árulok el kulisszatitkot, ha megemlítem, hogy az újonnan megalakult folyóirat névadásánál a főszerkesztő a soproni várostörténeti orgánum elnevezését vette mintául. Régóta óhajtott, szinte közigény valósult meg a Pécsi Szemle 1998 tavaszán kezdődő útnak indításával. Ekkor a város gazdag hagyományokkal rendelkező sajtóorgánumai (Jelenkor, Sétatér, Echo és a Dialóg) elsősorban a kulturális és művészeti élet szellemi értékteremtését kísérték figyelemmel. Pécs 2000 éves, patinás múltat magáénak mondható történetét bemutató és ismertető várostörténeti folyóirat megalakításával azonban mindezidáig adósak maradtak a város történészei és prominens vezetői. Pedig ezt megelőzően is volt rá igény, így több olyan lap is létezett az elmúlt évtizedekben, amelyek különböző részletességgel és színvonalon publikáltak várostörténeti írásokat:

Ezek közül elsőként Pécs 1892-ben megalakult első napilapját, a Pécsi Naplót kell megemlíteni, amelyben szinte folyamatosan tettek közzé Pécs történetét taglaló cikkeket, sőt forrásközléseket Németh Béla és Várady Ferenc, a korszak neves levéltárnokai. A későbbi évtizedekben Török Géza, Szabó Pál Zoltán, Fejes György és Szőnyi Ottó folytatta ezt a népszerűsítő publicisztikát a városi napilapok hasábjain. Fontos megemlítenünk a Pécs-Baranyamegyei Múzeum Egyesület kiadásában 1908 és 1930 között megjelenő Értesítőt (PBMÉ), amelynek egyik jelentős szerkesztője volt a város első múzeumigazgatója, dr. Szőnyi Ottó, a neves régész és művészettörténész. Később ismét életre keltették a lapot Pécs Szab. Kir. Város „Majorossy Imre Múzeumának” Értesítője névvel, de csak 1941 és 1943 között tudott fennmaradni. A város szellemi életében mérföldkőnek számított az 1923-ban Pécsre költöztetett, egykor Pozsonyban székelő M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem működése. Az egyetem indította többek között útnak 1935-ben az 1943-ig fennmaradni tudó Pannonia c. évnegyedes folyóiratot, melyben számos igényes várostörténeti tanulmány is megjelent többek közt Klemm Antal, Birkás Géza és Paulovics István tollából, tudományos munkásságukat is **86**fémjelezve. Majd hosszabb szünetet követően 1956-ban keltette életre a Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége Pécsi Intéző Bizottsága a Pécsi Műszaki Szemlét. E lapban 1994-ig tartó megjelenése alatt a gyakori ideológiai viták és kritikák ellenére számos gazdaság-, ipar- és építéstörténeti cikk is megjelent egy figyelemre méltó rovat, a város jeles műszaki értelmiségijeinek munkásságát bemutató sorozat mellett. Itt kell említést tennem a Baranya Megyei Tanács Művelődési Osztályának gondozásában 1957-től 1990-ig megjelenő Baranyai Művelődés c. havi folyóiratáról is, amelyben a honismereti, helytörténeti és az „Ismerd meg Baranyát” c. rovatok a város történetével

foglalkozó tanulmányokat és ismertetéseket is rendszeresen közöltek. Természetesen Pécs közgyűjteményei is felvállalták évkönyvekben és más időszakos kiadványokban, periodikákban a város történetére vonatkozó írások publikálását, mint ahogy számos más fórumon is szinten tartották a történeti hagyaték ismertetését.

Mindezekről függetlenül sokak részéről kapott kedvező fogadtatást és bátorítást a hiánypótló folyóirat. A periodika 1998 tavaszán jelent meg, mint évnegyedes folyóirat, de első két száma fél évenként összevonva került ki a nyomdából. 1999-től viszont évszakonként kerül az érdeklődők kezébe. Az úttörő jelentőségű folyóirat Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata alapításaként jött létre, s kiadását az országos hírű Pécsi Direkt Kft. Alexandra Kiadó gondozta. 2001-től viszont az ekkor megalakult Pécsi Szemle Várostitörténeti Alapítvány vette át ezt a feladatot. Az Alexandra Kiadó továbbra is támogatja a lapot szponzorként. Az ezredfordulóra a folyóirat anyagi és erkölcsi háttere is megszilárdulni látszott olyan mecénások csatlakozásával, mint a Pannon Power Rt. és a Pécsi Város Üzemelési és Vagyonkezelő Rt. Még így sem kerülhet el a pályázatok igénybevétele, amelyek révén az utóbbi években a Nemzeti Kulturális Alapprogramtól és a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumától is támogatást kaptunk.

A Pécsi Szemle megjelenése óta folyamatosan támaszkodik az egyetem, a közgyűjtemények, intézmények, egyesületek és számos kutató tudományos produktumára, szellemi hátterére. Ez a törekvés jól tükröződik az egyre népesebb szerzőgárda és természetesen a szerkesztők személyében is: A folyóirat főszerkesztője a város kulturális, művészeti életében jelentős egyéniség, dr. Romváry Ferenc Munkácsy-díjas művészettörténész, míg a szerkesztőbizottságot a megalakulásnál Huszár Zoltán múzeumigazgató, Sikfői Tamás iparkamarai titkár és Rozs András főlevéltáros alkotta. Utóbb említett szerkesztőt 2000 nyarán Nagy Imre Gábor levéltári osztályvezető váltotta fel, míg Huszár Zoltán helyére 2003 tavaszától Szalay Tamás került. A Pécsi Szemle törekvéseit a most már jelentősnek mondható publikációk típusa és értékrendje mellett a kezdőszámban közzétett polgármesteri köszöntő is közvetítette többek között e sorokkal: *„Ha végiglapozza a kiadványt vagy megnézi a tartalomjegyzéket, sokszínű, összességében a város életének egészét felölelő történelmi visszatekintést talál.”* S ezt a sokszínűséget valóban mindegyik eddig megjelent számban megtapasztalhatjuk. Főként azért, mert rendkívül széles körben ismertetik a történeti múlt eseményeit, az ókeresztény kápolnáktól a pécsi gyufagyárig. S ehhez az ismertebb, szakterületükön már többször is bizonyító kutatók mellett a pályakezdő történészek, egyetemisták és kedvtelésből kutató amatőrök szélesedő tábora is hozzájárul. ⁸⁷Viszont az is tény, hogy a gazdag történelmi múltú város történetírása még nagyon sok fehér folttal, feltárássra, részletesebb feldolgozásra váró szakterülettel várja a történetkutatókat. Tehát bőven van mit pótolniuk a történészeknek. Elég, ha csak azt a tényt említem, hogy a Mecsekalji városnak még mindig nem készült el az évtizedek óta tervezett történeti monográfiája. Reméljük, hogy a Pécsi Szemle a maga kereteivel is hozzájárulhat ehhez a nagy feladathoz.

Mivel még mindig újnak, „pályakezdőnek” tekinthető a periodika, a történelmi szemle szerkezete, belső arculata még nem alakult ki. Pontosabban a többi történeti, vagy szakmai folyóirattal ellentétben a Pécsi Szemle eddig még nem alakította ki azt a szerkezeti felosztást, ami egyben magasabb szintű koncepciót, távlati terveket, elgondolásokat is feltételez. Ennek érzékelhetően is több oka lehet. A rovatok szerinti beosztás helyett a kronológia a fő szerkesztési elv, azaz tematikától, terjedelemtől és műfajtól függetlenül időrendben közlik a szerkesztők a folyóiratban közzétett írásokat. Egy állandó rovattal azonban folyamatosan találkozhat az olvasó: a „Pécsett történt” c. kronológiai összeállítás krónika-szerűen ismerteti a legfontosabb eseményeket 100, 75, 50, és 25 éves terminusokra osztva. Ez az összeállítás elsősorban Horváth Eszter, a Csorba Győző Megyei Könyvtár osztályvezetőjének érdeme, aki 2002-től már önállóan

állítja össze a „városkrónikát”. 2001-től a Pécsi Szemle előfizetőinek névsorát is fontosnak tartották a szerkesztők közzétenni. A folyóirat gerincét alkotó várostörténeti értekezések műfajbeli, s olykor színvonalbeli sokszínűségéből, gazdagságából adódóan is kialakultak azok a fontosabb tematikai körök, amelyek visszatérően, szinte sorozatot alkotva jelennek meg a Szemle hasábjain.

Így szinte állandó rovatként találkozhatunk a város ókori, koraközépkori (honfoglaláskori) régészeti emlékeinek ismertetésével Gábor Olivér, Nagy Erzsébet, Kováts Valéria és Kárpáti Gábor muzeológusok írásai nyomán. A város ipar- és gazdaságtörténetéről T. Mérey Klára, Gál Éva, Rayman János és Szirtes Béla igényes tanulmányai adnak eddig még nem közölt, új ismereteket. A színházi kultúra évszázados tradícióiról Márfi Attila írásai, az oktatástörténet köréből pedig Rajczi Péter és Kalász Gyula neves pécsi pedagógusok, valamint Erdődy Gyula helytörténész szintézisei említhetők, mint az e témakörökben leggyakrabban publikáló szerzők munkái. Itt kell megemlítenem a közelmúltban elhunyt jeles helytörténész és tipográfus, Borsy Károly nyomdászati- és kultúrtörténeti munkáit is. Ivasivka Mátyás zenetanár Pécs gazdag zenei hagyományairól, Tüskés Tibor író és esztéta az irodalmi életről, míg Bödő László a 19. század végétől kibontakozó városi sportmozgalom fontos eseményeiről közölt már számos, figyelemreméltó tanulmányt. S ha nem is folytonosan visszatérően, de gyakran jelentetett meg a szerkesztőség egyház-, építés-, művészet- és társadalomtörténeti, valamint az életmóddal, az itt élt nemzetiségek együttélésével kapcsolatos publikációkat is.

Az utóbbi években erősödött meg az a törekvés is, hogy neves pécsi egyéniségek biográfiájával színesítsék a Szemle kínálatát. Ide sorolhatjuk az ún. „In memoriam” rovatot is. E kezdeményezésekkel párhuzamosan a Pécsi Szemle 2002-től recenziók, ismertetések közlésétől sem zárkózott el, mint azt korábban tette. A folyóirat szerkesztői eddig két különszámot jelentettek meg a publikációk sorából válogatva: ⁸⁸Elsőként a 2001-es tavaszi számból kiemelve Boros László tanulmányát adták közre szeparátumként, „A pécsi bazilika millenniumi kapuzata” címmel. A kiadvány értékét esztétikusan is emelik az alkotó szobrászművész Rétfalvi Sándor művéről készült fényképek. 2002-ben pedig a már említett pécsi író, Tüskés Tibor a Pécsi Szemlében 1998 és 2002 között megjelent íróportréit gyűjtötték össze és adták közre „A város és írója” cím alatt. Fontos még említeni a folyóirat mértéktartó, igényes és esztétikus külső arculatát. S ha belelapozunk bármelyik kiadványba, színvonalas tipográfiai megoldásokat tapasztalhatunk kiválóan harmonizálva a sokszor nagy gonddal kiválasztott dokumentációs anyaggal. Egyszóval a Pécsi Szemle külső megjelenésében (is) megtalálta önálló, rá jellemző arculatát.

A Pécsi Szemle 2003 tavaszán ünnepelhette ötödik születésnapját, s ez idő alatt kétségkívül számos értéket és eredményt fel tudott mutatni: Széles körben elfogadottá vált, bizonyítja ezt a folytonosan növekvő előfizetők tábora, s a közvélemény és a történészek kedvező, vagy éppen bíráló megnyilvánulásai. Ugyanakkor stabilnak mondható és folyamatosan bővül a Szemle olvasóinak és szerzőinek tábora, azzal a lehetőséggel kecsegtetve, hogy igazi alkotó műhellyé válhat az idők során. Az itt megjelent tudományos szintű, ugyanakkor népszerűsítő jellegű írásokkal hamar népszerű lett, s mára már folyamatos igény érzékelhető a továbbműködésre. Eredménynek tekinthető a kiadói és fenntartói háttér stabilizálódása is. S jól érzékelhető, hogy ha nem is nagy léptekkel, de megújulni és változni is képes a folyóirat. Jelenlegi körülményeinket tekintve ez sem csekély dolog.

Márfi Attila

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Soproni Könyvespolc / NÉMA SÁNDOR (SZERK.): GYŐR VÁRMEGYE TELEPÜLÉSEI 18–19. SZÁZADI KÉZIRATOS TÉRKÉPEKEN. GYŐR, 2003.

**NÉMA SÁNDOR (SZERK.): GYŐR VÁRMEGYE TELEPÜLÉSEI 18–19. SZÁZADI
KÉZIRATOS TÉRKÉPEKEN.**

GYŐR, 2003. (GYŐR-MOSON-SOPRON MEGYE LEVÉLTÁRA, 287 OLD.

Ismertetésemben először magukat a kéziratot térképeket szeretném méltatni – a térképbarát szemszögéből. A megye két levéltárában található térképek közül 94-et közöl ez a mű (a 188–287 oldalakon). A könyvben színes, többé-kevésbé erősen kicsinyített másolatokat találunk. Kicsinyíteni természetesen azért kellett, mert a mai kb. A0–A1 lapmérethez hasonló nagyságot ésszerű könyvméretben (33 x 23 cm) csak így lehetett bemutatni. Sajnos ez azt is jelenti, hogy a térképeken található szövegek túlnyomó részben nagyítóval sem olvashatóak. A legrégebbi lap az 1750-es évekből való, a legújabbat 1880-ban rajzolták. A térképek készítői természetesen változtak, és az idő haladtával és a módszerek fejlődésével előrelépést láthatunk a térképlapok készítésében. ⁸⁹Összevetve ezeket a más vidékek vagy más országok azonos korú kéziratot térképeivel bátran állíthatjuk, hogy a közölt megyei térképek bármely összehasonlításban megállják a helyüket!

Szerkesztési szempontból igen hasznosnak ítélem meg azt, hogy egy-egy településről jórészt legalább két, sőt néhány esetben három különböző korban készült térképet is közöltek. Így mindenki saját maga vizsgálhatja az időközben történt változásokat, az egyes korokra jellemző úrbéri rendezést, vagy az elkülönözési perek által történt változásokat is.

A térképek különböző méretarányban készültek, az adott kornak megfelelő hüvelyk–öl viszonyszámok függvényében, és nem a mai tizedes rendszernek megfelelő-en. A méretarány azonban leolvasható a lapokon megrajzolt átlós léptékekről. A térképek tájolása sem a ma megszokott É–D-i irányú, hanem a falu alakjának és a papírlapon való a legcélszerűbb elhelyezésnek felel meg. A valóságos észak–déli irány jelölése, ha sok esetben eldugva is, de minden térképen megtalálható. Domborzatot több felmérő ábrázolt, természetesen az akkori időben használt pillacsíkos, néhol árnyékolásos megoldással.

A könyvben közölt kéziratot térképekhez közvetlenül kapcsolódik ezek leírása (108–181 oldal), ami megkönnyíti a térképek tanulmányozását. Ügyes összeállításban 36 tételbe foglalták össze egy-egy térkép valamennyi lényeges jellemzőjét, kezdve a könyvészeti (jelzet, cím, készítés éve, készítő és hitelesítők neve), s folytatva kartográfiai sajátosságokkal (kartográfiai leírás, lapméret, méretarány, tájolás, rajzi technika, színezés és a térkép állapota). Ezen túl – az erős nyomdai kicsinyítés miatt – igen lényeges, hogy a térképekre írt valamennyi szöveget is külön tételben olvashatjuk (hegyrajz, vízrajz, művelési ágankénti feliratok, különböző vízrajzi adatok). Természetesen nem szerepel valamennyi térkép leírásánál mind a 36 jellemző.

A könyv első részében – a bemutatott kéziratot térképekkel többé-kevésbé kapcsolatban – hat szerző tanulmányát olvashatjuk. *Göcsei Imre* általában a térképekről, mint tudományos forrásokról közöl ismertetést. A térkép keletkezésének rövid történetét foglalja össze az őskortól napjainkig és valamivel bővebben a hazai térkép fejlődésének történetével foglalkozik (13–17. oldal). *Unti Mária* a térképet, mint a földrajzinév-kutatás adatforrását emeli ki. Négy Győr megyei falut vizsgálva a faluk neveit személynévi eredetüként vezeti le. A domborzat és vízrajz, valamint a művelési ágak változásait ugyancsak a nevek alapján követi nyomon (19–21. oldal).

Filep Antal a térképek vallomását tanulmányozza Győr megye néprajzáról, tájtörténetéről és környezeti kultúrájáról (23–69. oldal). A régebbi járási beosztás szerint végigvizsgálja nemcsak azokat a településeket, amelyek ebben a kötetben térképpel szerepelnek, hanem ezen felül még négy olyan falut is (Bósárkány, Mórchida, Mérges és Pátka), amelyeknek kéziratos térképei annyira elrongyolódtak, hogy a nyomdatechnikának nem feleltek meg. Több falu esetében – a kötetben közölt térképlapokon kívül – újabb kéziratos térképek vizsgálatára is sort kerít. Felhasználja az Osztrák–Magyar Monarchia különböző korú katonai térképeit, újabb topográfiai felvételeket, légi felvételeket, sőt a Kogutowicz Manó által rajzolt térképet is, hogy bizonyos időközi változásokat ki tudjon deríteni. Ezzel a jócskán kibővített adatmennyiséggel vizsgálja meg a falvakat, néhány pusztát és a települések külterületét és gondosan elemzi ezek gazdasági és tulajdonjogi változásait (úrbéri rendezést, elkülönözési perek eredményét). Egyenként meghatározza a falvak belső viszonyait, a falutípusokat és megvizsgálja a vízi utak változását is a 18–19. században. Néhány falu új helyre történő áttelepítését szintén a térképek alapján tudja megállapítani. Számos esetben megemlíti a gondos domborzati ábrázolást. Több térképnél felhívja az olvasó figyelmét a lap szélére megrajzolt életképekre. Végző megállapításai szerint ezek a térképek az agrártörvény, az adózás és a gazdasági irányítás kutatásához is felhasználhatóak.

Néma Sándor Győr vármegye 1526 és 1720 évek közötti településhálózatának átalakulását vizsgálja. A megye keleti részének törökkori pusztulásával, majd újbóli betelepülésével foglalkozik. Ezeket egyrészt adóösszeírási adatok összevetéséből vezeti le, de a változások kimutatására felhasználja még a levéltárakban található kéziratos térképeket is. Az adó értéktáblázatai közül az 1622 és 1720 évek között 6 különböző esztendő adatait teszi településenként közzé (78–88. oldal). *Nemeskéri Csilla* a Tóközi, Szigetközi és Csilizközi járásban működő hajómalmokat vizsgálja. Röviden tárgyalja a különböző malomtípusokat, valamint a hajómalmok molnárainak céhszerveletbeli történetét is (89–101. oldal).

Tanai Péter tanulmányának első részében Nyalka község 1857–1858 években készült kéziratos térképe alapján részletesen leírja a külterületet. Ezt követően a különböző léptékű és más-más tájolású térképek összehasonlítását végzi: Kontakt digitalizálással készít a vizsgált térképekről másolatot, majd számítógépes program segítségével a képeket fedésbe hozza. A vázolt eljárást bemutatja Nyalka község belterületének az 1858. évi kéziratos térképe és az 1959-ben készült légi felvétel, valamint a nyalkaiak által bérelt rézhegyi szőlőkről 1799-ben és 1860-ban készült térképek egybedolgozásával. (103-106 és 254-267 oldal).

A könyv jól szerkesztett, tetszetős kivitelű, a szép térképek iránt általában érdeklődők mellett különféle tudományágak szakemberei számára is fontos kiadvány. Haszonnal forgathatják a gazdaság- és településtörténészek, a nyelvészek, a néprajzzal foglalkozók, de az igazgatási, birtokrendezési, adózási, gazdaságirányítási, vízügyi szakemberek is.

Szádeczky-Kardoss Gyula

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Soproni Könyvespolc / V. Szalontay Judit (szerk.): „Patrona Hungariae”. Mária- tisztelet a művészetben és a néphagyományban Csorna, 2002.

**91 V. Szalontay Judit (szerk.): „Patrona Hungariae”. Mária- tisztelet a művészetben és a néphagyományban
Csorna, 2002.**

E címen rendezett kiállítást a Csornai Múzeum 2001. augusztus 10 és 2002. április 30. között, méltó hozzájárulással a millenniumi eseményekhez. Már a mohácsi összeomlást megelőző belpolitikai és morális válságot is a korabeli gondolkodók őseink hitének elhagyásában látták és a menekvést az államalapító Szent István által Szűz Máriának ajánlott ország hagyományos hitéhez való visszatérésében keresték. Ez vezetett a török és a hitújítás veszélyétől egyaránt óvó *Patrona Hungariae* kultuszának 17–18. századi fellendüléséhez.

A Csornai Múzeum immár hagyományos advent-elszöszömbati „Karácsonyváró” estéjén *Kostyál László* művészettörténész tartott eszme- és tárgytörténeti előadást, a résztvevők pedig megtekinthették a *V. Szalontay Judit* múzeumigazgató és munkatársai által gondos szeretettel összeállított kiállítást: a fal- és oltárképek, táblaképek, templomi és útmenti szobrok reprodukcióit, kis szentképeket, pénzeket, bélyegeket és más tárgyakat. A kiállítás anyagát szín pompás katalógus örökíti meg, tanulmányokkal, valamint *Deim Péter* és *Mudrák Attila* 52 remek fotójával. A művet 2002-ben adták ki, míg magyar–német szöveggel 2003-ban jelent meg. A kötet egyúttal köszöntő *dr. Horváth L. Ödön* csornai premontrei prépost-prélátus aranymiséj jubileumára is.

1702-ben jelent meg Bécsben egy bizonyos *Scherer Henrik* jezsuita szerzötől a *Geografia Mariana* című, tudománytörténetileg jelentős munka a Mária-tisztelet akkor ismert helyeiről. Régióinkból a győri vérről könnyező kegykép kultuszáról volt tudomása a kötet írójának. Vajon *II. János Pál* pápa ismerte-e ezt a művet, amikor az 1987. március 25-én kiadott *Redemptoris Mater* enciklika 28. pontjában a Boldogságos Szűz Mária népi tiszteletéről hasonlóan írt: „*Joggal szólhatunk a hit és a Mária-tisztelet sajátos földrajzáról, mely felöleli mindazokat a helyeket, ahol Isten népének egyes zarándok csoportjai keresik az Isten Anyjával való találkozást, hogy annak anyai jelenléte 'aki hitt', erősítse az ő hitüket.*” Ebbe a „máriás földrajzba” kapcsolt új térséget a csornai kiállítás és annak katalógusa. Örvedetesen meglepő, hogy a néprajzkutató-múzeológus szerzőnek sikerült egyedül a Rábaköz-tájegység mindmáig fellelhető emlékeivel is dokumentálni a címben meghirdetetteket. (Nem lógnak ki ebből a sorból a távolabbi, celdömölki remek Mária-pajzsok sem, mert a „magyar Cell” a rábaközieknek kedvelt búcsújáró helye volt. A Győri Egyházmegyei Kincstár máriás érmei és régi aprónyomatványai pedig a hajdani idevalósi kanonokok, köztük a soproni Mohl Adolf gyűjteményeiből valók.)

Ki gondolná, hogy Csorna és Kapuvár mellett Osli, Rábatamási, Bősárkány, Bogyoszló templomainak falfestményei, Csorna, Mórchida-Árpás, Vadosfa, Rába-tamási 17–19. századi oltárképei, Osli, Vadosfa és Szil 18. századi Madonna-szobrai, **92** régi pénzeink, lobogóink, hajdani nyomtatványaink metszetei és számos közúti szobor mennyi-mennyi új információt közöl velünk e kisebb tájegység népének hitéről, történelmi meggyőződéséről. Arról, hogy, – amint az egész országnak, úgy itt nekünk is – Szűz Mária a Magyarok Nagyasszonya. „Hozzá kiáltottak őseink”, mert mi is úgy tudjuk, hogy „Éretted áldott meg minket az Úr!” (Esterházy Pál nádor).

„Köpenyes Mária” Nádasdy Ferencet és családját ábrázolja a Szűzanya oltalmazó köpenye alatt (XVII. sz.)
Premontrei Prépostság tulajdona, Csorna

Hadd hívjam fel a figyelmet a katalógusban szereplő néhány kiemelkedő alkotásra. Egy középkori képtípust felelevenítő emlék a csornai prépostsági templom 17. századi nagyméretű Köpenyes Mária-képe. A Szűzanya oltalmazó szerepe itt a donátor, Nádasdy Ferenc családjára terjed ki, míg az árpási plébániatemplom ismeretlen festő által 1666–67-ben készített oltárképén Mária oltalmazó köpenye az ország térképére borul, alatta térdel a pápa és I. Lipót császár is, az ország nagyjaival. A kiállítás és a katalógus legkorábbi korona-felajánlási ábrázolását a vadosfai templom 1754 körül készített főoltárképén láthatjuk. A celldömölki plébániatemplom 1841-ben, a rába-tamási [93](#) templom 1893 körül festett oltárképei szintén a korona-felajánlást ábrázolják. A hagyományos téma folytatódik a 20. században a kapuvári,

bogyoszlói, osli, bősárkányi, falfestményekkel.

A Mária-kultusz neves emlékei közül a csornai, úgynevezett „Szerecsen Mária” kegykép a 16–17. század fordulójáról származik, míg az osli Boldogasszony kegyképét 1604-ben készítette Esterházy Pál. A szabad téren álló Mária-szobrokból Csornának kettő is jutott, az egyik 1757-ből, a másik az 1780 körüli évekből származik. Még nem szóltunk a szili és vadosfai templomok értékes Madonnáiról, valamint a celldömölki 18. századi máriás pajszokról, amelyeket a jelentősebb búcsújáráhelyek kegyképeivel díszítették.

A katalógust gazdagítja két egyháztörténész professzor értekezése. *Török József* a „Patrona Hungariae” eszme történetéről, *Ladocsi Gáspár* pedig a Magyarok Nagyasszonyának pénzérmeinken és hadi lobogóinkon való megjelenéséről írt. Mindkettő segít beilleszteni a rábaközi helyi kultuszt az országos egészbe. Láthatók voltak a tárlaton és a katalógusban is ércpénzek: többek között II. Rákóczi Ferenc 1705. évi körmöcbányai ezüstforintja, réz egypolturása, Mária Terézia 1765-ös rézpolturája, II. József 1786. évi tallérja, V. Ferdinánd 1848-as tíz- és húszkrajcárja, papírpénzeink közül pedig a II. világháborúig érvényes 10 pengős – az időben és térben oly tág határok között mozgó emléktárgy mindegyikén a Patrona Hungariae ábrázolás és felirat található. Helyi művek a csornai vitézek és a templom zászlói az 1930–1940-es évekből, ugyancsak Patrona Hungariae ábrázolással.

A *Patrona Hungariae* népi-nemzeti meggyőződésnek megismertetője volt ez a kiállítás és maradandó emléke ez a nyomdatechnikailag is szemrevaló kiadvány. Úgy érzem, nem lenne szabad hiányoznia e katalógusnak a családi otthonokból, a pedagógusok és a lelkipásztorok könyvei közül. Segítséget kapnak belőle ahhoz, hogyan adják át az újabb nemzedéknek elődeink meggyőződéséről, nemzettudatunk megőrzéséről szóló ismereteiket. Az igényes mű a Megyei Önkormányzat, a Csornai Múzeumért Alapítvány, a Bősárkányi Polgármesteri Hivatal, a Palatia Nyomda és Kiadó Kft., a győri X–Meditor Kft., valamint a Nemzeti Kulturális Alap Múzeumi Kollégiumának anyagi támogatásával látott napvilágot. Köszönet érte! A kiadvány a Csornai Múzeumban szerezhető be.

Hetény János

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Soproni Könyvespolc / A Soproni Széchenyi István Gimnázium jubileumi évkönyve. Sopron, 2001/2002. tanév. Szerk.: Dékány Zsigmondné. Sopron, 2002.

A Soproni Széchenyi István Gimnázium jubileumi évkönyve. Sopron, 2001/2002. tanév. Szerk.: Dékány Zsigmondné. Sopron, 2002.

Egy évkönyv ritkán szól széles olvasóközönséghez, miután témája általában csoporthoz, szakmához köthető. A „széchenyisták” évkönyve kivétel, mert az iskola 150 éves történetén keresztül felvillantja a város életének mozzanatait és az iskolához kötődő híres személyiségek életútjának eseményeit.

Széchenyi István 1844-ben kifejtett bölcs elképzelését is megelőzve – miszerint a technikai haladáshoz „...egynehány célszerűleg organizált reáltanoda...” felállítására [94](#) szükséges – a soproni evangélikusok már 1834-ben elhatározták „...egy reál jellegű iskola...” létrehozását. E korai előzmények után az 1850-ben megnyitott katolikus, majd 1853-tól a vele párhuzamosan működő evangélikus alreáliskolából nőtte ki magát a városi főreáliskola, a későbbi Széchenyi István Gimnázium.

A történet kezdete Németh Ildikó volt széchenyista diák doktori disszertációjának egy részletéből ismerhető meg. Az iskola történetének sokoldalú feldolgozásán munkálkodó tanár, Baranyai Lenke tollából született a két világháború közötti és az azt követő időszak leírása. Neves tanárok – Lauringer Ernő, Bella Lajos, Bleyer Jakab – életútját Tóth Imre mutatja be. Büki Attilának egy képzőművészeti kiállításon elhangzott beszéde az iskola nevelőjeként tevékenykedő neves képzőművészek – Hauser Károly, Seemann Kálmán, Merész Károly, Janesitz Henrik, Soproni Horváth József, Ákos Ernő, Szarka Árpád, Perényi Károly és mások – személyét és alkotásaik egy-egy gyöngyszemét idézi fel.

A gimnáziumban tanultakból híres emberek sora merített, akik közül kiemeli az évkönyv Sopronyi Thurner Mihály soproni polgármestert, Berzeller Richárd orvos-politikust, Friedrich Károly helytörténészt, lokálpatriótát, Szakál Ernő szobrászt, műemlékvédőt, Winkler Oszkár építészt, neves soproni épületek tervezőjét.

Az évforduló rendezvényeiről Szabó Miklós igazgató és Vékás Lajos volt széchenyista diák, akadémikus ünnepi beszéde ad képet.

A kiadványt színesítik az öregdiákok és a mai tanulók által gyűjtött iskolai tréfák, anekdoták, de tarkítják a tanulmányi versenyekről és más iskolai eseményekről készült felvételek, tudósítások is. Az évkönyvet az évfordulós tanév adatai egészítik ki, és szó esik az Öregdiák Társaság megalakulásáról is. Utóbbiról érdemes néhány szót szólni, mert szinte hihetetlen, hogy egy ilyen neves iskolának mindeztáig még nem volt öregdiák egyesülete. Egy, a háború évében érettségizett osztály végül az 55. érettségi találkozón elhatározta, hogy megalakítja a Soproni Széchenyi István Gimnázium Öregdiák Társaságát, amely egyesületi formában működik. A tagok a hagyományok ápolására és az összetartozás jegyében az iskola címén várják a volt diákok jelentkezését az egyesületbe.

A Széchenyi Gimnázium sokszínű és olvasmányos jubileumi évkönyve nemcsak a volt és jelenlegi diákok, hanem a szélesebb olvasóközönség érdeklődésére is méltán tarthat számot, hiszen történeti-életrajzi kitekintéseivel túllép egy hagyományos iskolai évkönyv keretein.

Németh Kálmán

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Közlemények

Közlemények

2004. január elsejével változás történt a Soproni Szemle Alapítvány kuratóriumának élén. Dr. Ádám Antal akadémikus, aki megalakulásától irányította a testületet, lemondott. Helyette a Városszépítő Egyesület közgyűlése Dr. Bartha Dénes egyetemi tanárt, a kuratórium eddigi alelnökét választotta meg erre a pozícióra. A Soproni Szemle szerkesztősége és szerkesztőbizottsága hálásan köszöni Ádám professzor úr [95](#)áldozatkész tevékenységét, amellyel nagyban hozzájárult folyóiratunk folyamatos megjelenésének biztosításához. Mindannyiunk nevében további derűs alkotó esztendőket kívánunk neki!

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Közlemények / Régebbi számok vására

Régebbi számok vására

A Soproni Szemle Alapítvány olvasóinak felkínálja a lehetőséget, hogy könyvtárukat kiegészítsék a Soproni Szemle régebbi nevezetes kultúrtörténeti számaival. 1956-tól kezdve a maradványszámokat összegyűjtöttük és rendszerezve a Nyugatmagyarországi Egyetem Növénytan raktárában helyeztük el. (Tanszékvezető: Dr. Bartha Dénes egyetemi tanár, az Alapítvány kuratóriumának elnöke.) A maradványszámok között értékes különszámok is találhatóak:

Csatkai Endre: A soproni színeszet története 1841–1950. Sopron, 1960.

Csatkai Endre: A soproni képzőművészet és zenei művelődés története 1848–1948. Sopron, 1962.

Hárs József: A Soproni Ünnepi Hetek története 1932–1993. Sopron, 1994.

Mühl Nándor: A soproni szőlészet története 1845–1845. Sopron, 1964.

Thirring Gusztáv: Adatok a száz év előtti Sopronról és az 1848. évi népeességről. Sopron, 1957.

Amennyiben sorozatot kíván vásárolni, a példányok ára 150.-Ft, egyedi számok ára 200.-Ft. Várjuk szíves érdeklődését a fenti tanszék (Bajcsy-Zsilinszky u.4. főépület magasföldszint) titkárságán.

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / MUNKATÁRSAINK

MUNKATÁRSAINK

Csiszár Attila etnográfus, Rábaközi Múzeum, 9330 Kapuvár, Fő tér 1.

Hetény János rk. plébános, 9400 Sopron, Szent Margit út 4.

Katona Csaba osztályvezető, főlevéltáros, Magyar Országos Levéltár, 1250 Budapest, Pf. 3.

Krász Lilla egyetemi adjunktus, ELTE Középkori és Koraújkori Egyetemes Történeti Tanszék, 1088 Budapest, Múzeum krt. 6-8.

Kormos Gyula egyetemi adjunktus, BME, 1111 Budapest, Műegyetemi rkp. 3. K.ny. 22.

Márfi Attila főlevéltáros, Baranya Megyei Levéltár, 7601 Pécs, Pf. 392.

Merk Zsuzsa múzemigazgató, Türr István Múzeum, 6500 Baja, Deák u. 1.

Németh Kálmán ny. főmérnök, 9400 Sopron, Liget u. 16.

Rapcsányi László szerkesztő, Magyar Rádió Rt., 1800 Budapest, Bródy S.u. 5-7.

Schindler, Ottó G. egyetemi tanár, A-1232 Wien, Baumgartner str. 44/A3/044.

Sedlmayr János Ybl-díjas építész, 1014 Budapest, Tárnok u. 7.

Szádeczky-Kardoss Gyula bányamérnök, ny.tud.oszt.vez., 9400 Sopron, Csarnok u. 6.

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / INHALTSVERZEICHNIS

INHALTSVERZEICHNIS

96 Ödenburger Rundschau, Lokalhistorische Quartalschrift, Redaktion: Katalin Szende

„SPRECHENDE AKTEN“

Lilla Krász: Ödenburger Bilder zur Kulturgeschichte der Geburt (Ende des 18. Jahrhunderts)	3
Otto G. Schindler: Commedia dell'arte als Kindertheater oder Der Hausherr in der Narrengasse". Eine Ödenburger Aufführung im Jahre 1828	23
Zsuzsa Merk — László Rapcsányi: Von Ödenburg bis Csáktornya. Das Feldzugstagebuch eines Soldaten vom Volksaufstand im Oktober 1848	36
Csaba Katona: Drei Quellen zur Geschichte der Familie Jehn	51

KLEINE MITTEILUNGEN

János Sedlmayr: Die Wehranlagen des mittelalterlichen Ödenburger Stadtturmes und seiner Umgebung (1270—1676)	62
Gyula Kormos: Die frühbarocke Orgel der St. Georgskirche und ihre Parallelen	70

BüCHERSCHAU

Attila Márfi: Die Pécsi Szemle (Fünfkirchener Rundschau) stellt sich vor	85
Gyula Szádeczky-Kardoss: Sándor Néma (Red.): Die Siedlungen des Komitates Győr auf handgezeichneten Karten aus dem 18—19. Jahrhundert. Győr, 2003	88
János Hetény: Judit V. Szalontay (Red.): „Patrona Hungariae“. Marienverehrung in der Kunst und in der Volkstradition. Csorna, 2003	91
Kálmán Németh: Ágnes Dékány (Red.): Das Jubiläumsjahrbuch des Ödenburger István Széchenyi Gymnasiums. Sopron, Schuljahr 2001/2002. Sopron, 2002	93
Mitteilung der Redaktion	94

Végjegyzet

1 (Megjegyzés - Popup)

¹ Vö. Bächtold-Stäubli, Hans: Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens. Berlin – NewYork, 1987. Bd. III. 1587–1603., Deáky Zita: A bába a magyarországi népi társadalomban (18. század vége – 20. század közepe). Budapest, 1996. 39–130. Kapros Márta: A születés és a kisgyermekkor szokásai. In: Hoppál Mihály (szerk.): Magyar néprajz. Budapest, 1990. VII. köt. 9–31.

2 (Megjegyzés - Popup)

²A Habsburg Monarchia vonatkozásában vö.: Justi, Johannes, Heinrich Gottlob von: Grundsätze der Polizey Wissenschaft. Göttingen, 1756. és Sonnenfels, Josef von: Grundsätze der Polizey-, Handlung-, und Finanzwissenschaften. Wien, 1804–1805.

3 (Megjegyzés - Popup)

³Jantsits Gabriella: Az első magyar bábatankönyv illusztrációi. In Orvostörténeti Közlemények 18 (1986) 188–201. További bábatankönyvek számbavételét lásd Deáky Zita: i. m. 12–29.

4 (Megjegyzés - Popup)

⁴Az egészségügyi normatíva teljes latin nyelvű szövegét közli Linzbauer, Franciscus Xaverio: Codex Sanitario –Medicinalis Hungariae. Buda, 1852–1861. II. köt. 535–571.

5 (Megjegyzés - Popup)

⁵A nagyszombati, majd Budára és Pestre költözött orvosi kar működéséről a máig egyetlen monografikus feldolgozás: Györy Tibor: Az orvostudományi kar története 1770–1936. Budapest, 1936.

6 (Megjegyzés - Popup)

⁶A minősítési íveket a Magyar Országos Levéltár Helytartótanácsi Levéltára őrzi. Lásd Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban MOL) C 66 Nr. 22. pos. 1-451/1783-84., MOL C 66 Nr. 1. pos. 1-309/1785., MOL C 66 Nr. 56. pos. 1-392/1785-1786., MOL C 66 Nr. 1. pos. 1-759/1787., MOL C 66 Nr. 1-10/1788., MOL C 66 Nr. 1. pos. 1-144/1789., MOL C 66 Nr. 2. pos. 1-83/1790. A vármegyei főorvosok Helytartótanácsához beküldött éves egészségügyi jelentéseinek részletes, országos szintű elemzését lásd Krász Lilla: A bába történeti szerepváltozása a 18. századi Magyarországon. Budapest, 2003. A kötet kultúrtörténeti, történeti antropológiai áttekintést is ad egyúttal a születés, az egészségügy II. József-kori gyakorlatáról.

7 (Megjegyzés - Popup)

⁷Az 1786 és 1790 közötti időszak narratív egészségügyi jelentései a Helytartótanács Egészségügyi Ügyosztályának következő fondjaiban találhatóak: MOL C 66 Nr. 56. pos. 1-392/1785-86., MOL C 66 Nr. 1. pos. 1-759/1787., MOL C 66 Nr. 1-10/1788. (1788-tól már mindenütt az országban kerületenként, a főispán-kommisszáriusok továbbították a jelentéseket a helytartótanács felé, ezt jelöli a kútfőre utaló numerus.), MOL C 66 Nr. 1. pos. 1-144/1789., MOL C 66 Nr. 2. pos. 1-83/1790. A narratív jelentéseket 1848-ig gyakorlatilag alapvető változtatások nélkül a fent ismertetett tematikában készítették el a

vármegyei főorvosok. 1794 után kiegészült még néhány szemponttal, amelyek a következők voltak: a megyei fogházakban raboskodók számára kiszolgáltatott orvosi szerek számbavétele, a himlőoltások regisztrálása, valamint egészségügyi rendészeti kérdések (olajmalmok és vágóhidak elhelyezése, utcák világítása és tisztítása, élelmiszerárúsítás ellenőrzése, vízellátás, a fürdők állapota, és egyre részletesebben taglalták a lakosság higiénés viszonyait, vagyis a lakóházak tisztasági állapotát. Ld. Felhő Ibolya –Vörös Antal: *A helytartótanácsi levéltár*. Budapest, 1961. 259.

8 (Megjegyzés - Popup)

⁸Weszprémi István: *Succinta medicorum Hungariae et Transylvaniae biographie*. Leipzig-Wien, 1774-1784. IV. köt.

9 (Megjegyzés - Popup)

¹MOL C 44 Nr. 192. fol. 1-3/1789.

10 (Megjegyzés - Popup)

²1 köböl = 125 liter, 125 liter = 100 kg búza, 1 kg búzából – összetételtől függően – 1 kg kenyeret tudtak sütni, tehát 1 köböl búzából hozzávetőlegesen 100 kg kenyér jött ki.

11 (Megjegyzés - Popup)

¹Eredeti változatában a kimutatás tartalmazza az ország 10 kerületében működő hivatalos, állami alkalmazásban álló vármegyei/városi orvosok, sebészek és bábák számát és fizetését. Ebből – összehasonlító dokumentációként a dunántúli és a felvidéki kerületek összesítéseit adjuk közre. A teljes kimutatást, lásd MOL C 66 Nr. 43. pos. 40. fol. 201-204/1785-86. [Az irat külzetén: Eine Hochlöbl. Königl. Hungar. Statthalterey./ Bericht der Statthalterey Buchhalterey./ Womit der anverlangte Ausweis der in denen Gespanschaften und Städten angestellten Aerzten, Wundärzten und Wehemüttern eingereicht wird.] Der mittels hohen Auftrags von 16. Aug. und praes 6. Septem. anverlangte Ausweis der in sämtlichen Gespanschaften – und Städten angestellten Ärzten Wundärzten – und Wehemüttern, insoweit, als deren selben Stand theils aus anhero durch wirkende Herren Obergespanne eingeschickten Berichten, theils aus betreffenden Rechnungen hat können bekannt werden, wird in der Anlage zum höheren Gebrauch anmit pflichtmäßig eingereicht. Ofen den 19. Septembris 1786.

12 (Megjegyzés - Popup)

¹Czepecz János Jakab és Conrad József Sopron szabad királyi város orvosainak a Helytartótanács Egészségügyi Ügyosztályához 1786. február 28-án beküldött, 1785. évre vonatkozó egészségügyi jelentésének narratív része, lásd MOL C 66 Nr. 56. pos. 175/1785-86. A jelentés szövegét betűhíven közöljük, meghagyva az esetleges korabeli elírásokat, helyesírási és nyelvhasználati hibákat, tévedéseket. A szövegben előforduló rövidítéseket szögletes zárójelben – [] – oldottuk fel.

13 (Megjegyzés - Popup)

* Az V. egri dráma- és színháztörténeti konferencia „A világ színháza – a színház világa: Dráma és színház Európában a 19. század elejéig”, 2003. augusztus 25–27. keretében elhangzott angol nyelvű előadás átdolgozott változata.

14 (Megjegyzés - Popup)

¹ A plakát: 1828. augusztus 17. Soproni Levéltár, Színházi plakátok, XV/6, 1700–1843. Vö.: Vatter Ilona: A soproni német színészet története 1841-ig (Német philológiai dolgozatok, 40), Budapest, 1929. 76. p. jegyzete; 95. p.

15 (Megjegyzés - Popup)

² Vö.: az 1965-ös hangfelvételt: Elfriede Ott, Phantasie in Ö-Dur. Monologe, Arien, Couplets, Gstanzeln und Duette vom Augustin bis Steinbrecher. Elfriede Ott, vokál, Erik Werba, zongora. A felvétel a Wiener Konzerthaus, Mozart-termében készült. Wien: Preiser Records, CD Stereo 90289, 1996. A dal nyomtatott változata: Elfriede Ott: Phantasie in Ö-Dur, Wien–München, 21976, 71–74.

16 (Megjegyzés - Popup)

³ Otto G. Schindler: 'Mio compadre Imperatore': Comici dell'arte an den Höfen der Habsburger, Maske und Kothurn, 38 (1997), 25–154; Uő: Das Reich der Toten, der Lederhändler von Bergamo und der Philosoph in der Narrengasse: Commedia dell'arte bei der Neuberin, in: Bärbel Rudin – Marion Schulz (szerk.), Vernunft und Sinnlichkeit: Beiträge zur Theaterpoche der Neuberin, Reichenbach i.V., 1999, 37–95; Francesco Cotticelli – Otto G. Schindler: Per la storia della Commedia dell'Arte: Il Basilisco del Bernagasso, in: I percorsi della scena: Cultura e comunicazione del teatro nell'Europa del Settecento, a cura di Franco Carmelo Greco (Tra Musica e Teatro 3), Napoli, 2001. 13–342 (kül. 210–96).

17 (Megjegyzés - Popup)

⁴ Stefania Spada: Domenico Biancolelli ou l'art d'improviser. Naples, 1969. 24–32; 527–36; Cotticelli – Schindler: Per la storia della Commedia dell'Arte, 199–209.

18 (Megjegyzés - Popup)

⁵ Schindler: Mio compadre Imperatore, 103–11; Cotticelli – Schindler: Per la storia della Commedia dell'Arte. 210–221.

19 (Megjegyzés - Popup)

⁶ Giovanni Bonicelli: La Prodigialità d'Arlechino mercante opulentissimo, perseguitato dal Basilisco dal Bernagasso d'Etiopia. Venetia: Domenico Lovisa, 1693.

20 (Megjegyzés - Popup)

⁷ Heinrich Benedikt: Franz Anton Graf von Sporck (1662–1738): Zur Kultur der Barockzeit in Böhmen. Wien, 1923. 140; Otto G. Schindler: 'Ve škole zvráceného světa zcela neprotřelý Hanswurst' (Německá komedie dell'arte z Čech), Divadelní revue, 10 (1999), 4. 15–28 (kül. 16–19); Cotticelli – Schindler: Per la storia della Commedia dell'Arte, 95–99.

21 (Megjegyzés - Popup)

⁸ Cotticelli – Schindler: Per la storia della Commedia dell’Arte, 98.

22 (Megjegyzés - Popup)

⁹ Uo. 92–95.

23 (Megjegyzés - Popup)

¹⁰ Uo. 69–75; 236–285.

24 (Megjegyzés - Popup)

¹¹ Otto G. Schindler: Hanswurst und ‘Der gelehrte Stolperer’: Zur Narrenszenen des Wiener Basilisco von 1738, in: Festschrift für Ulf Birbaumer, Edda Fuhrich, Johann Hüttner zum 60. Geburtstag edd. Klemens Gruber et al. [= Maske und Kothurn, 43 (1999), Nr. 1–3.] 9–27.

25 (Megjegyzés - Popup)

¹² Ld. még: A. K. Dshiwelegow: Commedia dell’arte: Die italienische Volkskomödie, Berlin 1958, 140–141, aki a Basiliscoban is megtalálható “A botladozó tirádájá”-t idézi, mint ennek a műfajnak a legjobb példáját (ld. a köv. jegyzetet is).

26 (Megjegyzés - Popup)

¹³ Cotticelli – Schindler: Per la storia della Commedia dell’Arte, 294.

27 (Megjegyzés - Popup)

¹⁴ Uo. 300–315.

28 (Megjegyzés - Popup)

¹⁵ Kasperle, der Hausherr in der Narrengasse, oder der verstellte Bettler. Franz Hadamowsky: Das Theater in der Wiener Leopoldstadt 1781–1860. (Kataloge der Theatersammlung der Nationalbibliothek in Wien, 3) Wien, 1934. 181.

29 (Megjegyzés - Popup)

¹⁶ Otto G. Schindler: Theatergeschichte von Baden bei Wien im 18. Jahrhundert. Mit besonderer Berücksichtigung der „Badner Truppe“ und ihres Repertoires. Mit einem Anhang: Unveröffentlichte Spieltexthe, Szenare und Theaterzettel, I–II. Wien, Univ., phil. Diss., 1971.

30 (Megjegyzés - Popup)

¹⁷ Otto G. Schindler: Osztrák–magyar színházi kapcsolatok: főúri színház és vándorszínjátszás, in: Osztrák–magyar tudományos és oktatási kooperációs akció alapítvány: Projektjelentések 1993–94, 30–31. pp; Uő: Romeo und Julia auf Schloß Krumau, der Basilisco von Kolin und das Armenspital in Kukul: Über böhmische Theaterhandschriften in Wiener Bibliotheken und das Wasserzeichen in Wissenschaft und Praxis. Biblos, 44 (1995), Nr. 1. 81–103.; Cotticelli – Schindler: Per la storia della Commedia dell’Arte, 286–293.

31 (Megjegyzés - Popup)

¹⁸ Schindler: Theatergeschichte von Baden bei Wien II. 273–279.; Milena Cesnaková-Michalcová: Schulzova alebo Badenská divadelná spoločnosť. Slovenské divadlo, 33 (1985), 413–450.; Otto G. Schindler: Hanswurst in Bratislava: Deutsche Lustigmacher auf den ältesten Theaterzetteln Ungarns und der Slowakei (Abstract, Bildmaterial und Literatur). 2. Internationale Tagung der Thalia Germanica, Blankenburg/Harz, 25–28. Juli 1997. Wien, 1997.; Uő: ‘Das Lustigste böstmöglichst angebracht...’: Theaterzettel der ‘Badnerischen Gesellschaft deutscher Schauspieler’ aus Preßburg und Brünn, in: Deutschsprachiges Theater im Ausland. Interkulturelle Beziehungen auf fünf Kontinenten in Geschichte und Gegenwart (Thalia Germanica, III) [sajtó alatt].

32 (Megjegyzés - Popup)

¹⁹ Emil Karl Blümml und Gustav Gugitz: Alt-Wiener Thespiskarren. Wien, 1925. 345. p. 1. jz.

33 (Megjegyzés - Popup)

²⁰ Gustav Gugitz: Der weiland Kasperl (Johann La Roche). Wien, 1920., 242.

34 (Megjegyzés - Popup)

²¹ Kádár Jolán: A budai és pesti német színészet története 1812-ig (Német philologiai dolgozatok, 12). Budapest, 1914. 10.

35 (Megjegyzés - Popup)

²² Jolantha Pukánszky-Kádár: Geschichte des deutschen Theaters in Ungarn, I, München 1933, 22.

36 (Megjegyzés - Popup)

²³ Uo.

37 (Megjegyzés - Popup)

²⁴ Kádár: A Budai és Pesti német színészet története, 67–72; Hedvig Belitska-Scholtz – Olga Somorjai: Das Kreuzer-Theater in Pest (1794–1804): Eine Dokumentation zur Bühnengeschichte der Kasperlfigur in Budapest (Maske und Kothurn, Beiheft 12), Wien, 1988.

38 (Megjegyzés - Popup)

²⁵ Kádár: i.m. 71–72; Wolfgang Binal: Deutschsprachiges Theater in Budapest von den Anfängen bis zum Brand des Theaters in der Wolgasse (1889) (Theatergeschichte Österreichs, X,1), Wien, 1972. 69–71; Cotticelli – Schindler: Per la storia della Commedia dell’Arte, 123, 171., 694. jz.

39 (Megjegyzés - Popup)

²⁶ Belitska-Scholtz – Somorjai: Kreuzer-Theater, 160, 195, 250. számok; Hedvig Belitska-Scholtz – Olga Somorjai (szerk.): Deutsche Theater in Pest und Ofen, 1770–1850: Normativer Titelkatalog und Dokumentation, I – II, Budapest [1995], 3255, 3609, 4945. számok.

40 (Megjegyzés - Popup)

²⁷ A Theater in der Leopoldstadt színházi plakátja, 1804. május 11-i dátummal (4. kép), a Wiener Stadt- und Landesbibliothek gyűjteményében található, jelzete: 64.525-C. A soproni színházi plakátról (1. kép) ld. fent az 1. jegyzetet.

41 (Megjegyzés - Popup)

²⁸ Színházi plakát, Theater in der Leopoldstadt, 1816. december 14.: Wiener Stadt- und Landesbibliothek, 64.525-C. Ld. Coticelli – Schindler: Per la storia della Commedia dell’Arte, 340–341.

42 (Megjegyzés - Popup)

²⁹ E színház általános történetéről ld. Anton Bauer: Das Theater in der Josefstadt zu Wien, Wien, 1957.; Anton Bauer – Gustav Kropatschek: 200 Jahre Theater in der Josefstadt 1788–1988, Wien, 1988.

43 (Megjegyzés - Popup)

³⁰ Színházi plakát, Wiener Stadt- und Landesbibliothek, 64.524-C.

44 (Megjegyzés - Popup)

³¹ A bécsi hárfásokról ld. Rudolf Wolkan: Wiener Volkslieder aus fünf Jahrhunderten, Bd. I, Wien 1924–26, XLIV.; Rudolf Holzer (Hrsg.): Wiener Volkshumor: Harfenisten und Volkssänger, Wien, 1943.; Leopold Schmidt: Das Volkslied im alten Wien, Wien, 1947., 62–64, 75–76; Hans Pemmer: Wiener Harfenisten, in: Uó: Schriften zur Heimatkunde Wiens. Festgabe zum 80. Geburtstag, Hrsg. Hubert Kaut und Ludwig Sackmayer (Wiener Schriften, 29), Wien, 1969. 133–149.

45 (Megjegyzés - Popup)

³² Johann Nestroy: Stücke 8/II: Weder Lorbeerbaum noch Bettelstab, Hrsg. Friedrich Walla (=Johann Nestroy: Sämtliche Werke, Hrsg. Jürgen Hein [et.al.]) Wien, 1998. 71; vö. továbbá 137–142 (köszönöm Friedrich Walla-nak, hogy felhívta a figyelmemet erre a hivatkozásra).

46 (Megjegyzés - Popup)

³³ Pemmer: Wiener Harfenisten, 137.; Felix Czeike: Historisches Lexikon Wien, Bd. I., Wien, 1992. 505.

47 (Megjegyzés - Popup)

³⁴ Josef Mayer: Geschichte von Wiener Neustadt, Bd. II/2, Wiener Neustadt 1928. 270.; Hans Pemmer: Das Sommertheater in Hietzing, in: Uó: Schriften zur Heimatkunde Wiens, 181–210, kül.182–190. Színházi plakátok és kéziratos források a Wiener Stadt- und Landesbibliothek gyűjteményében: Porthelm-Katalog; Wiener Theater 1708–1802, Abschriften nach Akten des Ministeriums des Innern, Ia 59.478. A Wiener Stadt- und Landesarchivban: Gustav Gugitz: Auszüge aus Theaterakten; Uó: Auszüge aus den Konskriptionsbögen, Bd. I, 145.

48 (Megjegyzés - Popup)

³⁵ Levéltári források: Soproni Levéltár, színházi plakátok; Protocollum Senatorum Anni 1826, tom 1,

1004a/290, p. 219–220, no. 306; 1827, tom. 1, 1005/a-293, p. 1117, no. 1342; Stadtarchiv Wiener Neustadt, színházi plakátok; Wiener Neustädter Theater Erinnerungen 1794–1828 [tit. fict.]; Wiener Stadt- und Landesbibliothek, Wiener Theater, Abschriften, 1822–1834, Jb 59.478.; Karl Ziegler: Theater-Almanach [...] der königl. Freystadt Oedenburg [...], Oedenburg [1827] (Országos Széchényi Könyvtár [a továbbiakban: OSZK]); Uő: Theater-Journal [...] der königl. Freystadt Oedenburg [...] Oedenburg [1828] (OSZK); Joseph Dietrich, Theater-Journal [...] Frühlings-Sträußchen [...], Tyrnau, [1836] (OSZK); Hugo Sachs, Theater-Journal [...] der königl. freyen Stadt Agram, [s.l.a., 1838?] (OSZK); Wiener allgemeine Theaterzeitung, 20 (1827), 326–327; 38 (1845), 388, 400, 408; 21 (1828), 235-236, 263-264, 358, 507-508; 26 (1833), 194–195; Karl Benyovský: Das alte Theater: Kulturgeschichtliche Studie aus Preßburgs Vergangenheit, Bratislava, 1926. 95; Mayer: Geschichte von Wiener Neustadt, i. m. 270–271.; Vatter: A Soproni... i. m. 66–70, 74–76, 85–112; 118, 126.; Lám Frigyes: A győri német színház története (1742–1885), Győr, 1938. 60–64; August Eigner: Das Meidlinger Theater (1807–1874), Wien, 1940. 47–52, 58, 62, 66–69; Franz Probst: Beiträge zur Geschichte des deutschsprachigen Theaterwesens in Eisenstadt (Burgenländische Forschungen, 18), Eisenstadt, 1952. 55–60, 81; Wilhelm Kosch: Deutsches Theater-Lexikon, Bd. I., Klagenfurt, 1953. 804; Hankiss Elemér és Berczeli A. Károlyné: A magyarországon megjelent színházi zsebkönyvek bibliográfiája XVIII–XIX. század, Budapest, 1961. 468 (index); Pemmer: Sommertheater in Hietzing i. m. 191–199; Reinhold Schaffrath: Die Geschichte des Badener Stadttheaters im 19. Jahrhundert, Bd. I–III, Diss. Univ. Wien, 1987. 23-28; Karl Michael Kisler: Der Theater-Mayr: Aus den Tagebüchern des Theatermalers Michael Mayr, Wien, 1988. 43, 94, 98, 102, 113, 131; Alois Haider: Die Geschichte des Stadttheaters St. Pölten von 1820–1975. Diss. Univ. Wien, 1989. 54; Anhang, 20–23; Peter Zumpf: Chronik eines Theaters: Wiener Neustadt, 1794–1994, Wr. Neustadt, 1994. 21, 129–130.

49 (Megjegyzés - Popup)

³⁶ Verzeichniß der aufgeführten Stücke, von 1. Jänner bis 19. März 1826, in: Wiener Neustädter Theatererinnerungen i. m., Stadtarchiv Wiener Neustadt; v.ö. Zumpf: Chronik i. m. 129.

50 (Megjegyzés - Popup)

³⁷ Das Thiergespräch (gesungen von Herrn Scholz), in: Neueste Sammlung komischer Theater-Gesänge, Nr. 220, Wien, Ant. Diabelli & Comp. [ca 1830], pp. 3-11. Ennek a kottának egy példánya a Wiener Stadt- und Landesbibliothekban található, ahol a szöveg egy kéziratát és más nyomtatott változatait is őrzik.

51 (Megjegyzés - Popup)

³⁸ Mira Lobe: Ein Vogel wollte Hochzeit machen: Lauter schöne Tiergeschichten, Innsbruck, 31989. 109–111.

52 (Megjegyzés - Popup)

³⁹ Heinz Zuber: Enrico und seine Tiere, ein Mitspielbilderbuch nach einer Kindervorstellung im Wiener Burgtheater. Mödling–Wien, 1990.

53 (Megjegyzés - Popup)

* Munkánkhoz nyújtott segítségért köszönettel tartozunk Karlovitz Margit és Sultis László kollégáinknak.

54 (Megjegyzés - Popup)

¹ kapáslegényeink

55 (Megjegyzés - Popup)

¹ Katona Csaba: A Jéhn-család két nemzedéke. SSz. 57. (2003) 234–246. p.

56 (Megjegyzés - Popup)

² Jéhn Vilmos gyászjelentése. Sopron, 1940. március 20. SL XIV. 59. 1. d.

57 (Megjegyzés - Popup)

³ Horváth Dénes: Jéhn Antal (1913–2002) SSz. 56. (2002) 294. p.

58 (Megjegyzés - Popup)

⁴ Jéhn Vilmos bizonyítványa az 1870–71. tanévről. Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár. VI. 1. A J T Kalocsai Gimnázium Főnévkönyve.

59 (Megjegyzés - Popup)

⁵ Jéhn Vilmos születési anyakönyvi kivonatának hiteles másolata. SL XIV. 59. 1. d.

60 (Megjegyzés - Popup)

⁶ Horváth D.: i. m. 293. p.; Jéhn Vilmos kérelme a belügyminisztériumhoz patikája „személyes üzleti gyógyszerítványa” fiára, Jéhn Antalra való átruházása ügyében. Sopron, 1937. szeptember 25. SL XIV. 59. 2. d.

61 (Megjegyzés - Popup)

⁷ A patika új neve Arany Kereszt lett, az átkeresztelés oka a Vörös Kereszt név védetté válása volt. Horváth D.: i. m. 293. p.

62 (Megjegyzés - Popup)

⁸ Jéhn Vilmos 1940. március 19-én hunyt el Sopronban. Jéhn Vilmos gyászjelentése. Sopron, 1940. március 20. SL XIV. 59. 1. d.

63 (Megjegyzés - Popup)

⁹ Jéhn Vilmos második felesége, Jéhn Antal édesanyja, Szép Stefánia, akit Jéhn Vilmos 1912. augusztus 10-én vett feleségül a soproni Szent György plébániatemplomban. Jéhn Vilmos születési anyakönyvi kivonatának hiteles másolata. SL XIV. 59. 1. d.

64 (Megjegyzés - Popup)

¹⁰ Jéhn Vilmos születési anyakönyvi kivonatának hiteles másolata. SL XIV. 59. 1. d.

65 (Megjegyzés - Popup)

¹¹ A Tinnye községben 1939. december 28-án kiállított anyakönyvi kivonat „Observationes” rovata Szép Ilonának a fenti időpontban, a soproni Szent György templomban Jéhn Vilmosmal megkötött házasságáról tudósít. Ld. SL XIV. 59. 1. d.

66 (Megjegyzés - Popup)

¹² Tanusítvány Jéhn Vilmos és Korbuly Mária házasságkötéséről. SL XIV. 59. 2. d.

67 (Megjegyzés - Popup)

¹³ Jéhn Mária, asszonynevén Székessy Imréné, aki férjével Petőházán lakott. Kivonat Jéhn Vilmos hagyaték-tárgyalási jegyzőkönyvéből. Sopron, 1940. augusztus 31. SL XIV. 59. 2. d.

68 (Megjegyzés - Popup)

¹⁴ A költözésre 1903-ban került sor, Jénay (Jéhn) Sándor emlékezete tehát nem csalt. Horváth D.: i. m. 293. p.

69 (Megjegyzés - Popup)

¹⁵ Molnár Lajos gyógyszerész patikája, ahol 1878-tól gyakornokoskodott Jéhn Vilmos. Horváth D.: i. m. 293. p.

70 (Megjegyzés - Popup)

¹⁶ Özvegy Korbuly Sándorné Glázer Anna és ismeretlen nevű lánya.

71 (Megjegyzés - Popup)

¹⁷ Jéhn Vilmosné Szép Stefánia első, Szabó Lajos műlakatossal kötött házasságából származó fiai: ifjabb Szabó Lajos és Szabó István. Katona Cs.: i. m. 244. p.

72 (Megjegyzés - Popup)

¹⁸ Jéhn Vilmos elsőszülött fia, vitéz Jénay (Jéhn) Vilmos, aki Dunaföldvárott élt. Kivonat Jéhn Vilmos hagyaték-tárgyalási jegyzőkönyvéből. Sopron, 1940. augusztus 31. SL XIV. 59. 2. d.

73 (Megjegyzés - Popup)

¹⁹ Kitzbühel a bajor határ közelében, Ausztriában, Tirolban található, manapság mint síparadicsom nevezetes.

74 (Megjegyzés - Popup)

²⁰ Jéhn Vilmos Dunaföldvárról költözött át Sopronba, a család gyökerei Tolna megyébe nyúlnak vissza. Édesapja, Jéhn Alajos 13 éven át tanított Földváron, egészen 1870. augusztus 1-én bekövetkezett haláláig, özvegye, Ebenhöch Mária fia Sopronba költözését követően is ott élt. Másik fia, Győző, Vilmos testvére 1887-től gyakorolta apja hivatását, 1910-ben a helybéli iparostanonc-iskola igazgatója volt. Részletesen:

Katona Cs.: i. m. 324–328.

75 (Megjegyzés - Popup)

²¹ Lobenwein Harald (1875. aug. 18. – 1968. febr. 5.) híres soproni fényképész-mester.

76 (Megjegyzés - Popup)

* A szerző a műszaki felülvizsgálat kapcsán végzett építészeti megfigyeléseit adja közre a cikkben. A Soproni Szemle szerkesztősége köszöni Gömöri János lektori megjegyzéseit és érdeklődéssel várja a témával foglalkozó kollégák hozzászólásait (*a szerk.*)

77 (Megjegyzés - Popup)

¹ A Soproni Vár és a Tűztorony történetét és részletes leírását Csatkai Endre és Dercsényi Dezső (szerk.): „Sopron és környéke műemlékei” (Bp. 1956²) c. topográfiában találhatjuk, amelyben a várat, illetve a városerődítéseket Gerő László ismertette (165–174. p.), míg a Tűztorony történetét és leírását Csatkai Endre foglalta össze (192–196.). Az ugyanott közölt felmérési rajzokat a Műszaki Egyetem Építészettörténeti Tanszéke készítette 1952-ben.

78 (Megjegyzés - Popup)

² A Tűztoronyra és környékére vonatkozóan számos adatot, több fotót és rajzot közöl Storno Miksa: „A soproni Várostorony alaki változásai” című cikkében. (SSz. 11. (1957) 103–109. p.).

79 (Megjegyzés - Popup)

³ A Várostorony középkori és későbbi állapotáról Storno Miksa metszetek alapján három rekonstrukciós vázlatot készített. A legújabb felmérési rajzokra (Konstruma Kft.) szerkesztett elméleti rekonstrukciót ma már számos kutató (Nováki Gyula régész, Dávid Ferenc művészettörténész, Póczy Klára régész, Holl Imre régész, Gerő László építész, Tóth Sándor régész, Gömöri János régész) munkája is segíti, illetve hitelessé teszi. Az utóbbi évtizedek legfontosabb szakirodalmi: Tóth Sándor: Régészeti adatok az Elő- és Hátsókapu történetéhez. SSz. 46. (1988) 61–74.; Holl Imre: Sopron középkori városfalai IV. Archaeologiai Értesítő 100 (1973) 180–207.; Uő: Sopron (Ödenburg) im Mittelalter. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 31. (1979) 105–145, kül. 110–117, 133.; Uő: Scarbantia-Sopron városfalai. SSz. 51. (1997) 289–306.; Gömöri János: Castrum Supron. Sopron vára az Árpád-korban. Sopron, 2003. 53–55. és 79–84., további részletes irodalommal.

80 (Megjegyzés - Popup)

⁴ A Várostorony legújabb statikai, szerkezeti, építészeti és kutatási vizsgálatát a Konstruma Építőipari és Tervező Iroda Kft. végzi, több közismert szakember bevonásával. A vizsgálatból ezideig az előkészítő munkálatok és a helyreállítási program készült el. Az e cikkben ismertetett megfigyelések és elméleti rekonstrukciók részeredményeknek tekintendők.

81 (Megjegyzés - Popup)

⁵ Az ábrázolás többek között a már idézett soproni topográfiában, továbbá Gerő László „A soproni vár” c.

tanulmányában (Budapest, 1954.) és Gerő László: „Várépítészetünk” c. könyvében is megtalálható (Budapest, 1975. 34. p.)

82 (Megjegyzés - Popup)

⁶ A „nyaktag” a várvédelmi rendszerek egyik kapuhoz tartozó része, amely belül a külső kapun, illetve kaputornyon át betóduló támadókat a két oldalról „tűz alá veszi” és így a támadók behatolásait igyekszik megakadályozni. Védelmi szerepe hasonló a barbakánhoz.

83 (Megjegyzés - Popup)

⁷ A Tűztorony környékén régészeti feltárások 1968-1973 között folytak, mindenekelőtt a római északi városkapu megismerésére (régészek: Póczy Klára és Holl Imre, a bemutatást és a toronyórház új épületét tervezete: Nagypál Judit). Ld. Kissné Nagypál Judit: Sopron városfalairól. In: Magyar Műemlékvédelem 1973–74. Budapest, 1977. 87–124.

84 (Megjegyzés - Popup)

⁸ Az ispáni Vár a mai Belváros nagyságára terjedt ki, és a 11-12. században az ország nyugati védelmére létesült. A várhoz felhasználták a római városfalak maradványát, a tornyokkal megszakított ovális alaprajzú, 4. századból származó védelmi gyűrűt. A „vörös sánc” lényegében gömbfából összeácsolt faszerkezet, agyaggal kitöltve, feltehetően dőlt oldalú belső homlokfallal. Ld. részletesen: Gömöri János: Castrum Supron. Sopron vára az Árpád-korban. Sopron, 2003. 74–94.

85 (Megjegyzés - Popup)

⁹ Holl Imre – Nováki Gyula – Póczy Klára: Városfalmaradványok a soproni Fabricius-ház alatt. Archaeologiai Értesítő 89. (1962) 47–67.

86 (Megjegyzés - Popup)

¹⁰ A „vörös sánc” megtartását, illetve az első, városfalhoz tapadó későbbi beépítést a Tábornok-ház (Fő tér 7.) hátsó oldalán lehetett jól megfigyelni. Itt a városfalat megosztó torony az első emeleti szinten áll, a „vörös sáncot” a hátsó szárny kialakítása során a torony alatt támasztó fallal gyámolították. Mindezt az épület helyreállítása és a hátsó szárny pótlása során a három szint magas térben bemutattuk.

87 (Megjegyzés - Popup)

¹¹ A régi városháza bontásakor Storno felmérte, Bella L. közölte a torony mellett talált égett sáncot: Bella Lajos: Scarbantia sánca. Archaeologiai Értesítő 16. (1896) 223–226. Ld. ugyanerről a 3. jz. végén idézett újabb irodalmat is. A kb. 2 méter vastag 13. századi falban lévő járatot jól lehetett a Storno-ház nyugati, Tábornok-ház felőli tűzfalán látni, amelynek alapján a Tábornok-ház hátsó új traktusában a védőfolyóra utalás is készült (ép. tervező: Sedlmayr János, készült 1978-ban). A felső lőréses gyilokjáróra analógiák vannak, ilyenek az ágyúk alkalmazása előtt nálunk is általánosak voltak. Vö: Holl Imre: Feuerwaffen und Stadtmauern. Angaben zur Entwicklung der Wehrarchitektur des XV. Jahrhunderts. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 33. (1981) 201–243.

88 (Megjegyzés - Popup)

¹² A Belváros területe mindenütt kevésnek bizonyult a lakosság megnövekedett számához képest. Ezt követte a telkeken álló házak, illetve szárnyak bővítése, ami vagy az udvarok rovására történt, vagy később a második emeletek kiépítésével. A 15. században a telkek alapterületét elsősorban a városhatár melletti sávval növelhették, emellett olykor újabb beépítések készültek a közterületek rovására, esetenként a terekből lehasítva (ld. a Patika-ház, Fő tér 2. példáját.) Vö.: Holl Imre: Scarbantia–Sopron városfalai. SSz. 51. (1997) 289–306. és korábbi cikkei; Dávid Ferenc: Gótikus lakóházak Sopronban, in: Magyar Műemlékvédelem 1968–68. Budapest, 1970. 95–123.

89 (Megjegyzés - Popup)

¹³ Vö: Holl Imre: Feuerwaffen und Stadtmauern. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 33. (1981) 201–243.

90 (Megjegyzés - Popup)

¹⁴ Ezt közli Storno Miksa a 2. jegyzetben idézett cikkében is.

91 (Megjegyzés - Popup)

¹⁵ A falazat kibontásával már több neves szakember foglalkozott.

92 (Megjegyzés - Popup)

¹ Kormos Gyula: Hogyan lehet egy nemzeti kincset megmenteni? (a továbbiakban: Kormos 2001) In: Nyugati Kapu III. évf. (2001) 94. sz. 12. p.; Bárdos Kornél: Sopron zenéje a 16–18. században (a továbbiakban: Bárdos 1984) Budapest, 1984. 34–86., 64. p.; Kormos Gyula: Sopron és környéke evangélikusainak orgonái. Sopron – I. (továbbiakban: Kormos 2000. I.) In: Magyar Egyházzene VIII (2000/2001), 76–79. p.

93 (Megjegyzés - Popup)

² Bárdos 1984, 58–65. p.; Kormos Gyula: Sopron és környéke evangélikusainak orgonái. Sopron – II. In: Magyar Egyházzene VIII (2000/2001), 370, 375. p.; Kormos Gyula: Öt évszázad orgonistái és zeneszerzői a soproni evangélikusoknál. In: SSz. 56. (2002) 277–289. p.

94 (Megjegyzés - Popup)

³ Kormos 2000. I., 76. p.; Bárdos 1984, 48–49., 64. p.

95 (Megjegyzés - Popup)

⁴ Kicsiny, néhány regiszteres hátul- vagy előljátszós pedál nélküli orgona, amely általában helyhez kötött, néha azonban hordozható kivitelű volt.

96 (Megjegyzés - Popup)

⁵ SL: Városi számadások 1632. 113. folio: „.....Item hat er im Zwinger zu der Orgell ain gerüst gemacht, mit 2 M. 5 gesellen wie vor” [május 16.]; uo. 1635. [április 28.] 184. folio: „Ain gerüst be` der Orgel, für den Orgelmacher gemacht, vnd solches wider abgebrochen, alß 13 Maister vnd 59 gesellen Tagwerck...”

97 (Megjegyzés - Popup)

⁶ A pótolhatatlan és felbecsülhetetlen értéket képviselő orgona az európai rangú védett hangszerek listájára a 2000. szeptember 10–16. között Varasdon megrendezett nemzetközi kongresszuson elsőként került fel az orgonaművészekből álló delegáció javaslata alapján.; Kormos 2001. I., 12. p.

98 (Megjegyzés - Popup)

⁷ Bárdos 1984, 64. p.; Kormos 2000. I., 77. p.

99 (Megjegyzés - Popup)

⁸ Ld. 5. lábjegyzet. Annyi bizonyos, hogy az állványzat lebontása mintegy 11-szer többbe került, mint az építése (építés: 2 Tl 1 β 18 d, míg a lebontása: 22 Tl és 2 β), ezért feltételezhető, hogy az orgona építése és festése folyamán – nem a város költségére – végezték az állványzat igény szerinti növelését, bővítését.

100 (Megjegyzés - Popup)

⁹⁹ Kormos 2000. I., 77. p.

101 (Megjegyzés - Popup)

¹⁰ Hans Klotz: Az orgonáról (A továbbiakban: Klotz 1972) Budapest, 1972. 201. p., valamint VII. és XIV kép.; Schwartz József: A Szent György dómtemplom barokk orgonája In: SSz. 10. (1956) 350–354. p.

102 (Megjegyzés - Popup)

¹¹ Ha ez nem lehetséges, akkor a legautentikusabb analóg hangszert kell megtalálni. (Ld. 13. lj.)

103 (Megjegyzés - Popup)

¹² Nemcsak a nemzetközi normák, hanem a nemzetközi szinten is elismert hazai orgonarestaurálási irányelvek is ezt kívánják meg a szabályszerű, törvényesen végzett restaurálásoknál. Ld. Irányelvek a műemléki és muzeális értékű orgonák megőrzéséhez és használatához. (A továbbiakban: Irányelvek) Elfogadva az Országos Orgonás Műemléki Konferencia plénuma által 1993. október 14-én. Megjelent: Magyar Egyházzene I. évf. (1993/1994), 104–111. p.; Hangszervilág III. évf. (1993) 3. sz. 3–13. p.; továbbá Enyedi Pál – Fontana Eszter: Történeti orgonák védelme. In: Műemlékvédelmi Szemle 2001, 163–168. p.

104 (Megjegyzés - Popup)

¹³ Analóg hangszernek elsősorban az tekinthető, melyet ugyanaz a mester épített, lehetőleg hasonló nagyságban, mint a Szent György-templom orgonája. Ennek hiányában megfelelő kritikával és fenntartással esetleg olyan hangszer is elfogadható, amelyet kortársa hasonló stílusban készített.

105 (Megjegyzés - Popup)

¹⁴ Nem különálló játszóasztalban, hanem az orgona szekrényében kialakított mechanizmussal működtetett, gyakran nyitható ajtók mögé beépített billentyűzet.

106 (Megjegyzés - Popup)

¹⁵ Az egyes sípsorok működését be- és kikapcsoló mechanika.

107 (Megjegyzés - Popup)

¹⁶ Az egyes hangszínek be- és kikapcsolására szolgáló kar, amely a regisztertraktúra – mint működtető mechanizmus – rudazatának segítségével kapcsolja be- és ki a megszólaltatni kívánt sípsorokat.

108 (Megjegyzés - Popup)

¹⁷ Az egyes sípsorok sípjai megszólalásának és hangszíneének saját, ill. másik sípsorokhoz viszonyított beállítása.

109 (Megjegyzés - Popup)

¹⁸ Az egyes hangok hangmagasságának egymáshoz viszonyított beállítása, eltérően a mai modern, egyenletes elosztástól.

110 (Megjegyzés - Popup)

¹⁹ Klotz 1972, 201. p., valamint VII. és XIV kép.

111 (Megjegyzés - Popup)

²⁰ Kormos 2000. I., 77. p.

112 (Megjegyzés - Popup)

²¹ Kormos 2000. I., 77. p.; Klotz 1972, VII. és XIV. kép.; Schwartz 1956.

113 (Megjegyzés - Popup)

²² Die Bemalten Orgelflügel in Europa (a továbbiakban: Orgelfügel 2001) Stichting Organa Historica, Rotterdam, 2001. 448–449. p.; Alfred Reichling – Istvan Golarits: Orgellandschaft Südtirol (a továbbiakban: Reichling 1982) Bozen, 1982. (90. Veröffentlichung der Gesellschaft der Orgelfreunde), 47, 49. p. Amikor e könyvet először 2002-ben tanulmányoztam, bár a hasonlóság már feltűnt, nem tulajdonítottam neki jelentőséget, mivel Innichen (ma San Candido) település és Putz orgonája a mai Olaszország területén van. Amikor azonban 2003. december közepén Szekendy Tamás az Orgellandschaft Südtirol c. könyvet megkapva erre felhívta figyelmem, a szakirodalomban kellő dokumentumra leltem Putz felső-ausztriai tevékenységéről is.

114 (Megjegyzés - Popup)

²³ Orgelfügel 2001, 448–449., 639, 649. p.; Eberstaller 1955, 40–42, 217. p.; Hans Heiling: Der steirische Orgelbau im 18. und 19. Jahrhundert. Organa Austriaca Band III. Wien, 1982. 32. p.; Putz neve Butz alakban is gyakori, mi azonban az előbbi alaknál maradtunk, mivel az osztrák szakirodalom többnyire így említi.

115 (Megjegyzés - Popup)

²⁴ Oscar Eberstaller: Orgeln und Orgelbauer in Österreich (a továbbiakban: Eberstaller 1955) Graz – Köln, 1955. 41–43.; Orgelfügel 2001, 268–271. (Bozen ma Bolzano Olaszország dél-tiroli részén.)

116 (Megjegyzés - Popup)

²⁵ Eberstaller 1955, 42. p.; Orgelfügel 2001, 639, 649. p. Az átépítés miatt ma csak 6 regiszter eredeti.

117 (Megjegyzés - Popup)

²⁶ Eberstaller 1955, 42. p. Az innicheni orgonát azóta többször átépítették, így ma csak 4 regiszter származik Putz orgonaépítőtől.

118 (Megjegyzés - Popup)

²⁷ Eberstaller 1955, 42 és 217. p.; Orgelfügel 2001, 639–640. p.

119 (Megjegyzés - Popup)

²⁸ Eberstaller 1955, 42. p.

120 (Megjegyzés - Popup)

²⁹ Ma Skalica, Szlovákiában.

121 (Megjegyzés - Popup)

³⁰ Otmar Gergelyi – Karol Wurm: Historické organy na Slovensku (Historische Orgeln in der Slowakei) Bratislava, 1982. 74–77. p.

122 (Megjegyzés - Popup)

³¹ A sípmező két oldalát határoló – általában díszített –, a párkányzathoz kiemelkedés nélkül csatlakozó lécz.

123 (Megjegyzés - Popup)

³² Ilyen volt Putz lienzi egykori hangszere is, amit megmaradt szárnyasajtói jól mutatnak. Orgelfügel 2001, 268–271. p.

124 (Megjegyzés - Popup)

³³ Orgelfügel 2001, 639–640. p.; Günter Lade: Orgeln in Wien (a továbbiakban: Lade 1990) Wien, 1990. 11, 22. p.

125 (Megjegyzés - Popup)

³⁴ A párkányzat függőleges felületű – gyakran díszített – része.

126 (Megjegyzés - Popup)

³⁵ Bárdos 1984. 64–65. p.

127 (Megjegyzés - Popup)

³⁶ Kormos 2000. I., 80–84. p.

128 (Megjegyzés - Popup)

³⁷ Klaus Wolfgang Niemöller: Beziehungen kirchlicher Musikkultur zwischen Böhmen/Mähren und dem Rheinland um 1600. In: Mitteleuropäische Aspekte des Orgelbaus und der geistlichen Musik in Prag und den böhmischen Ländern (Konferenzbericht Prag, 17–22. September 2000) Studio Verlag, 2002. 235–255. p.

129 (Megjegyzés - Popup)

³⁸ Kormos 2000. I., 78. p.

130 (Megjegyzés - Popup)

³⁹ Amennyiben Putz hangszere volna, lehetséges, hogy bő méretű kónikus fuvola (Spitzfl. 4'),¹³⁰ vagy Quint lenne, bár 2 2/3' fekvésű regisztert csak nagyorgonák főművein alkalmazott.

131 (Megjegyzés - Popup)

⁴⁰ Lade 1990. 26. p.; Karl Schütz: Aspekte des österreichischen Orgelbaus in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts. In: Mitteleuropäische Aspekte des Orgelbaus und der geistlichen Musik in Prag und den böhmischen Ländern (Konferenzbericht Prag 17–22. September 2000) Studio Verlag, 2002. 39-94. p.

132 (Megjegyzés - Popup)

⁴¹ Lade 1990. 22, 26. p.

133 (Megjegyzés - Popup)

⁴² Lade 1990. 26. p.

134 (Megjegyzés - Popup)

⁴³ Reichling 1982. 46-48. p.

135 (Megjegyzés - Popup)

⁴⁴ Eberstaller 1955. 42. p. Sajnos ez az orgona nem maradt fenn az utókor számára.

136 (Megjegyzés - Popup)

⁴⁵ Eberstaller 1955. 43. p.

137 (Megjegyzés - Popup)

⁴⁶ Eberstaller 1995. 44. p.

138 (Megjegyzés - Popup)

⁴⁷ Irányelvek 5.1. pontja.

139 (Megjegyzés - Popup)

* A „Szemlék szemléje” c. sorozatunkban rokon tematikájú (és rokon elnevezésű) folyóiratok munkatársai mutatják be lapjukat a Szerkesztőség felkérésére. A sorozatot abból az alkalomból indítjuk el, hogy 2005-ben ünnepeljük majd a Soproni Szemle újraindításának 50. évfordulóját.